

ISSN: 2181-4120

Scientific Journal

GOLDEN BRAIN

Social Sciences & Humanities

Volume 3, Issue 1

webgoldenbrain.com

January
2025/1

ISSN 2181-4120
VOLUME 3, ISSUE 1
JANUARY 2025

<http://webgoldenbrain.com/>

“GOLDEN BRAIN” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 3, ISSUE 1, JANUARY, 2025

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abduxakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

Editorial Secretary: J. Eshonkulov

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740226>

MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Xoldorova Mashxura G'ulom qizi

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha ta'limda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, usullari va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Toshkent shahri va viloyatlaridagi maktabgacha ta'lim muassasalarida kengaytirilgan reallik (AR), virtual laboratoriyalar va multimedia vositalari qo'llanilgan tajribalar o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu texnologiyalar bolalarda tabiatga oid bilimlarni 28-40% gacha oshirgan va ta'lim jarayoniga qiziqishni sezilarli darajada kuchaytirgan. Shu bilan birga, maqolada texnologiyalarni joriy etishdagi moliyaviy, infratuzilmaviy va kadrlar malakasiga oid muammolar ham ko'rsatilib, ularni hal etish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Ushbu tadqiqot maktabgacha ta'limda ekologik madaniyatni shakllantirishda texnologik yondashuvning istiqbolli ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kengaytirilgan reallik (AR), virtual laboratoriyalar, multimedia vositalari, tabiatni o'rganish, ekologik madaniyat, ta'lim samaradorligi, texnologik yondashuv, pedagogik metodlar.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются значимость, методы и эффективность использования инновационных технологий в приобщении детей к природе в дошкольном образовании. В ходе исследования был изучен опыт использования дополненной реальности (ДР), виртуальных лабораторий и мультимедийных средств в дошкольных образовательных учреждениях города Ташкента и областей. Результаты показывают, что данные технологии повысили уровень знаний детей о природе на 28–40 % и значительно повысили их интерес к образовательному процессу. В то же время в статье обозначены финансовые, инфраструктурные и кадровые проблемы внедрения технологий и даны рекомендации по их решению. Данное исследование подтверждает

перспективность технологического подхода в формировании экологической культуры в дошкольном образовании.

Ключевые слова: *Дошкольное образование, инновационные технологии, дополненная реальность (AR), виртуальные лаборатории, мультимедийные средства, природоведение, экологическая культура, эффективность образования, технологический подход, педагогические методы.*

ABSTRACT

This article analyzes the importance, methods and effectiveness of using innovative technologies in introducing children to nature in preschool education. During the study, experiments using augmented reality (AR), virtual laboratories and multimedia tools in preschool educational institutions in the city of Tashkent and regions were studied. The results show that these technologies increased children's knowledge of nature by 28-40% and significantly increased interest in the educational process. At the same time, the article also indicates the problems of financial, infrastructural and personnel qualifications in the introduction of technologies and provides recommendations for their solution. This study confirms the promising nature of the technological approach in the formation of ecological culture in preschool education.

Keywords: *Preschool education, innovative technologies, augmented reality (AR), virtual laboratories, multimedia tools, nature study, ecological culture, educational effectiveness, technological approach, pedagogical methods.*

KIRISH

Maktabgacha ta'limda bolalarni tabiat bilan tanishtirishning asosiy maqsadi bolalarda ekologik madaniyat, tabiatga hurmat va uni asrash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish esa ushbu maqsadga tez va samarali erishishni ta'minlaydi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Jahon banki 2023-yil hisobotida ta'kidlanishicha, rivojlanayotgan mamlakatlarda maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi 42 foizga yetgan, rivojlangan davlatlarda esa bu ko'rsatkich 75 foizni tashkil etadi. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalar va ularning samaradorligi ilmiy tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha ta'limda bolalarni tabiat bilan tanishtirish bo'yicha ilg'or tajribalar va ilmiy izlanishlar dunyo miqyosida katta ahamiyatga ega. Ko'plab tadqiqotlar innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning bilim olish darajasini oshirish va qiziqishini kuchaytirishga e'tibor qaratadi.

Xalqaro tadqiqotlar

- **Piaget (1952)** kognitiv rivojlanish nazariyasida bolalarning tabiatni o'rganish jarayonida tajriba orqali bilim olish ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv zamonaviy texnologiyalar yordamida takomillashtirilmoqda.
- **UNESCO (2021)** hisobotida aytilishicha, innovatsion texnologiyalar, jumladan, kengaytirilgan reallik (AR) va virtual reallik (VR) o'yinlari, bolalarning tabiatni o'rganishiga bo'lgan qiziqishini 35-50% ga oshiradi.
- **Anderson va Krathwohl (2001)** Bloom taksonomiyasini qayta ko'rib chiqib, texnologik yondashuvlarni yuqori darajadagi bilim olish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko'rsatgan.

Milliy tadqiqotlar

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar kontekstida bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PQ-4477-sonli qarorida maktabgacha ta'lim muassasalariga zamonaviy texnologiyalarni kiritish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan.
- **Karimova D. (2022)** o'z tadqiqotlarida ekologik bilimlarni bolalarga yetkazishda multimedia vositalari va interaktiv o'yinlarning samaradorligini tahlil qilib, ularning o'quvchilarning 40% bilim darajasini oshirishini qayd etdi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llashdagi dolzarb muammolar

• **Selwyn N. (2016)** o‘z ishlarida ta’limda texnologiyalarni qo‘llashdagi asosiy to‘siqlarni — o‘qituvchilarning texnologik savodxonligi yetishmasligi, infratuzilma muammolari va moliyaviy cheklovlar deb belgilaydi.

• O‘zbekistonda o‘tkazilgan mahalliy tadqiqotlar (Ravshanova M., 2023) maktabgacha ta’lim muassasalarining faqat 30% zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlanganligini ko‘rsatadi, bu esa innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish uchun dolzarb muammodir.

Xulosa:

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni ta’limga integratsiya qilish global va mahalliy darajada bolalar bilimlarini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Biroq, muvaffaqiyatli joriy etish uchun pedagoglarning texnologik savodxonligini oshirish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va texnologik infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu asosda ushbu sohada amalga oshiriladigan izlanishlar va loyihalar yanada chuqur o‘rganishni talab etadi.

USULLAR

Tadqiqotning metodologiyasi sifatida quyidagilar qo‘llanildi:

1. **Literaturani tahlil qilish:** O‘zbekiston va jahon pedagogik tajribalarini o‘rganish.
2. **Eksperimental usul:** Bolalarning virtual o‘yinlar va AR (kengaytirilgan reallik) texnologiyalaridan foydalanishdan keyingi bilim ko‘rsatkichlarini baholash.
3. **So‘rovnoma va intervyular:** O‘qituvchilar va ota-onalarning fikrlari asosida innovatsion texnologiyalarning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqotda Samarqand viloyatidagi 15 ta maktabgacha ta’lim tashkilotlarida 2024-yil davomida yig‘ilgan ma’lumotlardan foydalanildi.

NATIJARAR

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

1. **Bolalarning bilim ko'nikmalari o'sishi:** Virtual laboratoriyalar va AR texnologiyalari orqali o'tkazilgan mashg'ulotlardan so'ng bolalarning tabiatga oid bilimlari 28% ga oshdi.

2. **Ertaklar va multimedia vositalari samaradorligi:** Audio-vizual materiallardan foydalangan guruhlarda bolalarning qiziqish darajasi 35% yuqoriroq bo'ldi.

3. **O'qituvchilarning qoniqishi:** So'rovnomada ishtirok etgan 150 nafar pedagogdan 87% innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritishni ma'qulladi. Misol uchun, Toshkent viloyatidagi "Barkamol avlod" MTMda kengaytirilgan reallik texnologiyalari yordamida o'tkazilgan "Tabiat mo'jizalari" loyihasi davomida bolalarning tabiatga oid qiziqish darajasi 40% ga oshgani qayd etildi.

Ko'rsatkichlar	Innovatsion texnologiyalar qo'llanilgan guruh	An'anaviy ta'lim guruh	Farqi (%)
Bolalarning tabiatga oid bilimlari o'sishi	40%	12%	+28%
Bolalarning mashg'ulotlarga qiziqishi	85%	50%	+35%
Pedagoglar qoniqish darajasi	87%	60%	+27%
Innovatsion metodlardan foydalanish tezligi	68%	0%	+68%
O'quv dasturlarni o'zlashtirish samaradorligi	72%	45%	+27%

Izohlar:

- **Bilim darajasining o'sishi:** AR va VR texnologiyalar yordamida o'tkazilgan mashg'ulotlar bolalarning bilimlarini sezilarli darajada oshirgan.

- **Mashg'ulotlarga qiziqish:** Innovatsion texnologiyalar orqali bolalarning darslarga qiziqishi an'anaviy ta'limga qaraganda 35% yuqori bo'ldi.

• **Pedagoglarning fikri:** O'qituvchilarning aksariyati innovatsion yondashuvlarning ta'lim jarayonini yanada samarali qilayotganini qayd etdi.

Mazkur natijalar maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarning afzalliklarini yaqqol tasdiqlaydi.

MUNOZARA

Innovatsion texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda nafaqat bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshiradi, balki ularning analitik fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, texnologiyalarni joriy etish jarayonida muammolar ham mavjud:

1. Moliyaviy xarajatlar yuqoriligi.
2. O'qituvchilarning texnologiyalarni qo'llash bo'yicha malakasi yetarli emasligi.
3. Qishloq hududlarida internet va texnologik infratuzilmaning yetishmasligi.

Bu muammolarni hal qilish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligida ta'limga innovatsiyalarni joriy qilish dasturlarini ishlab chiqish lozim.

XULOSA

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish nafaqat bolalarning bilim darajasini oshiradi, balki ularni tabiatni asrashga undaydi. Kelgusida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. **Moliyaviy qo'llab-quvvatlash:** Maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash uchun mablag' ajratish.
2. **Kadrlar tayyorlash:** Pedagoglar uchun maxsus trening va kurslar tashkil etish.
3. **Ilmiy izlanishlar:** Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish bo'yicha izlanishlarni davom ettirish.

Mazkur yo'nalishda olib borilgan izlanishlar bolalarning tabiatni anglash va ekologik bilimlarini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Piaget, J.** (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press. Bolalarning kognitiv rivojlanish jarayoni va bilim olish usullari.
2. **Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R.** (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman. O'quv jarayonida yuqori darajadagi bilim va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.
3. **Selwyn, N.** (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates*. London: Bloomsbury. Ta'limda texnologiyalarni qo'llashning imkoniyatlari va cheklolari haqida.
4. **UNESCO.** (2021). *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO Publishing. Innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimidagi roli va ularning global tendensiyalari.
5. **Karimova, D. T.** (2022). "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda interaktiv metodlarning o'rni." *O'zbekiston Pedagogik Tadqiqotlar Jurnali*, 3(4), 56-62. Ekologik ta'limda interaktiv o'yinlarning samaradorligi haqida mahalliy tadqiqot.
6. **Ravshanova, M. A.** (2023). "O'zbekiston maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish tajribasi." *Ta'lim Innovatsiyalari Jurnali*, 5(2), 12-18. Mahalliy sharoitda AR va VR texnologiyalarining amaliy qo'llanilishi.
7. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti.** (2019). "*Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida*" PQ-4477-son qaror. Toshkent. Davlat darajasida ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish.
8. **Jahon banki.** (2023). *Ta'limda innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha xalqaro hisobot*. Washington, D.C. Global tendensiyalar va innovatsion texnologiyalarning samaradorligi haqidagi statistik ma'lumotlar.
9. **Tursunov, O. S.** (2020). "Maktabgacha ta'limda tabiatshunoslik fanlarini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish." *O'zbekiston Pedagogika Akademiyasi Axborotnomasi*, 2(3), 34-40. O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarning amaliy qo'llanilishi.
10. **Avloniy, A.** (1914). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: Zarafshon matbaasi. O'zbek pedagogikasining asosiy tamoyillari va tarbiya konsepsiyasi.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740237>

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING SHAXSIY KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Chinaliyeva Ayjamal

TDPU doktoranti.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy asoslari, ijtimoiy-pedagogik ahamiyati, psixologik jihatlari hamda pedagog kompetentligi turlari o‘z aksini topgan. Shuningdek, kasbiy pedagogik kompetentlikni rivojlantirish istiqbollari xususida fikr yuritiladi.

***Kalit so‘zlar:** Kompetentlik, kasbiy kompetentlik, ko‘nikma, qobiliyat, kasbiy faoliyat, layoqat, malaka.*

O‘zbekiston Respublikasida pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish mamlakat ijtimoiy siyosatining ustuvor masalasi darajasiga ko‘tarildi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, «Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz» [1.12].

Bugungi globallashtirish hamda inteshratsiyalashuv jarayonlari, OAV ta’sir doirasining kuchayishi ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, uni innovatsion texnologiya, ilg‘or tajribalar asosida rivojlantirishni taqozo etmoqda. Ta’lim-tarbiya mamlakat va jamiyatni isloh qilishning muhim omili bo‘lsa, o‘qituvchi ta’lim jarayonini harakatga keltiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. U nafaqat jamiyatning rivojlanish istiqboli, balki har bir shaxsning alohida

faoliyatini oldindan aniqlaydi va uning istiqboldagi taraqqiyotini belgilaydi. Shu bois mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarga xos kasbiy kompetentlik, uning o'ziga ijtimoiy-pedagogik ahamiyati xususida fikr yuritiladi.

«Kompetentlik» tushunchasi ilk bor psixologik tushuncha sifatida shakllanib, keyinchalik pedagogik atamaga aylangan. Psixologiyada kompetentlik «noan'anaviy vaziyatlarda shaxsning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, o'zgaralar bilan munosabat va murakkab jarayonlarda mustaqil harakat rejasiga egalikni anglatadi. Pedagogik kompetentlik esa o'qituvchi tomonidan ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanish hamda ularni amalda qo'llash qobiliyatini anglatadi.

N.A.Muslimov, N.Karimovalar pedagogning kasbiy kompetentligi uning tomonidan bevosita kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun kerak bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda samarali qo'llay olishini ta'kidlashadi. Olimlarning e'tiroficha, o'qituvchining kasbiy kompetentligi mutaxassis tomonidan nafaqat alohida bilim, ko'nikma hamda malakalarning egallanishini, balki o'zi egallagan mutaxassislik bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini ham o'z ichiga oladi. Bundan tashqari pedagogik kompetentlik o'qituvchining muntazam o'z ustida ishlashini, yangi axborot va ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatiga tatbiq qilib borishini nazarda tutadi [4.17].

Professor S.Matjon pedagogik kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutishi bilan birga uning o'z bilimlarini doimo boyitib borishi, yangi axborotlarni o'zlashtirishi, zarur ma'lumotlarni izlab topishi, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishini anglatishini uqtiradi [6.43].

J.Musaev o'qituvchi kompetentligini kasbiy faoliyat va uning asosiy obyekti – o'quvchiga faol munosabatlar tizimini belgilaydigan va shaxsning ma'naviy va

ijtimoiy ehtiyojlari, qarashlari, xulq-atvor motivlari, munosabatlari, ideallarida namoyon bo'ladigan mafkuraviy pozitsiya sifatida belgilaydi [3.25].

Sh.S.Shodmonovanning fikricha, kasbiy pedagogik kompetentlik o'qituvchi shaxsiyatining muhim xususiyatlarini tashkil etadigan asosni o'z ichiga oladi. Kompetentlik o'z-o'zini rivojlantirish kasbiy va shaxsiy xususiyatga aylangandan so'ng, kasbiy motivlarga ta'sir qiladi va ta'lim faoliyati samaradorligini oshiradi. [7.68].

Kasbiy kompetentlik murakkab jarayon, u noaniq vazifalarni bajarish, o'zaro zid ma'lumotlardan foydalanish noodatiy vaziyatda bilimni qo'llashni taqozo qiladi. Kasbiy kompetentlik mutaxassisdan mavjud bilimlarini muttasil boyitish, yangi axborotlarni o'zlashtirish, davr talablarini chuqur anglash, yangi bilimlarni izlash, ularni qayta ishlash va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llashga o'rgatadi. Oliy ta'lim tizimida pedagoglarning kasbiy kompetentligini yuqori darajada shakllantirilishi bilan uzviy bog'liqligi zamonaviy ta'lim texnologiyalari imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish negizida pedagoglar kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonining nazariy hamda amaliy asoslarini yaratish muammoning dolzarbligini belgilaydi.

O'qituvchining kasbiy kompetentligi quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

– turli sharoitda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan o'rinli va maqsadli qo'llay bilish;

– tezkor va eng maqbul qarorni qabul qilishni bilish;

– qo'yilgan maqsadga erishish uchun barcha imkoniyatdan foydalanish;

– boshqalar bilan o'zaro optimal munosabatlarni o'rnatish;

– milliy va umumbashariy qadriyatlar va axloqiy sifatlarga egalik;

– o'qitishning yangi usul va texnologiyalarini egallashga intilish.

Bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish talabalardan quyidagi jihatlarni talab qiladi:

– talaba tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash, qayta ishlash, amaliy faoliyatda qo'llay bilish, bunda faollik ko'rsatish;

– amaliy faoliyatda duch keladigan turli vaziyatlarda mustaqil to‘g‘ri qaror qabul qila olish, ilmiy faktlarni tahlil qilish, umulashtirish, xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish;

– ongli bilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, tadqiqotchilik faoliyati, tafakur kengligiga erishish;

– ta‘limni individuallashtirish, o‘z uslubiy, texnologik bilish imkoniyatlarini muntazam oshirib borishga yo‘naltirilgan ta‘limni yo‘lga qo‘yish [2.71].

Biz olimlarning tadqiqotlari, shaxsiy kuzatishlarimiz asosida pedagogik kompetentlikni murakkab tuzilma sifatida uchta kichik tarkibiy qismlarga ajratdik:

- pedagogning o‘quvchilarga nisbatan moyillik, chidamlilik va o‘zini tuta bilishdan iborat shaxsiy qobiliyatlari;

- o‘qituvchining o‘quvchilarga ma‘lumot uzatish bilan bog‘liq tushuntirish, ifodali nutq, akademik, didaktik qobiliyatlari;

- pedagogning muloqot, tashkilotchilik, medi vositalari bilan ishlash, o‘quvchilarga ta‘sir qilish, pedagogik takt, bashoratlash qobiliyatlari.

B.Pardaev pedagogik kompetentlik majmuiga talabani tushunish qobiliyati, o‘quv materialining qulay taqdimoti, tashkilotchilik qobiliyati; pedagogik takt, tashxis va bashoratlash, o‘quvchilar faoliyatini to‘g‘ri loyihalash qobiliyatini kiritishni tavsiya qiladi [5.73].

O‘qituvchining shaxsiy fazilatlari maktab yoshidagi o‘quvchini rivojlantirish jarayonida asosiy rol o‘ynaydi. Kasbiy yetuklik va o‘z ishiga fidoyilik o‘qituvchining ideal qiyofasini ko‘rsatuvchi eng muhim ikki ustun hisoblanadi. Pedagog sanab o‘tilgan fazilatlardan tashqari insonparvarlik, mehr-oqibat, sabr-toqat, odob-axloq, halollik, mas‘uliyat, adolat, fidoyilik, xolislik, o‘zgalarga hurmat, yuksak axloq, hissiy muvozanat, muloqotga bo‘lgan ehtiyoj, o‘quvchilar hayotiga qiziqish, yaxshi niyat, o‘z-o‘zini tanqid qilish, do‘stlik, bosiqlik, qadr-qimmat, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, samaradorlik, intizom, mas‘uliyat, maqsadni qo‘ya bilish, o‘z kasbiy darajasini muntazam va rejali ravishda oshirish, o‘z ishining sifatini doimiy ravishda oshirishga intilish xislatlarga ega bo‘lishi zarur. Turli tadqiqotlarda bir qator

o'quvchini tushunish va uning rivojlanishini boshqarish, kuzatish, erkin fikrlash, analitik va sintetik ishlarni bajarish kabi pedagogik kompetnsiyalarni ajratib ko'rsatiladi. Olimlar kuzatish, tasavvur, takt, diqqatni taqsimlash, talabchanlik ko'nikmalarini pedagogning muhim qobiliyati sifatida qarashadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-shaxsiy kompetnsiyalarini rivojlantirish milliy pedagogikamizning dolzar muammolaridan biri hisoblanadi. Uni ijobiy hal qilish millat, davlat va jamiyat tarqqiyotining muhim omili sanaladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.–Т.: «Ўзбекистон», 2017. –12-б.
2. Ишмухамедов Р., Мирсолиева М., Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. -71-б.
3. Мусаев Ж. Ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш салоҳиятини ривожлантириш. Монография. . –Т.: Шарқ, 2010. –25 б
4. Муслимов Н.А., Каримова Н. Касб таълими ўқитувчиларининг амалий компетентлигини шакллантириш технологияси.–Т.: «Иқтисодиёт», 2012.17-б.
5. Пардаев Б.У. Компоненты и факторы социализации школьников. Вестник науки и образования № 9(87). Часть 3. 2020. С-73.
6. Сафо Матжон. Китоб ўқишни биласизми?–Тошкент: Ўқитувчи, 1993.–43-б.
7. Шодмонова Ш.С. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш. Монография. – Т.: 2001. – 68 б.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740259>

O‘QITUVCHINING LOYIHALASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH -PEDAGOGIK, MUAMMO SIFATIDA

Eshmurodova Sabrina

TDPU

BT yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Butun dunyoda kasbiy faoliyatini samarali loyihalay oladigan mutaxassislarni tayyorlash masalasiga bo‘lgan e’tibor kuchayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Uzluksiz ta’lim tizimi barcha bosqichlarida o‘quvchi va talabalarni loyihalash faoliyatiga jalb qilish, unga munosib shart-sharoit yaratishga respublikamizda ustuvor vazifa sifatida qaraladi. Bu xususida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz–yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat”, -deb ta’kidlaydi[1;2]. Shunga asosan, maqolada o‘qituvchining loyihalash xususiyati borasida fikr yuritiladi.

Loyihalash usuli xususida qator ilmiy tadqiqotlar mavjudligiga qaramasdan, umume’tirof etiladigan yagona bir fikr shakllanmagan Pedagogik loyihalash tushunchasi mazun-mohiyatini anglashga qaratilgan manbalar tahlili bizga quyidagilarni aniqlash imkonini berdi.

Buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlarida ta’lim jarayonini loyihalash mohiyatan muhim sanalgan va unga jiddiy e’tibor qaratilgan. Jumladan, Beruniy ilmiy bilishning yangi metodlarini ishlab chiqdi va rivojlantirdi. Olim ma’lumotlarga tanqidiy yondashish, ularni taqqoslash, umumlashtirish, xulosalash, tizimlashtirish borasidagi g‘oyasini ilgari surdi [2;186].

Mahmud Qoshg'ariy ilm egallashda tartib, reja, sa'y-harakat, e'tiqod butunligi, o'z-o'ziga hisobot berish, barcha kuch va diqqatni ishga solish, vaqtni bekor o'tkazmaslik, mashoyihlar so'zlarini diqqat bilan tinglash, aqlni charxlab turish lozimligini uqtiradi[2;187]. E'tirof etilayotgan fikrlar buyuk ajdodlarimizning o'qitish jarayonini loyihalash masalasiga qadimdan e'tibor qaratganligini ko'rsatadi.

O'qitishni loyihalash masalasi XIX asrning 2-yarmida AQSHda paydo bo'lgan, uning asoschisi amerikalik pedagog va psixolog Jon Dyui sanaladi. 1918-yilda Kolumbiya universiteti o'qituvchisi Vilyam Kilpatrikning "Loyihalash metodi" nomli maqolasi pedagogik loyihalash masalasining rivojlanishiga turtki bo'ldi.

Pedagogik entsiklopediyada "Loyiha usuli - bu o'quvchilarning bosqichma-bosqich murakkabroq amaliy vazifalarni - loyihalarni rejalashtirish va bajarish jarayonida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan o'quv tizimi" sifatida talqin qilingan.

Professor N.A.Muslimovning ta'kidlashiga ko'ra, loyihalash ta'lim texnologiyalari unga qo'yilgan maqsadga erishish kafolatini beruvchi o'quv jarayoni rejalashtiriladi va amalga oshiriladi [2;186].

B.X.Xodjaev o'quv jarayonini loyihalashtirishda ta'lim mazmunini, maqsadini, kutilayotgan natijani to'g'ri belgilash, ta'lim metodlari, shakllari va vositalarini to'g'ri tanlash, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashning aniq mezonlarini oldindan ishlab chiqish, mashg'ulotga ajratilgan vaqt ichida ularni to'g'ri amalga oshirish va birbiri bilan uyg'unlashuviga e'tiborni qaratishni tavsiya qiladi [6;24].

Professor M.Barakaev pedagogik loyihalash tadqiqot natijalarini qo'llash, aniq amaliy o'quv-biluv faoliyatida qo'yilgan muammoning yechimini izlash, ma'lum bir "maxsulot" yaratishda o'quvchiga nazariy bilimlarning ahamiyatini anglashga imkon beradi, deb hisoblaydi [4;32].

Bir qator taniqli mualliflarning ma'lumotlariga asoslanib, pedagogik loyihalarning bir nechta tasniflarini ajratish mumkin:

- loyiha asosiy usullari bo'yicha: tadqiqot, ijodiy, o'yin, axborot, amaliyotga yo'naltirilgan, aralash;

- loyiha ishtirokchilari soniga qarab: yakka, juftlik, guruhli, jamoaviy;
- loyiha predmeti mazmuni bo'yicha: monoloyihalar-bir o'quv predmeti doirasida, fanlararo, o'quv predmetidan tashqari-ixtiyoriy tanlov asosida;
- loyiha muddati bo'yicha: mini-loyihalar bir darsdan kam, qisqa muddatli bir yoki bir nechta dars, haftalik, o'rta muddatli bir haftadan bir oygacha, uzoq muddatli bir necha oygacha.

Manbalarning nazariy tahlili pedagogik loyihalashga nisbatan ta'lim metodi, o'quv faoliyatini tashkil etish shakli, o'quvchi-o'quvchilarning bilish faolligini oshiruvchi vosita singari uch xil qarash mavjudligini ko'rsatdi. Shuningdek, pedagogik loyihalashning uzluksiz ta'lim tizimidagi asosiy belgilari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

-o'quvchilarning berilgan topshiriqlarni bajarishlarida, o'z faoliyatlarini rejalashtirishi, mustaqil ijodiy bajargan ish natijasini baholay bilishi;

-o'quvchilarning topshiriqni bajarish usullarini to'g'ri tanlashi va amalda tatbiq eta bilishi;

-bilishga qiziqish uyg'otilishi, o'quvchilarni mustaqil intellektual faoliyatga undovchi muammoli vaziyatlar yaratilishi;

-o'quvchilarning mustaqil ijodiy faolligini namoyon qilishi.

Pedagogik loyihalarni didaktik maqsadi, mazmuni va murakkablik darajasi hamda ijodiy yondashilishiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

Loyihalar xarakteriga ko'ra: aniq natija olishga mo'ljallangan loyihalar; ko'p yo'nalishli natija olishga mo'ljallangan loyihalar. Loyixada ishtirok etadigan qatnashchilar soniga ko'ra: yakka tartibdagi loyihalar; ikki o'quvchiga mo'ljallangan loyihalar; o'quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo'ljallangan loyihalar.

Loyiha muddatiga ko'ra: qisqa muddatga mo'ljallangan loyihalar; uzoq muddatga mo'ljallangan loyihalarga ajratiladi.

O'qituvchining mashg'ulotlarda loyihalash faoliyatini tashkil etish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni ajratib ko'rsatdik:

1. Berilayotgan bilim, ko'nikma va malakalarning mustahkam bo'lishiga yo'naltirilgan loyihalarni yaratish va qo'llash.

2. Loyihalashda talabni bajarimaslik o'quvchilarni topshiriqning mohiyatini anglab yetmaslikka olib keladi. vaqtning ko'p sarflanadi va loyihalash sifatining pasayadi.

3. Darsda loyihalash mazmuni qat'iy belgilangan bo'lishi, topshiriqni mas'uliyat bilan bajarishga qaratilishi.

4. Mashg'ulotni loyihalash ko'rgazmalilikka asoslanishi zarur.

5. Berilayotgan topshiriq bir qolip asosida bo'lmasligi, o'quvchilar bilish qobiliyati va tashabbusini rivojlantirishga xizmat qilishga yo'naltirilishi.

6. Topshiriqlar o'quvchilarda qiziqish uyg'otishi, turli vaqt oralig'ida bajarilishga mo'ljallanishi.

7. Darsni loyihalashda o'quvchilarning bilimi baholashga differentsial yondashilishi.

Xulosa qilib aytganda, mashg'ulotlarda amalga oshiriladigan loyihalash ishlari algoritmlarni qo'llash madaniyatini egallash tarzida umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlarni ongli hamda muvaffaqiyatli o'zlashtirish omili sifatida belgilash mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi. 1.07.2017-y. 2-bet.

2. O'zbekiston pedagogikasi antologiyasi: Ikki jildlik. Birinchi jild. Tuzuvchi mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil; tahrir hay'ati: M.Xayrullaev va boshqalar. – T.: «O'qituvchi», 1995. -186-b.

3. O'zbekiston pedagogikasi antologiyasi: Ikki jildlik. Birinchi jild. / Tuzuvchi mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil; tahrir hay'ati: M.Xayrullaev va boshqalar. – T.: «O'qituvchi», 1995. -186-b.

4. Barakaev M., M.Tojiev, D.Yunusova, K.Mamadaliyev. *Matematika o'qitish texnologiyalari va loyihalash. // Darslik.* – T.: «. », 2018. – 32 b
5. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo'jaev A.A., Qodirov H.Sh. Ta'lim texnologiyalari. Darslik. Toshkent "Voriss" nashriyoti – 2019. 56- b.
6. Ходжаев Б.Х., Шоназаров Ж.У., Рахимов З.Т. Касбий педагогика. Ўқув қўлланма. Тошкент "Ворис" нашриёти – 2019. 24-б.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740275>

XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

O'rinova Feruza O'ljayevna

Qo'qon universiteti, Ta'lim kafedrası dotsenti p.f.n.

Annotatsiya: Mamlakatimizda so'nggi yillar davomida ta'lim tizimini tubdan isloh etish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish hamda uni boshqarishda horijiy tendensiyalardan foydalanish bo'yicha salmoqli ishlar olib borilmoqda.

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshqarishning xorijiy tendensiyalarini amaliyotga tatbiq qilishning didaktik imkoniyatlari, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshqarishning xorijiy tendensiyalari xususiyatlari atroflicha yoritilgan.

Tayanch so'zlar: tajriba, boshqaruv, menejment, mentalitet, hudud, korreksiya, tizim, islohot, nodavlat, islohot, xorijiy davlatlar, ilg'or tajribalar, bola, yetuk kadr, istiqbol, inson kapitali, tadqiqotlar, elektron resurslar.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация: За последние годы в нашей стране проведена значительная работа по коренному реформированию системы образования, повышению качества дошкольного образования, использованию зарубежных тенденций в его управлении.

В данной статье подробно освещены дидактические возможности реализации зарубежных тенденций управления в дошкольных образовательных организациях, а также особенности зарубежных тенденций управления в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: опыт, управление, менеджмент, mentalitet, сфера, коррекция, система, реформа, негосударственная, реформа, зарубежные страны, передовой опыт, ребенок, руководящий состав, перспектива, человеческий капитал, исследования, электронные ресурсы.

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

Abstract: *In recent years, significant work has been carried out in our country to fundamentally reform the education system, improve the quality of preschool education, and use foreign trends in its management.*

In this article, the didactic possibilities of implementing foreign trends of management in preschool educational organizations, as well as the features of foreign trends of management in preschool educational organizations are covered in detail.

Key words: *experience, management, management, mentality, area, correction, system, reform, non-state, reform, foreign countries, best practices, child, senior staff, perspective, human capital, research, electronic resources.*

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimini yaxlit uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini ta'lim tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish maqsadida ko'plab amaliy ishlar qilinmoqda.

Mamlakatimizda so'nggi yillar davomida ta'lim tizimini tubdan isloh etish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish hamda uni boshqarishda horijiy tendensiyalardan foydalanish bo'yicha salmoqli ishlar olib borilmoqda.

Maktabgacha ta'limni boshqarish sohasida xorijiy tajribalar va tendensiyalarni o'rganish va ularni ilmiy tadqiqotlar orqali tahlil qilish, turli davlatlar tomonidan qo'llanilayotgan innovatsion yondoshuvlar va metodlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalaridan ma'lum bo'ldiki, horijiy davlatlarda maktabgacha ta'limni boshqarish tizimi turlicha bo'lib, har bir mamlakatda uning o'ziga xos xususiyatlari va yondoshuvlari mavjud.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mamlakatimizda menejment fanining rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shgan olimlardan M.Sharifxo‘jayev, Yo.Abdullayevlar boshqaruv - bu o‘ziga xos yuksak san’at va mahoratni talab qiluvchi tanlov, shu tanlov asosida qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilishdir, deb ta’kidlab, quyidagicha ta’rif beradi: “Boshqaruv - bu tanlov, qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilish jarayonidir” .

Rivojlangan davlatlardagi maktabgacha ta’limni boshqarish tizimlarining o‘ziga xos xususiyatlari turlicha bo‘lib quyidagilardan iborat:

1. Finlyandiya. Finlyandiya maktabgacha ta’limni boshqarishda o‘zining ijobiy yondoshuvi bilan tanilgan. Maktabgacha ta’lim mamlakatda davlat tomonidan moliyalashtiriladi, va bu ta’lim barcha bolalar uchun majburiy emas, lekin ko‘plab oilalar bu tizimdan foydalanadi. Maktabgacha ta’limni boshqarishdan mas’ul bo‘lgan asosiy idora - Finlyandiya Ta’lim va madaniyat idorasi (Finnish National Agency for Education). Ular ta’limning sifatini nazorat qilish, malakali pedagoglarni tayyorlash va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi.

Finlyandiya tizimida o‘qituvchilarni tanlash va tayyorlash, shuningdek, o‘qituvchilarga nisbatan yuqori talablar mavjud. Ular bolalar bilan ishlashda o‘zini rivojlantiruvchi yondoshuvni qo‘llashadi, va yosh bolalar uchun o‘yin asosida ta’lim tizimi amal qiladi.

2. Shvetsiya. Shvetsiyada maktabgacha ta’limi davlat tomonidan moliyalashtiriladi va juda yuqori sifatga ega. Maktabgacha ta’limni boshqarish uchun mas’ul bo‘lgan asosiy tashkilotlar - Shvetsiya Ta’lim Vazirligi va Shvetsiya Ta’lim Departamenti. Ular mamlakatdagi barcha maktabgacha ta’lim muassasalarini nazorat qiladi va ta’limning sifatini oshirish uchun doimiy ravishda yangiliklar kiritib boradi.

Shvetsiyada maktabgacha ta’lim o‘ziga xos bo‘lib, bolalar o‘yin orqali ta’lim oladi, bunda o‘qituvchilar bola rivojlanishini har jihatdan kuzatib boradi va o‘rgatishning individual yondoshuvini qo‘llaydi. Ta’lim tizimida bolalar huquqlari, inkluzivlik va turli ijtimoiy guruhlarning ehtiyojlari e’tiborga olinadi.

3. Germaniya. Germaniyada maktabgacha ta'lim tizimi davlat va xususiy sektor o'rtasida taqsimlangan. Ta'limni boshqarish bo'yicha asosiy idora - Germaniya Ta'lim Vazirligi va har bir federatsiyaga tegishli ta'lim idoralari. Maktabgacha ta'limda davlatning roli katta, chunki ko'plab muassasalar davlat tomonidan moliyalashtiriladi va umumiy yondoshuvlar bo'yicha nazorat qilinadi.

Germaniyada maktabgacha ta'lim bolalarning erkin rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, pedagoglar bolaning o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'rgatishga harakat qilishadi. Ta'limning asosiy prinsiplaridan biri bolalar o'rtasida tenglikni ta'minlashdir.

4. Buyuk Britaniya. Buyuk Britaniyada maktabgacha ta'lim tizimi keng tarqalgan va katta ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'limni boshqarish bo'yicha asosiy organ - Buyuk Britaniya Ta'lim Vazirligi. Tizimda ko'plab xususiy va davlat muassasalari mavjud bo'lib, ular orasida muvofiqlikni ta'minlash uchun Ofsted (Office for Standards in Education) tashkiloti mavjud. Bu tashkilot maktabgacha ta'limning sifatini nazorat qiladi.

Buyuk Britaniyada maktabgacha ta'lim bolalarga 5 yoshgacha bepul taqdim etiladi, va bu ta'limning asosiy yo'nalishi bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga, shuningdek, nutq va tilni rivojlantirishga qaratilgan.

5. AQSh. AQShda maktabgacha ta'lim tizimi har bir shtatda boshqariladi, va har bir shtatning o'ziga xos qoidalari va tartiblari mavjud. Biroq, federal hukumat Head Start dasturi orqali kam ta'minlangan oilalarga maktabgacha ta'limni taklif etadi. Bu dasturni boshqaruvchi asosiy organ - AQSh Ta'lim Departamenti.

AQShda maktabgacha ta'lim tizimida ko'p hollarda xususiy sektor, xayriya tashkilotlari va davlat muassasalari birgalikda ishlaydi. O'qituvchilarni tayyorlashda pedagogik bilimlar bilan birga, bolalar bilan ishlashga doir malakalar ham rivojlantiriladi.

6. Avstraliya. Avstraliyada maktabgacha ta'limning boshqarilishi va sifatini ta'minlashda Avstraliya Ta'lim va Bolalar vazirligi asosiy rol o'ynaydi. Mamlakatda maktabgacha ta'limni boshqarish uchun ko'plab federal va shtat darajasida tashkilotlar

mavjud. Ta'lim tizimi inkluziv bo'lib, barcha bolalar uchun moslashtirilgan yondoshuvlar taklif etiladi.

Avstraliyaning maktabgacha ta'lim tizimida bolalar o'yin va ijodiy faoliyat orqali ta'lim olishadi, va ularning rivojlanishiga katta e'tibor qaratiladi. Tizimda o'qituvchilarning malakasi va professional rivojlanishi juda muhim hisoblanadi.

Demak, horijiy davlatlarda maktabgacha ta'limni boshqarish tizimi ko'plab o'xshashliklarga ega, lekin har bir mamlakat o'zining madaniyati, iqtisodiyoti va siyosatiga mos ravishda tizimni tashkil qiladi. Mamlakatlarning ko'pchiligida maktabgacha ta'lim davlat tomonidan moliyalashtiriladi, lekin boshqaruvning turlicha bo'lishi, pedagoglarning tayyorgarligi, bolalar bilan ishlashda individual yondoshuvning qo'llanilishi kabi jihatlar farq qiladi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Tajribalarga ko'ra ayni paytda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi uchun bir nechta davlatlarning ilg'or tajribalari qo'llanilmoqda, bu esa zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Respublikamizda maktabgacha ta'limi bo'yicha qo'llanilayotgan **tajribalar** quyidagi davlatlarning tizimlariga asoslanadi:

1. Rossiya Federatsiyasi. Rossiyaning maktabgacha ta'lim tizimi O'zbekistonda o'rganilgan va ba'zi jihatlari tatbiq qilingan. Rossiyada maktabgacha ta'limni davlat tomonidan tashkil etish, unga kuchli nazorat o'rnatish va davlat standartlarini joriy etish tizimi mavjud. O'zbekistonda ham davlat tomonidan maktabgacha ta'limning sifatini nazorat qilish va universal standartlarni ishlab chiqish bo'yicha Rossiya tajribasidan foydalanilmoqda.

2. Finlyandiya. Finlyandiya maktabgacha ta'lim tizimi dunyoda eng ilg'or tizimlardan biri hisoblanadi. U yerda ta'lim jarayoni bolalar uchun o'yin, ijodkorlik va individual yondoshuvga asoslanadi. Finlyandiyada bolalarni maktabgacha ta'limda rivojlantirishda "O'yin orqali o'rganish" tamoyili qo'llaniladi. O'zbekistonda ham o'quv dasturlariga bunday pedagogik yondashuv joriy etilgan.

3. AQSh (Amerika QO'shma Shtatlari). AQShda maktabgacha ta'lim tizimi bo'yicha individual rivojlanish va qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor

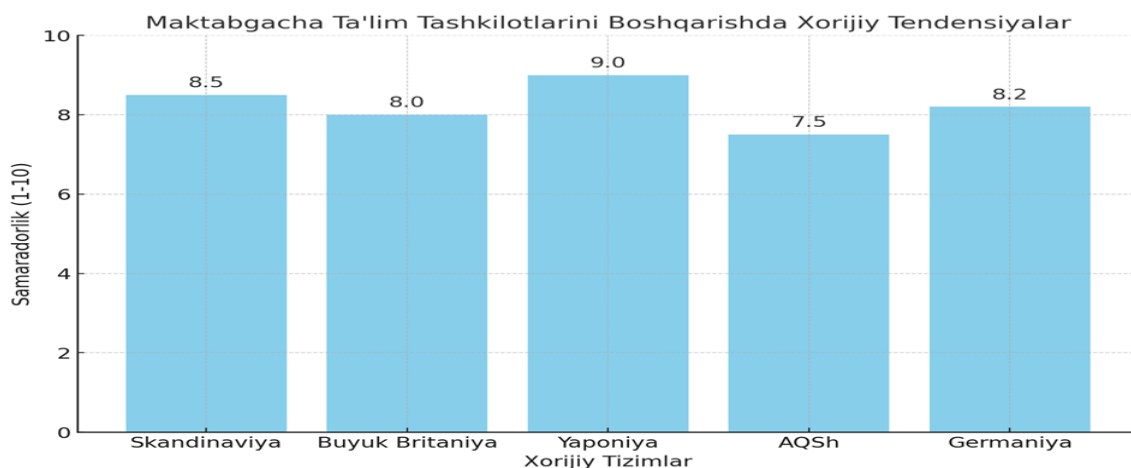
qaratiladi. Amerika tajribasi orqali, O'zbekistonda bolalarga erta yoshdan qo'llaniladigan psixologik va pedagogik metodlar va dasturlar tatbiq etilmoqda. AQSh tajribasidan, shuningdek, bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'yinlar va interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish bo'yicha o'rgangan.

4. Germaniya. Germaniya maktabgacha ta'lim tizimi ham o'rganilgan. Bu tizimda maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarga jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlashga katta e'tibor qaratadi. Germaniyada bolalar uchun turli pedagogik yondashuvlar mavjud, jumladan, o'yin orqali ta'lim, erkin harakat va mustaqillikka o'rgatish. O'zbekistonda ham bolalar uchun o'quv jarayonini yanada jonli va interaktiv qilish uchun bu tajriba joriy etilmoqda.

5. Yaponiya. Yaponiyada maktabgacha ta'lim bolalarga rasm, musiqa, tabiat bilan tanishtirish, va jismoniy faoliyatni rivojlantirishga asoslanadi. Yaponiyada bolalar bilan ishlashda oilaning roli ham katta bo'lib, oila va ta'lim muassasasi o'rtasida mustahkam hamkorlik mavjud. O'zbekistonda ham maktabgacha ta'lim tizimida ot-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kuzatishlar va tadqiqotlarga ko'ra hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimida, asosan, Rossiya, Finlyandiya, Koreya, AQSH, Germaniya va Yaponiya kabi davlatlarning eng ilg'or tajribalari qo'llanilmoqda. Bu tizim bolalarning rivojlanishiga, ijtimoiylashuviga va umumiy ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Quyidagi diagrammada, maktabgacha ta'limni boshqarishdagi xorijiy tendensiyalar va ularning tajriba sinovlari bo'yicha qiyosiy tahlil ko'rsatilgan. Diagramma horijiy davlatlarning boshqaruv tizimlari va uslublarini taqqoslashga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi diagramma maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda xorijiy tendensiyalar bo'yicha samaradorlikni ko'rsatadi. Har bir davlat uchun (Skandinaviya, Buyuk Britaniya, Yaponiya, AQSh, Germaniya) samaradorlik darajasi 1 dan 10 gacha baholangan va diagrammada bu ko'rsatkichlar vizual tarzda ifodalangan. Bu diagramma yordamida, turli davlatlarning maktabgacha ta'limni boshqarishdagi asosiy farqlari va o'xshashliklarni ko'rish mumkin. Har bir tizimning o'ziga xos xususiyatlari va samaradorligi mavjud, lekin umumiy maqsad – bolalar uchun sifatli ta'limni ta'minlash va ularning to'liq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.

ADABIYOTLAR:

1. F.M.Yuldosheva. “Xorijda maktabgacha ta'lim”. Ma'ruzalar matni, Termiz, 2018, 7 bet.
2. Grosheva I.B, Djanpeisova G.E, Mikailova U.T, Ismailova M.A, Kenjabayeva D.A, Gulyamova N.B, Miftayeva N.A “O'yin orqali ta'lim olish”. Toshkent – 2020, 20 bet.
3. Qodirova F., Jo'rayeva N. Maktabgacha ta'limga zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent, 2018 y. 57 b.
4. Urinova F. U. Steam implementation in the organization of activities of the development centers in preschool education //European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 45-49.
5. O'ljayevna O. F. Et al. Maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari //Pedagog. – 2024. – T. 7. – №. 5. – C. 827-831.
6. Oljayevna O. F. Et al. Tarbiyachi pedagoglarda ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish //Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 410-415.
7. Oljayevna O. F. Et al. Bolalarda intellektual qobiliyatni rivojlantirish xususiyatlari //Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 404-409.
8. <https://rosopeka.ru/articles/2955/87046/>.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740294>

KORRUPSIYA - INSONIYAT TARAQQIYOTINING KUSHANDASI

Saydullayeva Sug‘diyona Sayitqulovna

Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Korrupsiya dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo‘lgan global muammolardan biridir. Ushbu illat har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur yetkazadi, inson huquq va erkinliklarining poymol bo‘lishiga olib keladi. Shu bois unga qarshi kurash xalqaro ahamiyat kasb etib, jahon siyosatining muhim masalalari ko‘rib chiqilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Korrupsiya, davlat idoralari, ishonch telefonlari, siyosiy-iqtisodiy.*

***Abstract:** In this article, corruption is one of the global problems that must be solved on a global scale. This vice seriously harms the political and economic development of any state and society, and leads to the violation of human rights and freedoms. Therefore, the fight against it has gained international importance, and important issues of world politics have been considered.*

***Keywords:** Corruption, government agencies, hotlines, political and economic.*

KIRISH

Korrupsiya dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo‘lgan global muammolardan biridir. Ushbu illat har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur yetkazadi, inson huquq va erkinliklarining poymol bo‘lishiga olib keladi. Shu bois unga qarshi kurash xalqaro ahamiyat kasb etib, jahon siyosatining muhim masalalari qatoridan joy olgan.

Ma'lumki, bu illatning kelib chiqish sabablarini aniqlash, korrupsiyaga qarshi kurashning samarali yo'llarini topish bo'yicha mutaxassislar, turli institutlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan yuzlab, minglab tadqiqotlar o'tkazilgan. O'ziga xos reytinglar tuzilib, har xil ko'rsatkich va raqamlar qayd etilgan jadvallar yaratilgan. Hatto korrupsiyaning xilma-xil ko'rinishidagi formulalari ham ishlab chiqilgan. Hanuzgacha, barcha millatlar uchun qo'l keladigan qarshi kurashda asqotadigan yagona yechim yo'q. Shunday ekan, har bir millat mazkur illatga qarshi kurashish strategiyasini o'zi belgilaydi.

Shulardan kelib chiqib, 2017 yil 3 yanvar kuni "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni qabul qilinib, korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmi yaratildi. Mazkur Qonuning 3-moddasida korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga doir tushunchalarga ta'rif berilgan, ya'ni korrupsiya – shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini, yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etishidir.

Mazkur Qonun o'z navbatida, fuqarolarga korrupsiya va korrupsiyaga oid huquqbuzarlikning nima ekanligi va ularning salbiy illatlari haqida ma'lumot beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yurtimizda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari qilib, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash, ularga chek qo'yish, ularning oqibatlarini, unga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsipini ta'minlash kabi vazifalar ko'rsatib o'tilgan.

{ 1-59 – 65 } b

Darhaqiqat, korrupsiyaga qarshi kurashishda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, davlat organlari va boshqa tashkilotlar xodimlarining huquqiy savodxonligini oshirish, ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiya masalalari bugunning muhim vazifalaridan biridir. Chunki huquqiy ong va huquqiy madaniyati yuksak bo'lgan va huquqiy ta'lim va tarbiya jihatdan yetuk bo'lgan insonlar salbiy illat bo'lmish korrupsiyaga yo'l qo'ymaydilar.

NATIJALAR

Qayd etish lozimki, oxirgi yillarda mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi alohida qonun, Korrupsiyaga qarshi kurashish Milliy kengashi, alohida Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, Oliy Majlis palatalari huzurida korrupsiyaga qarshi kurashish bilan bog'liq alohida qo'mita va boshqa ijobiy ishlarni ham sanab o'tish lozim. Qolaversa, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqish tizimi tubdan takomillashtirilib, Prezidentning Xalq va Virtual qabulxonalari, "Ishonch telefoni" hamda har bir vazirlik va davlat idoralarining "ishonch telefonlari", "virtual qabulxonalari" tashkil qilinib, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash maqsadida barcha darajadagi davlat idora rahbarlarining "sayyor qabullar"ni o'tkazish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Shuningdek, korrupsiya holatlarining oldini olish va ularni bartaraf etishning eng muhim jihatlaridan biri – davlat boshqaruvi tizimida "inson omili"ni kamaytirish uchun davlat va jamiyat boshqaruviga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish yo'lga qo'yildi.

- Davlat Rahbari o'zining ko'plab nutqida ham, korrupsiyaning nafaqat oqibatlarini, balki sabablarini oldindan bartaraf etish bo'yicha ta'sirchan choralar amalga oshirishni alohida ta'kidlab o'tdilar.

- Darhaqiqat, mazkur illat bilan birgina Prezident, tegishli vakolatli idora vakillari shug'ullangan bilan, biz kutgan yuqori natijaga erishish qiyin, buning uchun jamiyat

birgalikda kurashishi lozim, shundagina yuksak maqsadlarni mo'ljallash mumkin.

- Eng avvalo, korrupsiyaga qarshi kurashishni oiladan boshlash darkor. Bu borada ota va onaning oilaviy tarbiyadagi o'rni va roli benihoya darajada yuqori hisoblandi. Farzandni to'g'rilikka, halollikka, toza luqmaga yoshlikdan o'rgatsa, buning natijadorligi albatta jamiyatda seziladi. Misol tariqasida, Germaniya davlatiga ishchi guruh a'zosi sifatida tashrif buyurganimizda, ba'zi davlat xizmatchilariga savol bilan murojaat qilganimizda korrupsiya nimaligini tushunmadi, hattoki, bu tushunchani eshitmaganligini ham aytib o'tdi. Biz yotig'i bilan tushuntirganimizda keyin ular, biz o'z ish o'rnimizdan ayrilishdan qo'rqamiz va bunday illatga qo'l ham urmaymiz degan fikrlarni aytishdi. Ko'rganimizdek, mas'uliyat, javobgarlik, o'z ishiga sodiqlik hamda qonunga itoatkorlik yuqori darajada.

- Savol tug'iladi, bizda-chi? Demak, birinchi galda aholining o'zi bu illat bilan kurashishi, salbiy holat ekanligini chuqur huquqiy anglashi va oqibatlarini ongli ravishda tushunishi kerak.

- Misol tariqasida, namuna sifatida aytiladigan Singapur davlati Li Kuan Yu rahbarligida halol markaziy kuch, jazoning muqarrarligi hamda davlat xizmatchilarining mehnatiga yaxni haq to'lash va ularning halol mehnatini rag'batlantirish tamoyillari orqali korrupsiyani yo'q qilish bo'yicha muvaffaqiyatga erishgan.

Ta'kidlash lozimki, 2022-yildan boshlab, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligiga yangi vakolatlar berildi. Endilikda Agentlik huquqni muhofaza qiluvchi organlarning elektron ma'lumotlar bazalaridan korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risidagi ma'lumotlarni olishi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyat ishini qo'zg'atish yoki boshqa ta'sir chorlarini ko'rish uchun korrupsiya faktlari to'g'risidagi xabarlarni yuborish va natijalari bo'yicha qabul qilingan qaror to'g'risida ma'lumotni talab qilib olishi mumkin. { 2-100-106b }

MUHOKAMA

Ta'kidlash lozimki, 2022-yildan boshlab, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligiga yangi vakolatlar berildi. Endilikda Agentlik huquqni muhofaza qiluvchi

organlarning elektron ma'lumotlar bazalaridan korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risidagi ma'lumotlarni olishi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyat ishini qo'zg'atish yoki boshqa ta'sir chorlarini ko'rish uchun korrupsiya faktlari to'g'risidagi xabarlarni yuborish va natijalari bo'yicha qabul qilingan qaror to'g'risida ma'lumotni talab qilib olishi mumkin. {3-64 b}

Xulosa o'rnida:

Kelgusi amaliyotda, mansabdor shaxslarning mol-mulk deklaratsiyalarini o'z vaqtida topshirilishini nazorat qilish, ularning qonuniyligini tekshirib borish, ularning ochiqligi ta'minlashni belgilab qo'yish; jinoyat qonunchiligida korrupsiya bilan bog'liq jinoyatchilik uchun javobgarlikni kuchaytirish, eng asosiysi, korrupsiyaga qarshi tarbiyani oiladan, maktabgacha ta'lim muassalalaridan boshlash, ya'ni farzandlarimizni bolaligidan korrupsiyaga qarshi murosasiz tarbiyalash, ertamizning faravonligini ta'minlashning muhim garovi bo'lib xizmat qiladi.

Qolaversa, ko'plab o'rnak oladigan xalqlar singari biz ham, xalq ruhiyatini sog'lomlashtirish, diniy qadriyatlarni mustahkamlash, huquqiy ongi yuksaltirish, vatanparvarlik mafkurasini ongga singdirish orqali milliy taraqqiyotga erishishimiz lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Ziyomhammadov. Pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2006.
2. Ibrohimov A. Va boshq. Vatan tuyg'usi. T., 1998.
3. Internet ma'lumotlari
4. Karshiyevich, S. K., & Karshiboyevna, T. G. (2024). TEXNIKA YO'NALISHI TALABALARIGA MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. PEDAGOG, 7(11), 11-14.
5. Tukhtamishova, G. K., & Samatova, M. U. (2024). STUDYING THE INFLUENCE OF CASEIN ON QUALITY INDICATORS AND TECHNOLOGICAL

CHARACTERISTICS. ARXITEKTURA, MUHANDISLIK VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR JURNALI, 3(2), 1-4.

6. Tukhtamishova, G. K., & KA, S. (2024). BIOLOGICAL IMPORTANCE OF MILK PROTEIN COMPONENTS IN THE ORGANIZATION OF RATIONAL NUTRITION OF THE POPULATION OF OUR REPUBLIC. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(21), 97-101.

7. Karshiyevich, S. K., & Karshiboyevna, T. G. (2024). TEXNIKA YO‘NALISHI TALABALARIGA MUTAXASSISLIK FANLARINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. *PEDAGOG*, 7(11), 11-14.

8. Tukhtamyshova, G. K., Nasredinov, D. A., Tukhtamishov, S. S., & Khayirullaeva, S. Z. (2024). PRE-TREATMENT OF WHEAT GRAIN AFTER HARVESTING. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 3(28), 6-10.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740332>

BOLALAR UCHUN RAQS DARSLARIDA REKVIZIT VA O‘YINLARNING AHAMIYATI

Ismoilova Muxlisa Shuhrat qizi

O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi Urganch filiali talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola raqs rekvizitlarining maftunkor dunyosini o‘rganadi, ular qanday qilib tomoshalarni jalb qilishi, ekspressiv imkoniyatlarni kengaytirishi va ijodiy chegaralarni kengaytirishi mumkinligini o‘rganadi. Shuningdek, raqqosalar va xoreograflar rekvizitlardan qanday samarali foydalanishi kabi mumkin bo‘lgan tuzoqlar tahlil qilinadi.

***Kalit so‘zlar:** raqs, xoreograflar, rekvizitlar, balet, akrobatika, his-tuyg‘u, tomoshabin, kostyumlar, qiziqarli o‘yinlar, improvizatsiya.*

THE IMPORTANCE OF PROPS AND GAMES IN DANCE LESSONS FOR CHILDREN

ABSTRACT

This article explores the fascinating world of dance props, how they can engage audiences, expand expressive possibilities, and push creative boundaries. It also examines potential pitfalls, such as how dancers and choreographers can effectively use props.

***Keywords:** dance, choreographers, props, ballet, acrobatics, emotion, audience, costumes, fun games, improvisation.*

KIRISH

Raqs har doim soʻzlardan ustun turadigan ifoda shakli boʻlgan. U his-tuygʻularni bildiradi, hikoyalar aytib beradi va harakat orqali gʻoyalarni hayotga olib keladi. Biroq, rekvizitlarning qoʻshilishi ushbu sanʼat turiga butunlay yangi oʻlchov olib keladi.

Oddiy roʻmol hikoyani soʻzlardan koʻra fazoviyroq pichirlay oladimi? Xodim qalbning kengaytmasi boʻla oladimi, jismoniy ifodadan tashqari hissiyotlarni kuchaytiradimi? Ishlashni kuchaytirish haqida gap ketganda, rekvizitlar juda koʻp ish qilishi mumkin.

Balet, hip-hop, zamonaviy va boshqa raqs uslublari uchun raqs rekvizitlari raqsga maʼno va ramziylik qatlamlarini qoʻshadi. Tasavvur qiling-a, zamonaviy asardagi erkinlikni aks ettiruvchi parda yoki balet spektaklidagi yashirin oʻziga xoslikni aks ettiruvchi niqoblar hisoblanadi. Bu rekvizitlar oddiy narsalardan koʻproq narsaga aylanadi; ular hikoya qilish va hissiy chuqurlikni kuchaytiruvchi belgilarga aylanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Rekvizitlar raqqosa tanasining kengaytmasi sifatida ham xizmat qilishi mumkin va tomoshabinlar bilan rezonanslashadigan vizual metaforalarni yaratadi. Ular, shuningdek, anʼanaviy raqs rivoyatlariga qarshi chiqadigan, tanish mavzularga yangi nuqtai nazarni taklif qiladigan yangi elementlarni kiritishlari mumkin.

Rekvizitlar anʼanaviy harakat lugʻatiga qarshi turishi va ijodiy chegaralarni sof raqs qila olmaydigan tarzda oshirishi mumkin. Raqqoslar akrobatika uchun stullardan yoki yorugʻlik proektsiyalarini oʻz ichiga olgan zamonaviy raqs ijrosidan foydalanadigan xip-xop uslubini koʻrimiz mumkin. Bu rekvizitlardan innovatsion foydalanish nafaqat anʼanaviy raqs qolipini buzadi, balki tomoshabinlarning kutilmagan va jozibali tajribalarini ham keltirib chiqaradi.

Mumkin boʻlgan narsalarning chegaralarini oshirib, rekvizitlar xoreograflarni qutidan tashqarida oʻylashga va ifodaning yangi shakllari bilan tajriba qilishga undaydi. Bu tasavvurni oʻziga tortadigan va raqs nima boʻlishi mumkinligini aniqlaydigan ajoyib spektakllarga olib kelishi mumkin.

Rekvizitlar boshqa hislarni ragʻbatlantirish orqali vizual taʼsirdan tashqariga chiqishi mumkin, bu ham raqqoslar, ham tomoshabinlar uchun koʻp hissiy tajriba yaratadi. Ushbu hissiy tafsilotlar yaxshi ijroni ajoyib ijroga aylantirib, ishtirok etgan har bir kishida doimiy taassurot qoldirishi mumkin.

Tasavvur qiling-a, yomgʻir tayoqlarining ovozi raqqosalarning harakatlarini toʻldiradi, vizual tomoshani boyitadigan eshitish qatlamini yaratadi. Yoki nafaqat chiroyli koʻrinishga ega boʻlgan, balki tomoshabinlarni ularga teginish hissiyotini tasavvur qilishga taklif qiladigan teksturali matolarni uchratamiz.

Rekvizitlar ishlashni yaxshilashi va hikoya qilishning boshqa qatlamini qoʻshishi mumkin boʻlsa-da, ular osongina toʻsiq boʻlishi mumkin. Asosiysi, raqs va rekvizitlar oʻrtasida toʻgʻri muvozanatni topish, rekvizitlar aksincha emas, balki raqsga xizmat qilishiga ishonch hosil qilishdan iborat.

Koʻpincha, rekvizitlardan foydalanish raqqoslar va tomoshabinlarni chalgʻitishi mumkin, shunda tomoshaning mazmuni yoʻqoladi. Muhimi, rekvizitlar raqqosaning mahorati va sanʼatiga soya solishi emas, balki oshirishi kerakdir. Manipulyatsiyaga ortiqcha eʼtiborni talab qiladigan oʻta murakkab kostyumlar yoki rekvizitlar asosiy ijroni va raqqosaning tomoshabinlar bilan aloqasini buzishi mumkin.

Misol uchun, noqulay tayanchni boshqarishda qiynalayotgan raqqosa harakatlarida ravonlikni yoʻqotishi mumkin, bu esa tomoshabinlarning spektakldan koʻra koʻproq eʼtiborini tayanchga qaratishiga sabab boʻladi.

Rekvizit manipulyatsiyasini oʻzlashtirish xavfsizlik va muammosiz bajarish uchun juda muhimdir. Potentsial texnik baxtsiz hodisalar, masalan, rekvizitlarni tushirish, boshqaruvni yoʻqotish yoki rekvizitlarni harakat bilan birlashtirishda qiyinchiliklar spektakl oqimini buzishi va tomoshabinlarda salbiy taassurot qoldirishi mumkin. Raqqosalar ularni ishonchli va chiroyli tarzda boshqara olishlarini taʼminlash uchun rekvizitlar bilan keng mashq qilishlari juda muhimdir.

Texnik muammolar rekvizitlarning oʻzidan ham paydo boʻlishi mumkin. Misol uchun, juda ogʻir yoki noqulay tayanch xavfsizlik uchun xavf tugʻdirishi mumkin,

noto'g'ri ishlayotgan tayanch esa raqqosani ham, tomoshabinni ham chalg'itishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarning kuchi bilan madaniy o'zlashtirish ko'plab mashhur raqs spektakllari bilan markaziy o'rinni egallaydi. Madaniy o'zlashtirish ba'zi raqqosalar uchun subyektiv bo'lishi mumkin, ammo kengroq miqyosda bu madaniy an'analar va bezaklardan kelib chiqqan jamoa bilan hech qanday aloqasi bo'lmaganlar tomonidan qo'llanilganda ko'rinadi.

Misol uchun, an'anaviy tubjoy amerikalik rekvizitlardan ularning madaniy ahamiyatini tushunmasdan foydalanish hurmatsizlik va ekspluatatsiya sifatida ko'rilishi mumkin. Raqqoslar va xoreograflar axloqiy tuzoqlardan qochish uchun foydalanadigan rekvizitlarning madaniy kelib chiqishi va ma'nosi haqida ularni o'rganishlari kerak.

To'g'ri rekvizitlarni tanlash va ulardan samarali foydalanish ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Mana bir necha amaliy maslahatlar:

- Ijroingizning istalgan ta'siri va hikoyasiga mos keladigan rekvizitlarni tanlang.
- Og'irlikni taqsimlash va o'tishni tushunish kabi xavfsiz va muammosiz manipulyatsiya usullarini qo'llang.

- Raqqosaning harakati va ifodasiga e'tibor qarating, rekvizitlar ijroni kuchaytirishdan ko'ra bir-birini to'ldirishini ta'minlang.

Raqsning turli janrlari xip-xop uchun stullar, zamonaviylar uchun soyabonlar, balet spektakllari uchun lentalar kabi turli xil rekvizitlardan foydalanadi. Har bir rekvizit hikoyaning badiiy ifodasini oshiradi. Bu raqqosaga ham, tomoshabinga ham harakatlardan tashqariga qarashga imkon beradi.

NATIJALAR

Bolalar uchun raqs darslarida turli rekvizitlar va o'yinlardan foydalanish ularning e'tiborini to'plash bilan birga ijodkorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Quyida biz foydalanadigan sevimli rekvizitlarimiz, ulardan nima maqsadda foydalanishimizga misollar va biz o'ynagan bir nechta o'yinlar:

- Dukkakli sumkalar

- To'siqlar
- Hayvonlar harakati
- To'ldirilgan hayvonlar
- Tasmalar

Fasol paketlari: loviya qoplari juda yaxshi yordamchidir, chunki ular juda ko'p foydalanishga ega! Biz loviya qoplarini cho'zish, tananing qismlarini o'rganish va hatto o'yin uchun oldinga va orqaga tashlash uchun foydalanamiz.

To'siqlar kursi: Talabalar yoshi ulg'aygan sari taraqqiyot raqsning katta qismidir, lekin yoshlar uchun progresslar to'siqlar kursidan boshlanadi. Turli ko'nikmalar turli qismlarda mashq qilinadi, shuning uchun talaba xotirasi va raqs qadamlari ustida ishlashda zavqlanadi.

Hayvonlar harakati: Hayvon kabi harakat qilish har doim kichkintoylar uchun qiziqarli, ammo uning yashirin foydalari bor. Kengurular sakrab o'tishni o'rganayotgan balerinalardir. Piyoda yurgan fillar chindan ham o'zlarining oyoq kiyimlari bilan tovush chiqarishni o'rganadigan mayda muskullardir.

Hula halqalari: Hula halqalari endi faqat belingizda aylanish uchun emas. Hula halqalardan tananing qismlarini o'rganish uchun ham, to'siqlar kursi uchun ham foydalanishingiz mumkin! Bu, shuningdek, maxsus hiyla uchun markazda joylashgan bo'lib, polni kesib o'tish uchun ajoyib vositadir.

To'ldirilgan hayvonlar: Har bir bola to'ldirilgan jonivorning qulayligini yaxshi ko'radi, shuning uchun bu kichik bolalar dars davomida eng yaxshi do'st bo'lib xizmat qilishlari mumkin. Ular, shuningdek, cho'zish, raqslar uchun auditoriya yaratish va ijodiy harakat uchun raqs sherigi uchun ishlatilishi mumkin.

MUHOKAMA

Raqs darsida rekvizitlar bir necha sabablarga ko'ra muhim ahamiyatga ega - kichik yoshdagi bolalar uchun ularni harakatga keltirish va tayanch bilan biror narsa qilish juda ko'p muvofiqlashtirish va diqqatni talab qiladi. Katta yoshli raqqosalar uchun bu ajoyib konditsioner. Professional raqqosalar uchun rekvizitlardan to'g'ri foydalanishni o'rganish muhimdir.

O‘yinlar raqs darslarida maqsadga xizmat qiladi - shunchaki qiziqarli bo‘lgani uchun emas! Ular bizga raqqosalarni o‘rgatishda yordam berishadi. Misol uchun, mashhur o‘yin - muzlash raqsi, bu erda raqqoslar erkin raqsga tushishadi va musiqa to‘xtaganda muzlashadi. Bu o‘yin raqqosalarni raqsga tushayotganda musiqani diqqat bilan tinglashni o‘rgatadi va musiqa muzlaganda bir zumda to‘xtab qolishi uchun tanalarini nazorat qilishni o‘rgatadi. Musiqa yonayotganda ularga “zigzag shaklida harakatlaning” yoki “faqat to‘g‘ri chiziqlarda harakatlaning” kabi ko‘rsatmalar beriladi. Ba‘zan muzli raqs paytida biz raqqosalarga hayvonlar yoki super qahramonlar kabi raqsga tushishni ko‘rsatishimiz mumkin, bu ularning tasavvurini uyg‘otadi va harakatning boshqa usullari haqida o‘ylashga yordam beradi. Yana bir sevimli o‘yin – “Kecha tun”. Ushbu qo‘shiq davomida raqqosalarga go‘yo uxlayotgandek ko‘rsatish buyuriladi, so‘ngra kovboy etiklari, kosmos etiklari, balet shippaklari va hokazolarda turli xil poyabzallar bo‘lishini orzu qiladilar - keyin ular o‘rnidan turib raqsga tushishlari kerak. Bu o‘yin raqqosalarni ijodiy bo‘lishga va harakat qilish yo‘llari haqida o‘ylashga undaydi, shuningdek, o‘sha o‘rganganlarimizni amalda qo‘llashimizga imkon beradi, masalan, ular balet tuflilarini orzu qilganlarida, ulardan qadam ko‘rsatishni so‘rash mumkin.

Qiziqarli o‘yinlardan biri aylanada turgan raqqosalarni o‘z ichiga oladi. Ular aylana bo‘ylab aylanib, 1 dan boshlab sanaydilar. Yagona jihati shundaki, agar sizning navbatingiz bo‘lsa va raqamingiz 3, 6 yoki 9 ni o‘z ichiga olgan bo‘lsa, siz quyidagini aytish o‘rniga tovush chiqarishingiz kerak (qarsak chalish, muhirlash va hokazo). Shuningdek, vaqtni saqlashingiz kerak, raqamingizni aytishda ikkilanmaslik yoki shoshilmaslik kerak. Bu musiqiylik va diqqatni o‘rgatadi. Bu ham boshqa o‘yinlar singari terminologiyani o‘rgatish yoki improvizatsiya ustida ishlashga qaratilgan va raqqosalar uchun juda muhimdir.

XULOSA

Maktabgacha tarbiyachi uchun sharflar yoki lentalar bilan raqsga tushishdan ko‘ra qiziqarliroq nima bo‘lishi mumkin? To‘g‘ri rekvizitlar maktabgacha yoki pre-balet sinfini jonlantirishi mumkin va, albatta, bolalaringizdagi ijodkorlikni namoyon

qiladi. Bundan tashqari, yaxshi raqs rekvizitlari maktabgacha yoshdagi bolalarni tezroq o'rganishga yordam beradi va bu sinf uchun juda yaxshi! Raqs harakatida yordam berish yoki o'rgatilgan raqs tushunchasini mustahkamlash uchun rekvizitlar aslida sizning eng yaxshi do'stingiz bo'lishi mumkin. Va, albatta, ulardan qanday qilib samarali foydalanishni bilsangiz, tajriba yaxshilanadi.

Shunday ekan, sinfda o'yin o'ynayotganimizni ko'rsangiz, xavotir olmang! O'qituvchi tanlagan har bir mashg'ulotning sababi bor va agar bu nima ekanligini bilmasangiz, shunchaki so'rang!

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Balet ensiklopediyasi, M.:1981
2. Jahon va o'zbek xoreografiya san'ati tarixi, o'quv qo'llanma. T.:2021
3. Колесянов И.М. Современный эстрадный танец. Т.:2008
4. <https://plato.stanford.edu/entries/goodman/>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740342>

АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Улуғбек Эркинович Қурбонов

Ёшлар билан ишлари бўйича декан ўринбосари
Иқтисодиёт факультети Ўзбекистон миллий университети
Тошкент шаҳар Олмазор тумани университет кўчаси 4
Э-маил: kurbanovulug5@gmail.com

Исоқов Абдулҳафиз Дилмуродович

Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича) 1-босқич талабаси
Иқтисодиёт факультети Ўзбекистон миллий университети
Тошкент шаҳар Олмазор тумани университет кўчаси 4
Э-маил: isoqovabdulhafiz33@gmail.com

Аннотация

Мазкур мақола аҳолининг даромадларини диверсификация қилишининг иқтисодий механизмларини таҳлил қилади ва уларни такомиллаштириши йўллари кўриб чиқади. Аҳоли даромадларининг диверсификацияси иқтисодий барқарорликни таъминлаш, ижтимоий тенгсизликни камайтириши ва барқарор иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу жараён нафақат жисмоний шахслар ва оилалар учун, балки бутун иқтисодиёт учун ҳам фойдали, чунки у иқтисодий зарбаларга нисбатан чидамликни оширади. Мақолада даромадларни диверсификация қилишининг асосий афзалликлари, кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш, қишлоқ хўжалиги ва агросаноатни ривожлантириши каби механизмлар орқали даромадлар манбаларини кенгайтириши имкониятлари кўрсатилган. Шундай қилиб, сиёсатнинг интеграциялашуви, инфратузилма ривожланиши, давлат-хусусий шериклик ва мониторинг тизимларини жорий этиши орқали бу механизмларни такомиллаштириши йўллари тавсия қилинади. Мақола, аҳоли учун барқарор даромад манбаларини яратиши, иқтисодий зарбаларга қарши ҳимоя қилиши ва узоқ муддатли фаровонликни таъминлашда муҳим ютуқларга эришиши учун зарур бўлган иқтисодий механизмларни ўрганади.

Калит сўзлар: даромадларни диверсификация қилиш, иқтисодий барқарорлик, кичик ва ўрта корхоналар, қишлоқ хўжалиги, агросаноат, инновациялар, инфратузилма, давлат-хусусий шериклик, иқтисодий механизмлар.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

Данная статья анализирует экономические механизмы диверсификации доходов населения и рассматривает пути их совершенствования. Диверсификация доходов населения имеет важное значение для обеспечения экономической стабильности, снижения социального неравенства и поддержки устойчивого экономического роста. Этот процесс полезен не только для физических лиц и семей, но и для всей экономики, поскольку он повышает устойчивость к экономическим потрясениям. В статье рассмотрены основные преимущества диверсификации доходов, такие как поддержка малого и среднего бизнеса, развитие сельского хозяйства и агропромышленности, а также возможности расширения источников дохода через различные механизмы. Кроме того, предлагаются пути улучшения этих механизмов через интеграцию политики, развитие инфраструктуры, государственно-частное партнерство и внедрение системы мониторинга. Статья исследует необходимые экономические механизмы для создания устойчивых источников дохода, защиты от экономических потрясений и обеспечения долгосрочного благосостояния.

Ключевые слова: диверсификация доходов, экономическая стабильность, малый и средний бизнес, сельское хозяйство, агропромышленность, инновации, инфраструктура, государственно-частное партнерство, экономические механизмы.

IMPROVING THE ECONOMIC MECHANISMS FOR DIVERSIFYING POPULATION INCOME

Abstract

This article analyzes the economic mechanisms of income diversification for the population and examines ways to improve them. Income diversification is crucial for ensuring economic stability, reducing social inequality, and supporting sustainable economic growth. This process benefits not only individuals and families but also the

entire economy, as it increases resilience to economic shocks. The article highlights the main advantages of income diversification, such as supporting small and medium enterprises, developing agriculture and agribusiness, and expanding income sources through various mechanisms. Furthermore, the article suggests ways to enhance these mechanisms through policy integration, infrastructure development, public-private partnerships, and the implementation of monitoring systems. The article explores the necessary economic mechanisms to create stable income sources, protect against economic shocks, and ensure long-term prosperity.

Key words: *income diversification, economic stability, small and medium enterprises, agriculture, agribusiness, innovation, infrastructure, public-private partnerships, economic mechanisms.*

Кириш

Аҳоли даромадларини диверсификация қилиш иқтисодий барқарорликни таъминлаш, тенгсизликни камайтириш ва барқарор ўсишни таъминлашнинг ҳал қилувчи стратегиясидир. Замонавий иқтисодиётларда битта даромад манбаига ҳаддан ташқари ишониш, айниқса иқтисодий таназзул, табиий офатлар ёки глобал инқирозлар каби ташқи зарбалар юзага келганда, катта хавфларга олиб келиши мумкин. Даромадларни диверсификация қилиш нафақат жисмоний шахслар ва оилаларга, балки бутун иқтисодиётга ҳам фойда келтирадиган иқтисодий хатарларни кўплаб соҳаларга тарқатиш орқали ечим таклиф этади. Ушбу мақола аҳоли даромадларини диверсификация қилишнинг иқтисодий механизмларини ўрганади ва иқтисодий барқарорлик ва ривожланиш учун ушбу механизмларни такомиллаштириш йўллари таклиф қилади.

Даромадларни диверсификация қилишнинг аҳамияти

Даромадларни диверсификация қилиш жисмоний шахслар, уй хўжаликлари ёки Миллатлар ўзлари ишонадиган турли хил даромад манбаларини кўпайтириш жараёнини англатади. Бунга турли хил воситалар орқали еришиш мумкин, масалан, иқтисодиётнинг турли соҳаларидан кўплаб даромад оқимларини ривожлантириш. Жисмоний шахслар учун бу кўп турдаги иш билан шуғулланиш, тадбиркорлик ёки турли активларга сармоя киритишни ўз ичига олиши мумкин. Иқтисодиёт учун бу қишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш,

хизмат кўрсатиш ва рақамли иқтисодиёт каби турли соҳаларнинг ўсишини рағбатлантиришни ўз ичига олиши мумкин.

Даромадларни диверсификация қилишнинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

1. Хатарларни камайтириш: кўп даромад манбаларига таяниб, жисмоний шахслар ва иқтисодиётлар иқтисодий зарбалар ва тебранишларга яхшироқ бардош бера оладилар.

2. Иқтисодий барқарорликнинг ошиши: диверсификацияланган даромад базаси умумий иқтисодий барқарорликни оширади, уй хўжалиқларининг ишсизлик ёки секторга хос пасайишларга нисбатан заифлигини камайтиради.

3. Барқарор ўсиш: даромадларни диверсификациялашни рағбатлантириш инновациялар ва тадбиркорликни рағбатлантириши мумкин, бу еса узок муддатли барқарор иқтисодий ўсишга олиб келади.

Даромадларни диверсификация қилишнинг иқтисодий механизмлари

Даромадларни диверсификация қилиш жараёни турли хил иқтисодий механизмларни ўз ичига олган комплекс ёндашувни талаб қилади. Ушбу механизмларни қуйидаги соҳаларга ажратиш мумкин:

1. Кичик ва Ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш(кўк)

Кичик ва ўрта корхоналар даромад манбаларини диверсификация қилиш учун жуда муҳимдир. Улар иш ўринларини яратиш ва иқтисодий ривожланишга катта ҳисса қўшадилар. Ҳукуматлар кўкдан қўллаб-қувватлаши мумкин:

* Молиявий кириш: тадбиркорлик ва инновацияларни рағбатлантириш учун кичик бизнес учун кредит, grant ва субсидиялардан осонроқ фойдаланишни таъминлаш.

* Солиқ имтиёзлари: кўб субъектлари учун солиқ имтиёзлари ёки камайтирилган солиқ ставкаларини таклиф қилиш, бу уларнинг рентабеллиги ва барқарорлигини ошириши мумкин.

* Тренинг ва салоҳиятни ошириш: бизнес егалари ва ишчиларга ўз имкониятларини ошириш ва бизнес фаолиятини диверсификация қилишда ёрдам

бериш учун тадбиркорлик ўқув дастурлари ва малакани ошириш ташаббусларини таклиф қилиш.

2. Қишлоқ хўжалиги ва қишлоқ тараққиёти

Кўпгина ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги аҳолининг муҳим қисми учун асосий даромад манбаи ҳисобланади. Бироқ, битта қишлоқ хўжалиги маҳсулотига ҳаддан ташқари ишонил фермерларни бозор хавфига дучор қилиши мумкин. Қишлоқ хўжалиги фаолиятини диверсификация қилиш ва қишлоқ ривожланишини рағбатлантириш ушбу хавфларни камайтиришга ёрдам беради:

* Агросаноат ривожланиши: қишлоқ хўжалиги хом ашёсига қиймат қўшиш ва фермерлар учун қўшимча даромад манбаларини яратиш учун агросаноат тармоқларини ривожлантиришни рағбатлантириш.

* Барқарор қишлоқ хўжалиги амалиёти: ҳосилдорликни ошириш ва бир нечта екинларга қарамликни камайтириш учун замонавий, барқарор деҳқончилик техникасини ўзлаштиришга кўмаклашиш.

Даромадларни диверсификация қилиш механизмлари муҳим бўлса-да, уларнинг самарадорлиги уларнинг қанчалик яхши амалга оширилишига боғлиқ. Қуйидаги қадамлар ушбу механизмларни яхшилаши мумкин:

1. Сиёсат интеграцияси ва мувофиқлаштириш: ҳукуматлар иқтисодий сиёсатни тармоқлар бўйича бирлаштирадиган, даромад манбаларини диверсификация қилиш бўйича ҳаракатлар бир-бирини тўлдирувчи ва ўзаро мустаҳкамловчи мувофиқлаштирилган ёндашувни қабул қилишлари керак.

2. Инфратузилмага инвестициялар: йўллар, алоқа тармоқлари ва рақамли платформалар каби етарли инфратузилма, айниқса, қишлоқ ва чекка ҳудудларда турли хил даромад келтирадиган фаолиятнинг ўсишини қўллаб-қувватлаш учун жуда муҳимдир.

3. Мониторинг ва баҳолаш: даромадларни диверсификация қилиш дастурлари ва ташаббусларини мунтазам равишда баҳолаш уларнинг самарадорлигини таъминлаш ва аҳоли еҳтиёжларини қондириш учун зарурдир.

4. Давлат-хусусий шериклик: ҳукумат, хусусий сектор ва нодавлат ташкилотлар ўртасидаги ҳамкорлик синергия яратиши ва даромадларни самарали диверсификация қилиш стратегиялари учун ресурсларни сафарбар қилиши мумкин.

Хулоса

Даромадларни диверсификация қилиш иқтисодий барқарорликни таъминлаш, қашшоқликни камайтириш ва барқарор ривожланишни таъминлашнинг асосий стратегиясидир. Даромадларни диверсификация қилишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш орқали — кўб субъектларини қўллаб — қувватлаш, қишлоқ хўжалигини диверсификация қилиш, малакани ошириш, молиявий инклюзия ва рақамли ва маданий саноатни ривожлантириш орқали-иқтисодиёт ўз аҳолиси учун янада барқарор ва хилма-хил даромад манбаларини яратиши мумкин. Бу нафақат иқтисодий зарбалар билан боғлиқ хавфларни камайтиради, балки шахслар ва жамоаларнинг узоқ муддатли фаровонлиги ва фаровонлигини оширади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Сарсенбаева, Н. (2021). "Диверсификация ва иқтисодий барқарорлик." Иқтисодий таҳлил ва ривожланиш журнал, 35(2), 45-58.
2. Маматқулов, Ш. (2019). "Диверсификация қилиш механизмлари ва уларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти." Таълим ва инновациялар таҳлил журнали, 22(1), 12-24.
3. Аҳмадов, А. (2020). "Даромадларни диверсификация қилишнинг иқтисодий самарадорлиги." Иқтисодий тадқиқотлар журнал, 43(3), 72-83.
4. Қодиров, Б. (2022). "Кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлашнинг иқтисодий аҳамияти." Иқтисодий барқарорлик ва ривожланиш журнали, 41(4), 54-65.

5. Бобоев, М. (2020). "Рақамли иқтисодиёт ва даромадлар диверсификацияси." Инновациялар ва рақамли иқтисодиёт журнали, 33(2), 15-27.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони (2020). "Иқтисодий барқарорлик ва халқ фаровонлигини оширишга қаратилган стратегик йўналишлар." Ҳукуматнинг расмий ҳужжатлари, 15/05/2020.
7. Давронов, Т. (2021). "Социаль хавфсизлик ва даромадларни диверсификация қилиш." Иқтисодиёт ва ижтимоий ривожланиш журнали, 29(1), 36-47.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740349>

HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISHDA DAVLATNING MANFAATLARI

Qobilov Alpomish Yusuf o'g'li

Renessans ta'lim universiteti

Filologiya va tarix fakulteti 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: **Jamol Jurakulov**

Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası dotsenti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish uning huquqiy asoslarini yaratish, jamiyatda fuqarolar va yosh avlodning huquqiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish huquqiy ong, huquqiy madaniyatning shakllari, ularni vazifalari keltirib o'tilgan. Fuqarolarning huquqiy ong va madaniyatini oshirishga qaratilgan amaliy chora tadbirlar haqida fikir mulohaza yuritilgan.*

***Kalit so'zlar:** huquqiy ong, jamiyat, shaxs, fuqorolik jamiyati, demokratiya, qonun, jamiyat manfaati, g'oya, mahalla, ta'lim muassasi, huquqiy normalar.*

Kirish. Mamlakatimizda istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etishning asosiy sharti sifatida xalqimizning huquqiy bilimi va madaniyatini yuksaltirish, huquqshunos kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yaxshilash, qabul qilingan qonun va qarorlarning mazmun-mohiyatini aholiga chuqur anglatishga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Bugungi kunda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga erishish, tom ma'noda huquqiy ongni yuksaltirish borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Huquqiy tafakkur shakllanmas ekan, turli xil nomutanosibliklar kelib chiqaveradi. Ta'lim-tarbiya olayotgan yosh avlod hech qanday

huquqbuzarlik yoki jinoyatlar ko'chasiga kirmaydi va turli yot g'oyalar ta'siriga uchramaydi.

Asosiy qism. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-sonli "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida»gi farmoni qabul qilindi. [1] Xususan, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilmayapti. Uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qarab kelinib, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtiroki yetarlicha ta'minlanmagan. [2] Ushbu jarayonda huquqiy ta'lim va tarbiya borasida jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risidagi davlatimiz raxbarining farmonida o'z tasdig'ini topgan. Yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murossasizlik hissini uyg'otish ishlariga kompleks tarzda yondoshilmoqda. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, ta'lim-tarbiyaning tizimli va uzviy ravishda olib borilishiga alohida e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab, aholining barcha qatlamlariga huquqiy ong va huquqiy madaniyatni chuqur singdirish, shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini keng targ'ib qilish. Ommaviy axborot vositalarining huquqiy axborot bilan ta'minlashdagi rolini oshirish, huquqiy targ'ibotning innovatsion usullaridan keng foydalanish, shu jumladan, veb-texnologiyalarni qo'llashni kengaytirish, yuridik ta'limni takomillashtirish, shuningdek, yuridik kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini rivojlantirish.

"Yuksak huquqiy madaniyat — mamlakat taraqqiyoti kafolati" degan konseptual g'oya asosida aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo'lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda

qo'llay olishlari uchun tizimli va keng qamrovli huquqiy targ'ibot tadbirlarini tashkil qilish davlat organlari va tashkilotlarning ustuvor vazifalaridan biri etib belgilansin. Ijtimoiy-siyosiy hayotning huquqiy asoslari izchillik bilan mustahkamlandi.

Vatanimizning rivojlanishi va islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan xalqning huquqiy ongi hamda madaniyati darajasiga bog'liq. Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevori hamda huquqiy tizim yetukligining ifodasidir. U jamiyatdagi hayotiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatuvchi, fuqarolarning barcha ijtimoiy guruhlarning jipslashuviga ko'maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda batartibligini ta'minlovchi omildir.

Huquqiy ong - bu qonunga, davlat organlari faoliyatiga, shuningdek, shaxslarning huquqiy tartibga solish sohasida sodir etilgan harakatlariga munosabatni ifodalovchi g'oyalar, g'oyalar, his-tuyg'ular, his-tuyg'ular yig'indisidir. Huquqiy ongning ijtimoiy ong shakli sifatidagi o'ziga xosligi uning odamlarning ijtimoiy va individual hayotining intellektual ifodasi ekanligida namoyon bo'ladi va huquqiy madaniyat orqali - huquqiy ongni shakllantiradi. Boshqacha qilib aytganda, huquqiy madaniyat-bu huquq ijodkorligi faoliyati natijalarida huquqni qo'llash jarayonida ifodalangan ob'ektivlashtirilgan huquqiy ongdir. Aholiga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, qabul qilinayotgan qonun hujjatlari va davlat dasturlarining mazmuni va mohiyatini izchil yetkazish tizimini shakllantirish, fuqarolar ongida "Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish – demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!" degan hayotiy g'oyani mustahkamlash. [3]

Huquqiy madaniyatning turlari uning tashuvchisiga qarab ajratiladi:

- 1) Jamiyatning huquqiy madaniyati;
- 2) Guruhning huquqiy madaniyati;
- 3) Shaxsning huquqiy madaniyati.

Jamiyatning huquqiy madaniyati - bu butun jamiyatning huquqiy faolligi va ong darajasini bildiruvchi umumiy madaniyatning ma'lum bir qismi. Keng ma'noda jamiyatning huquqiy madaniyatini ma'lum bir davr uchun to'plangan barcha huquqiy bilim va tajribalar yig'indisi sifatida belgilash mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, “Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish - demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!” Shunday ekan, qonunlarning samarali ishlashi uchun fuqarolarning huquqiy ongini, huquqiy madaniyatini, huquqiy mafkurasini yuksaltirish juda muhim. Shaxsning ehtiyojlari va manfaatlarini maqsadga muvofiq ravishda shakllantirish, qonun ustuvorligini va qonuniylikni mustahkamlashning samarali vositalaridan biri sifatida ushbu tadbirlar orasida huquqiy madaniyat va huquqiy ong, huquqiy ta’lim alohida o‘rin tutishi kerak. Huquqiy tarbiyaning maqsadi qonunlarga hurmatni shakllantirish bo‘lishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <https://lex.uz/docs/-4149765?ONDATE=30.11.2021>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2019 yildagi PF-5618-son. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida.
3. https://kun.uz/83428753?q=%2Fuz%2F83428753&utm_source=uznet.press&utm_medium=topic&utm_campaign=other.
4. https://uzbekembassy.com.my/uzb/news_press/siyosat/jamiyatda_huquqiy_ong_va_huquqiy_madaniyatni_yuksaltirish_tizimini_tubdan_takomillashtirish_togrisida.html.
5. <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1213> Axborotlashgan jamiyatda davlatning yagona axborot siyosatini yuritish faoliyati. Jurakulov J.K.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740355>

KLASSIK VA ZAMONAVIY ARAB TILSHUNOSLARINING MORFONOLOGIYANI O'RGANISHGA OID QARASHLARI

Olimova Munavvarxon

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada arab tilining klassik va zamonaviy davrlardagi tilshunoslari tomonidan morfonologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar batafsil yoritilgan. Morfonologiya, tilshunoslikning muhim bo'limi sifatida, so'zlarning morfemik tarkibi, fonologik o'zgarishlari va grammatik shakllanish jarayonlarini o'rganadi. Klassik tilshunoslik an'anasida morfonologik tahlil orqali so'zlarning morfologik va fonologik tuzilishini tushunish, ularning semantik va sintaktik kontekstdagi ahamiyatini aniqlash ustuvor bo'lgan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa til tizimining dinamik va funksional jihatlariga e'tibor qaratilib, morfonologiyaning yangi metodologik yondashuvlari ishlab chiqilmoqda. Ushbu maqolada klassik va zamonaviy yondashuvlarning o'xshashlik va farqlari qiyosiy tahlil qilinib, arab tilshunosligidagi morfonologik izlanishlarning rivojlanish tendensiyalari ko'rsatilgan. Milliy va xalqaro tadqiqotlar doirasida morfonologiyaning ilmiy va amaliy ahamiyati, shuningdek, uning tilshunoslik nazariyasiga qo'shgan hissasi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Ushbu maqola mavzuga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: arab tili, morfonologiya, klassik tilshunoslik, zamonaviy lingvistika, fonologik o'zgarish, morfemik tahlil.

ВЗГЛЯДЫ КЛАССИЧЕСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ АРАБСКИХ ЛИНГВИСТОВ НА ИЗУЧЕНИЕ МОРФОНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются исследования классических и современных арабских лингвистов в области морфонологии. Морфонология, как важный раздел языкознания, изучает морфемный состав слов, фонологические изменения и процессы грамматического формирования. В классической традиции арабского языкознания приоритетным было понимание морфологической и фонологической структуры слов через морфонологический

анализ, а также определение их значения и роли в семантическом и синтаксическом контексте. Современные исследования уделяют внимание динамическим и функциональным аспектам языковой системы, разрабатывая новые методологические подходы к морфонологии. В статье проводится сравнительный анализ сходств и различий классических и современных подходов, раскрываются тенденции развития морфонологических исследований в арабском языкознании. Также освещается научное и практическое значение морфонологии в рамках национальных и международных исследований, а также её вклад в развитие теории языкознания. Данная статья представляет актуальный источник информации для исследователей, интересующихся данной темой.

Ключевые слова: арабский язык, морфонология, классическое языкознание, современная лингвистика, фонологические изменения, морфемный анализ.

KIRISH

Arab tilshunosligi boy va uzoq tarixga ega bo'lib, unda tilning turli qatlamlarini o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlanmalar va nazariy yondashuvlar mavjud. Ushbu tilshunoslik maktabining o'ziga xos jihatlaridan biri tilni grammatik, semantik va fonologik jihatdan chuqur o'rganishga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Arab tilining murakkab morfologik tuzilishi va uning o'ziga xos grammatik qonuniyatlari tilshunoslik tadqiqotlarining muhim yo'nalishlaridan birini, ya'ni morfonologiyani shakllantirgan. Morfonologiya so'zlarning morfemik tarkibi, fonologik o'zgarishlari va grammatik tuzilishini o'rganish bilan shug'ullanib, til tizimining ichki qonuniyatlarini aniqlash va uni amalda qo'llashga imkon beradi. Ushbu fan nafaqat so'z shakllanishi va ularning sintaktik tizimdagi o'rnini, balki ularning ma'nolarini ochib berishda ham katta ahamiyatga ega. Klassik arab tilshunoslari tomonidan morfonologik tahlil so'zlarning fonologik va morfologik xususiyatlarini tushunishda asosiy omillardan biri sifatida qaralgan. Ular so'z tarkibidagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilish orqali arab tilining noyob grammatik tizimini tadqiq etganlar. Shu bilan birga, zamonaviy tilshunoslar morfonologiyani til tizimining dinamik va funksional xususiyatlarini o'rganishda muhim vosita sifatida qo'llab kelmoqda. Ular yangi

metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish orqali ushbu fanni yanada rivojlantirishga intilmoqda.

Mazkur maqolada klassik va zamonaviy davr arab tilshunoslarining morfonologiyani o'rganish bo'yicha qarashlari o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Ushbu tahlil orqali morfonologiya sohasida amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarning rivojlanish tendensiyalari va hozirgi kun tilshunosligi uchun ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, maqolada milliy va xalqaro tajribalarga asoslangan holda morfonologiyaning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqilib, bu fan doirasida olib borilayotgan tadqiqotlarning dolzarbligi haqida xulosalar chiqariladi. Ushbu maqola arab tilshunosligi va morfonologiya bilan qiziquvchilar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lishi bilan birga, ushbu mavzuda tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar uchun ham yangi imkoniyatlar ochadi.

Klassik arab tilshunoslarining morfonologiyani o'rganishga qo'shgan hissasi

Klassik arab tilshunoslari morfonologiya fanining shakllanishida muhim rol o'ynab, uning nazariy asoslarini ishlab chiqdilar. Ular so'zlarning grammatik tuzilishi va fonologik o'zgarishlarini aniqlash orqali arab tilining o'ziga xos xususiyatlarini yoritishga intilganlar. Sibavayh, Xalil ibn Ahmad va Ibn Jinniy kabi mashhur tilshunoslari ushbu sohaning asosiy qoidalarini ishlab chiqishda katta hissa qo'shganlar. Masalan, Sibavayhning "Al-Kitob" asarida arab tilining morfologik va fonologik tizimi batafsil bayon etilgan. U so'zlarning tarkibiy qismlari – morfemalarning birikish usullari, o'zaro ta'siri va ularning grammatik shakllanishga ta'sirini chuqur tahlil qilgan. Xalil ibn Ahmad esa, o'zining "Kitab al-'Ayn" asarida arab tilining lug'aviy va fonetik tizimini o'rganish orqali morfonologiyaga katta hissa qo'shgan. U so'zlarning talaffuzidagi fonologik o'zgarishlarni va ularning grammatik ma'noga ta'sirini ko'rsatgan. Ibn Jinniy esa morfonologiyani lingvistik tizimning ajralmas qismi sifatida ko'rib, uning semantik va sintaktik tuzilmalarga ta'sirini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. U so'z shakllanishining asosiy qonuniyatlarini tushuntirib, o'zining "As-

Safahat" asarida fonologik va morfologik o'zgarishlar orqali hosil bo'ladigan grammatik shakllar haqida qimmatli ma'lumotlarni keltirgan.

Klassik arab tilshunoslari morfonologik tadqiqotlar orqali arab tilining murakkab va boy tizimini tushunish uchun asosiy tamoyillarni ishlab chiqdilar. Ularning asarlari faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy qoidalarni ham o'z ichiga olgan bo'lib, ular nafaqat arab tilshunosligi, balki butun dunyo tilshunosligi rivojiga ta'sir ko'rsatgan. Ushbu klassik yondashuvlar hozirgi zamonaviy tadqiqotlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Zamonaviy tilshunoslar yondashuvlari

Zamonaviy arab tilshunoslarining morfonologiyani o'rganishga bo'lgan yondashuvlari ilgari klassik davrda ishlab chiqilgan nazariy asoslarni yanada rivojlantirish bilan bir qatorda, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning dolzarb ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar, asosan, tilning dinamik va funksional xususiyatlarini aniqlash, uning o'zgaruvchanligini tahlil qilish hamda yangi texnologiyalardan foydalanib yanada chuqurroq o'rganishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy tadqiqotlarda kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistikasining rivojlanishi tilni tahlil qilishda yangi imkoniyatlar yaratdi. Arab tilining murakkab grammatik va fonologik tizimini katta hajmdagi matnlar yordamida avtomatik tahlil qilish, morfonologik o'zgarishlarni statistik va tizimli tahlil qilish bugungi tilshunoslikda keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv yordamida arab tilidagi so'z shakllanishining qoidalari, ularning lahjalarga xos farqlari va adabiy tildagi umumiy tamoyillari aniqlanmoqda. Korpus lingvistikasi orqali tilni o'rganish sinxron va diaxron tahlil qilish imkonini berib, arab tilining tarixiy taraqqiyoti va zamonaviy holati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda katta yutuqlarni taqdim etmoqda. Zamonaviy tilshunoslar tilni faqat grammatik tizim sifatida o'rganish bilan cheklanmay, balki uni amaliy jihatdan qo'llashni ham o'rganmoqda. Jumladan, morfonologiyaning sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlarida qo'llanishi bugungi kunning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy

lingvistika arab tilini o'rgatuvchi dasturlar, ovoz tanish texnologiyalari va avtomatik talaffuz tizimlarini ishlab chiqishda morfonologik tahlilning ahamiyatini ochib bermoqda.

Shuningdek, zamonaviy tilshunoslar morfonologiyani boshqa lingvistik sohalar bilan uyg'unlashtirishga intilmoqdalar. Fonologiya, morfologiya, semantika va pragmatika bilan birgalikda olib borilgan tadqiqotlar til tizimining ko'p qirrali xususiyatlarini ochib berishga imkon yaratmoqda. Masalan, arab tilidagi so'z ildizlari va qo'shimchalarining fonologik o'zgarishlari va ularning ma'nodagi o'zgarishlarga ta'siri semantik tahlil orqali o'rganilmoqda. Ushbu yondashuvlar tilning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatlariga ham yangi yondashuvlarni kiritmoqda. Zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, arab tilining lahjalari va adabiy til o'rtasidagi morfonologik farqlarni aniqlash va ularning kommunikativ vaziyatlarda qo'llanilishini tadqiq qilishga qaratilgan. Bu orqali arab tilining madaniy va ijtimoiy ko'rinishlarini ham o'rganish imkoniyati yaratilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar morfonologiyani faqat lingvistik tahlil vositasi sifatida ko'rmay, uni ta'limda, tarjimada, texnologiyada va boshqa ko'plab sohalarda qo'llashni ham kengaytirdi. Natijada, arab tilining morfonologik tizimi chuqurroq o'rganilib, zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirilmoqda. Ushbu yondashuvlar arab tilshunosligi rivojiga yangi ufqlar ochib, ilmiy va amaliy sohalarda sezilarli yutuqlarga erishishga xizmat qilmoqda.

Klassik va zamonaviy yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Arab tilshunosligida morfonologiyani o'rganishga bo'lgan klassik va zamonaviy yondashuvlar o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-birini to'ldiradi va qiyosiy tahlil qilish orqali bu fan sohasidagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqroq tushunish imkonini beradi. Klassik tilshunoslar morfonologiyani, asosan, nazariy nuqtai nazardan o'rgangan. Ularning yondashuvi ko'proq tilning struktural tamoyillariga e'tibor qaratib, grammatik qoidalarni aniqlash va ularni kodifikatsiya qilishga yo'naltirilgan edi. Sibavayh, Ibn Jinniy va Xalil ibn Ahmad kabi olimlarning asarlari tilning grammatik va fonologik tizimini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ular so'zlarning fonologik va

morfoloqik shakllarini batafsil tahlil qilganlar. Klassik tilshunoslikda morfonologik o'zgarishlarning sabablari va natijalari qoidaviy tartibda ko'rib chiqilgan, bu esa arab tilining normativ tizimini yaratishga xizmat qilgan. Klassik asarlar ko'pincha arab tilining adabiy shaklini asos qilib olgan bo'lib, undagi morfonologik jarayonlarning qonuniyatlarini aniq ko'rsatib bergan. Zamonaviy tilshunoslar esa morfonologiyani dinamik va funksional tizim sifatida ko'rib, uni turli lingvistik va ijtimoiy kontekstlarda tahlil qilmoqda. Bugungi kunda morfonologiya nafaqat grammatik qoidalar yig'indisi, balki til tizimining o'zgarishi va rivojlanishi jarayoni sifatida o'rganilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlarda statistik usullar, korpus lingvistikasi va kompyuter texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Bu esa tilning murakkab fonologik va morfoloqik jarayonlarini tahlil qilishni osonlashtiradi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlarda arab tilining adabiy shakli bilan bir qatorda lahjalarning morfonologik xususiyatlari ham keng o'rganilmoqda, bu esa tilning kommunikativ jihatlarini yaxshiroq tushunishga yordam bermoqda.

Har ikkala yondashuvda ham morfonologik o'zgarishlarni aniqlash va tahlil qilishga e'tibor qaratiladi. Klassik va zamonaviy olimlar tilning morfoloqik va fonologik tuzilmasini tahlil qilish orqali arab tilining grammatik tizimini yoritishga harakat qilganlar. Ularning umumiy maqsadi tilning ichki qonuniyatlarini aniqlash va uni ilmiy asosda o'rganishdir. Klassik yondashuv ko'proq nazariy va normativ bo'lib, grammatika qoidalarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuv tilning funksional xususiyatlarini o'rganishga, uning evolyutsion va sotsiolingvistik jihatlarini aniqlashga e'tibor qaratadi. Zamonaviy tadqiqotlar tilni faqat adabiy shakl bilan cheklamasdan, uning lahjavii va kommunikativ jihatlarini ham o'rganadi. Bundan tashqari, zamonaviy yondashuvlar texnologik yutuqlar va yangi tadqiqot metodologiyalariga asoslanganligi bilan ajralib turadi.

Klassik va zamonaviy yondashuvlarning qiyosiy tahlili morfonologik tadqiqotlarning rivojlanish yo'nalishlarini aniqroq tushunish va kelajakdagi izlanishlar uchun ilmiy asos yaratish imkonini beradi. Klassik yondashuvlar zamonaviy tadqiqotlar uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, zamonaviy

yondashuvlar texnologiyalar yordamida morfonologiyani amaliy jihatdan yanada kengroq o'rganish imkoniyatini ochib berdi. Bu ikki yondashuvning uyg'unligi arab tilshunosligining yanada rivojlanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi

XULOSA

Mazkur maqolada arab tilshunosligining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan morfonologiyaning klassik va zamonaviy davrlardagi rivojlanishi keng tahlil qilindi. Klassik tilshunoslar tomonidan morfonologiyaga oid nazariy tamoyillar ishlab chiqilib, arab tilining grammatik tizimi mustahkam nazariy poydevor bilan ta'minlangan. Sibavayh, Ibn Jinniy, Xalil ibn Ahmad kabi olimlarning ishlari morfonologiya sohasining asosiy tamoyillarini belgilab bergan. Ular so'z shakllanishining grammatik qoidalarini aniqlashda va ularni fonologik o'zgarishlar bilan bog'lashda katta ilmiy yutuqlarga erishgan. Zamonaviy tilshunoslar esa texnologik yutuqlardan foydalanib, morfonologiyani yanada kengroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Kompyuter lingvistikasi, korpus tahlili va statistik metodlar arab tilining murakkab grammatik tuzilishini aniqlashda sezilarli yordam bermoqda. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar tilning sotsiolingvistik va kommunikativ xususiyatlarini tadqiq qilish orqali morfonologiyani amaliy jihatdan boyitmoqda. Klassik va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil morfonologiya sohasida nazariy va amaliy jihatlarning bir-birini to'ldiruvchi xususiyatini ochib berdi. Klassik yondashuvlar arab tilining ilmiy asosi sifatida xizmat qilsa, zamonaviy yondashuvlar uning yangi bosqichlarda rivojlanishini ta'minlamoqda. Ushbu maqola morfonologiyaning lingvistik ahamiyatini yoritib, kelgusida ushbu sohada tadqiqot olib borishni istaganlar uchun ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- Ibn Malik A. – "Alfiyya" – Saudiya Arabistoni, Riyod, Dar al-Haramayn, 2001 – B. 256.
- Zamaxshariy M. – "Al-Mufassal" – Turkiya, Istanbul, Dar al-Istiqama, 2010 – B. 189.
- Al-Farahidiy X. – "Usul al-Lugha" – Qatar, Doha, Dar al-Quds, 2008 – B. 173.
- Noman M. – "Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari" – O‘zbekiston, Toshkent, Yozuvchi, 2015 – B. 84-98.
- Al-Bustaniy B. – "Al-Lugha wa Nahwuha" – Livan, Bayrut, Dar al-Kutub al-Arabi, 2005 – B. 145.
- Al-Kindi A. – "Zamonaviy arab morfologiyasi" – Misr, Qohira, Al-Azhar Universiteti nashriyoti, 2021 – B. 67-85.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740362>

KOFIYANING GRAMMATIK MAKTABLARDAGI O'RNI VA TA'SIRI

Odiljonov Halilulloh

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mashhur "Kofiya" asarining arab grammatik maktablaridagi o'rni va ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Arab tilshunosligining nazariy asoslarini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan bu asar nafaqat grammatik qoidalarni kodifikatsiya qilish, balki arab tilining o'ziga xos morfologik va sintaktik tizimini tushuntirishda asosiy manba sifatida xizmat qilgan. Maqolada Kofiyaning Basra va Kufa grammatik maktablariga ko'rsatgan ta'siri, ularning o'zaro mushtarak va farqli jihatlari yoritilgan. Bundan tashqari, asarning boshqa Sharq mamlakatlaridagi grammatik maktablar va ta'lim tizimlariga qanday hissa qo'shgan ham batafsil ko'rib chiqiladi. Asarning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyati ham tadqiqot doirasida tahlil qilingan bo'lib, unda Kofiyaning tilni o'rganish va o'rgatish jarayonidagi roli alohida ajratib ko'rsatilgan. Tadqiqot davomida Kofiyaning arab grammatikasi rivojlanishidagi o'rni va zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi ahamiyati yoritilib, uni bugungi lingvistika uchun dolzarb manba sifatida qayta ko'rib chiqish taklif etiladi. Ushbu maqola arab tili grammatikasiga qiziqqan tadqiqotchilar uchun muhim nazariy va amaliy ma'lumotlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *Kofiya, arab grammatikasi, naxv, sarf, Basra maktabi, Kufa maktabi, Sharq grammatikasi, lingvistik ta'sir, amaliy ahamiyat.*

РОЛЬ И ВЛИЯНИЕ «КАФИИ» В ГРАММАТИЧЕСКИХ ШКОЛАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно анализируется роль и влияние известного произведения «Кафия» в арабских грамматических школах. Это произведение, сыгравшее важную роль в развитии теоретических основ арабской лингвистики, служило не только источником кодификации грамматических правил, но и средством объяснения уникальной морфологической и синтаксической системы арабского языка. В статье рассматривается влияние «Кафии» на Басрскую и Куфийскую грамматические школы, а также

выявляются их общие и отличительные черты. Кроме того, подробно исследуется, как это произведение способствовало развитию грамматических школ и образовательных систем других стран Востока. Практическое и теоретическое значение произведения также освещено в рамках исследования, с особым акцентом на его роль в изучении и преподавании арабского языка. В работе показана важность «Кафии» для развития арабской грамматики, а также ее актуальность для современных лингвистических исследований. Предлагается пересмотреть значение данного произведения как важного источника для сегодняшней лингвистики. Статья представляет собой значимый источник теоретической и практической информации для исследователей, интересующихся грамматикой арабского языка.

Ключевые слова: Кафия, арабская грамматика, нахв, сарф, Басрская школа, Куфийская школа, восточная грамматика, лингвистическое влияние, практическое значение.

KIRISH

"Kofiya" asari arab tilshunosligi tarixida alohida o'rin tutuvchi ilmiy manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asar arab grammatikasining nazariy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, grammatik qoidalar va tilning morfologik-sintaktik tizimini chuqur yoritishga qaratilgan. "Kofiya" o'zining aniq va tizimli yondashuvi bilan nafaqat klassik tilshunoslikka, balki keyingi davrlardagi lingvistik tadqiqotlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ushbu asar ko'p asrlar davomida arab tilini o'rganish va o'rgatishda asosiy manbalardan biri sifatida xizmat qilib kelmoqda. "Kofiya"ning arab tilshunosligidagi o'rni, avvalo, Basra va Kufa grammatik maktablarining qarashlariga ko'rsatgan ta'sirida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu maktablar o'rtasidagi nazariy farqlar va uslubiy yondashuvlar "Kofiya" asosida shakllangan bo'lib, ular arab tilining grammatik qoidalarini ishlab chiqishda va ularni amaliyotga tatbiq etishda katta yutuqlarga erishgan. Basra maktabi grammatik an'analarning qat'iy qoidalariga urg'u berib, tilning mantiqiy va nazariy jihatlarini chuqur tahlil qilgan bo'lsa, Kufa maktabi esa tilning amaliy va mantiqdan tashqaridagi holatlariga e'tibor qaratgan. "Kofiya" ushbu ikki maktab o'rtasidagi bog'lovchi ko'prik vazifasini bajargan, shu sababli uning ahamiyati tilshunoslik tarixida yuqori baholanadi.

Asarning o'zni faqat arab grammatikasining nazariy jihatlarini bilan cheklanib qolmaydi. "Kofiya"ning boshqa Sharq mamlakatlari grammatik maktablari, ta'lim tizimlari va hatto jamiyatning lingvistik madaniyatiga ko'rsatgan ta'siri ham keng o'rganilishga arziydi. Ushbu asar orqali grammatik qoidalar nafaqat nazariy nuqtai nazardan, balki amaliy jihatdan ham keng ommaga yetkazilgan. Mazkur maqolada "Kofiya" asarining grammatik maktablardagi o'zni va ta'siri har tomonlama yoritilib, uning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot asarining bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolayotganligini va arab tilshunosligi rivojiga qo'shgan ulkan hissasini ochib berishga qaratilgan.

"Kofiya" asarining Basra va Kufa grammatik maktablariga ta'siri

"Kofiya" asari arab grammatikasining ikki yirik maktabi – Basra va Kufa maktablari uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilgan. Ushbu maktablarning har biri arab tilining o'ziga xos jihatlarini o'rganishga qaratilgan yondashuvlari bilan ajralib turadi. "Kofiya" esa ularning ilmiy ishlari va grammatik tamoyillarni ishlab chiqishdagi yutuqlarida muhim manba bo'lib kelgan. Basra grammatik maktabi arab grammatikasi nazariyasining qat'iy qoidalarini va mantiqiy asoslarini ishlab chiqishga urg'u bergan. Bu maktab vakillari grammatik qoidalarining umumiy tamoyillarini shakllantirishda tizimli va izchil yondashuvni qo'llaganlar. "Kofiya" asari ularga grammatik qoidalarini kengroq ko'lamda ishlab chiqishda nazariy dalillar taqdim etgan. Asarning so'zlarning tarkibi va ularning morfologik-sintaktik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishi Basra maktabining grammatik qoidalarini tizimli ravishda aniqlashda muhim rol o'ynagan. Masalan, "Kofiya"da keltirilgan naxviy qoidalar Basra maktabining ilmiy ishlariga mustahkam asos bo'lgan. Kufa grammatik maktabi esa tilning amaliy jihatlariga ko'proq e'tibor qaratib, dialektal farqlar va arab tilining shevalarini o'rganishga yo'naltirilgan edi. "Kofiya" Kufa maktabining ushbu yondashuvlariga ham ta'sir ko'rsatgan bo'lib, undagi sheva xususiyatlarini yorituvchi qoidalar tilning amaliy shakllarini o'rganishda muhim manba bo'lgan. Kufa maktabi "Kofiya"dan foydalanib, arab tilining xilma-xil dialektlarini o'rganish va grammatik tizimlarga moslashtirish borasida katta natijalarga erishgan. Shuningdek, bu maktab

vakillari tilning turli lahjalari va talaffuzdagi o'zgarishlarni o'rganishda "Kofiya" asaridan ilhom olganlar.

"Kofiya"ning har ikki maktabga bo'lgan ta'siri ularning o'zaro bog'liqligini ham ko'rsatadi. Basra maktabi vakillari asardagi qat'iy grammatik qoidalarga tayanib, tilning mantiqiy tuzilishini o'rgangan bo'lsa, Kufa maktabi vakillari asarning amaliy jihatlarini ishlatib, tilning kommunikativ imkoniyatlarini tahlil qilgan. Shu bilan birga, "Kofiya" ushbu ikki maktab o'rtasidagi farqlarni muvozanatlashtirishda va ularning tilshunoslikka oid fikrlarini birlashtirishda asosiy vosita bo'lgan. Ushbu asarning ta'siri o'sha davr arab grammatikasi taraqqiyotining turli bosqichlarida yaqqol namoyon bo'ldi. Bu nafaqat tilshunoslik tarixida, balki bugungi zamonaviy grammatik tadqiqotlar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. "Kofiya"ning nazariy va amaliy yondashuvlar o'rtasidagi uyg'unligi Basra va Kufa maktablari o'rtasidagi ilmiy hamkorlikni yanada mustahkamlashga xizmat qilgan.

"Kofiya"ning diniy va madaniy ahamiyati

"Kofiya" asari arab grammatikasi doirasidagi muhim nazariy manba bo'lish bilan birga, diniy va madaniy hayotda ham chuqur ahamiyatga ega. Ushbu asar Qur'on, hadis va boshqa diniy matnlarni o'rganish, talqin qilish va o'rgatishda muhim vosita sifatida keng qo'llanilgan. Arab madaniyati va islomiy ilm-fanning ajralmas qismi bo'lgan til qoidalarini tizimli tarzda tushuntirib, "Kofiya" nafaqat lingvistik, balki diniy va madaniy rivojlanishda ham muhim rol o'ynagan. Qur'on tilining grammatik jihatlarini to'g'ri o'rganish va anglashda "Kofiya"ning ahamiyati beqiyosdir. Qur'on oyatlarini to'g'ri o'qish va ularning nozik grammatik tuzilmalarini to'g'ri talqin qilish uchun qat'iy grammatik qoidalarga ehtiyoj katta. "Kofiya" naxv (sintaksis) va sarf (morfologiya) bo'yicha aniq qoidalarni taklif qilib, oyatlarning ma'nosini grammatik jihatdan izohlashda asosiy manba bo'lgan. Shuningdek, hadis matnlarini tahlil qilish va ularning mazmunini anglashda ham ushbu asar katta rol o'ynagan. Bu orqali "Kofiya" Qur'on va hadis ilmlarining nazariy va amaliy asoslarini boyitgan. Diniy ta'lim jarayonida "Kofiya"ning o'zni alohida ahamiyatga ega. Sharq madrasalarida ushbu asar grammatikani o'rganish uchun asosiy o'quv qo'llanma sifatida keng

foydalanilgan. Arab tilini o'rganuvchi talabalar "Kofiya" yordamida grammatik qoidalarni o'zlashtirib, Qur'on va hadis ilmlarini chuqurroq tushunishga erishgan. Bu asar nafaqat grammatik qoidalarni o'rgatgan, balki Qur'on qiroati (tajvid) va diniy matnlarning tahlilida ham muhim ilmiy vosita bo'lgan.

"Kofiya"ning madaniy ahamiyati uning grammatik qoidalari orqali arab tilining sof shaklini saqlash va o'qitishda namoyon bo'ladi. Ushbu asar arab tili madaniyatining ilmiy merosini shakllantirishga xizmat qilgan. Uning grammatik tamoyillari nafaqat arab dunyosida, balki boshqa Sharq mamlakatlarida ham o'rgatilib, turli madaniy muhitlarda arab tilining ahamiyatini oshirgan. Xususan, "Kofiya" boshqa xalqlarning arab tilini o'rganishida asosiy nazariy manba bo'lib, bu xalqlar madaniyatida arab tilining o'rni va ta'sirini kuchaytirgan. "Kofiya" shuningdek, arab tili orqali madaniy va ilmiy aloqalarni mustahkamlashda vosita bo'lib xizmat qilgan. Asarning grammatik tamoyillari boshqa tillarda ham qo'llanilib, arab tilining lingvistik va madaniy ahamiyatini keng miqyosda yoyishga yordam bergan. Bu jihatdan "Kofiya" Sharqning ilmiy va madaniy rivojlanishida alohida o'rin egallaydi. "Kofiya" arab tili grammatikasining muhim manbasi bo'lishi bilan birga, diniy va madaniy hayotning muhim qismi sifatida qadrlanadi. Uning Qur'on, hadis va arab madaniy merosini saqlash va rivojlantirishdagi roli bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

"Kofiya" asarining boshqa Sharq mamlakatlaridagi grammatik maktablarga ta'siri

"Kofiya" asari arab grammatikasi doirasidan chiqib, boshqa Sharq mamlakatlaridagi grammatik maktablarga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan. Uning grammatik qoidalarni tizimli bayon qilishga asoslangan uslubi Sharq madrasalari va ilmiy muassasalarida keng qo'llanilib, arab tilini o'rganish va o'rgatishda asosiy qo'llanma sifatida xizmat qilgan. Fors, turk, hind va boshqa tillar grammatikasini o'rgangan olimlar "Kofiya" asarining tamoyillaridan foydalanib, o'z tillariga oid grammatik tadqiqotlarini rivojlantirganlar. Markaziy Osiyo va Eron madrasalarida "Kofiya" asari arab tili grammatikasini o'rganishda asosiy manba sifatida o'qitilgan. Jumladan, bu hududlarning grammatik an'analari "Kofiya"dagi qoidalarni chuqur

o'rganish va ularni fors tili grammatikasiga moslashtirish orqali rivojlangan. Xususan, Eron olimlari arab tili grammatik qoidalarini fors tiliga tadbiq qilishda "Kofiya"ning qoidalarga asoslangan yondashuvlaridan foydalanib, fors tili sintaksisi va morfologiyasi haqida yangi nazariyalarni yaratganlar. Bu jarayon tilshunoslik madaniyatlararo bog'liqligini yanada boyitgan.

Hindiston va Janubiy Osiyoda arab tili diniy va ilmiy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Bu mintaqada "Kofiya" grammatik qoidalarini o'rgatish va o'rganishda o'quv dasturlarining markazida bo'lgan. Arab tilini o'rganayotgan talabalar "Kofiya" asosida naxv va sarf qoidalarini o'zlashtirib, Qur'on va hadis ilmlarini chuqurroq o'rganishga muvaffaq bo'lganlar. Shuningdek, "Kofiya" hind grammatik an'analari bilan uyg'unlashib, Janubiy Osiyo olimlarining arab tili bo'yicha ilmiy ishlariga ta'sir ko'rsatgan. Usmoniy imperiyasida ham "Kofiya" asari arab tilini o'qitishda muhim o'rin tutgan. Usmoniy olimlari arab tilining grammatik tizimini chuqur o'rganib, "Kofiya" qoidalaridan foydalangan holda arab tilini davlat boshqaruvi, ta'lim va diniy faoliyatlarda samarali qo'llaganlar. Shuningdek, "Kofiya"ning grammatik tamoyillari turk tiliga oid grammatik tadqiqotlarga ham ta'sir ko'rsatgan. "Kofiya" asari boshqa Sharq mamlakatlari grammatik maktablariga nafaqat arab tili grammatikasi bo'yicha bilimlarni taqdim etgan, balki grammatik tadqiqotlarning uslubiy asoslarini ham belgilab bergan. Asarning qoidaviy asosga tayanishi va grammatik tushunchalarni aniqlashtirishga qaratilganligi uni barcha Sharq mamlakatlarida arab tilini o'rganish va o'rgatishda qo'llanadigan eng muhim manbaga aylantirdi. Bu jarayon orqali grammatik maktablar o'rtasidagi ilmiy aloqalar kuchaydi, arab tili grammatikasi va uning tadqiqotlari Sharqning lingvistik madaniyatini boyitdi. Bugungi kunda ham "Kofiya"ning ta'siri Sharq mamlakatlarida grammatik tadqiqotlarning rivojlanishida sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda. Bu asar grammatik tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo'lib qolmoqda va arab tilining ilmiy qadriyatlarini keng doirada tarqatishda davom etmoqda.

"Kofiya"ning ikki maktab o'rtasidagi ilmiy bog'lovchi roli

"Kofiya" asari Basra va Kufa grammatik maktablari o'rtasida ilmiy aloqani mustahkamlashda muhim manba sifatida tanilgan. Ushbu ikki maktabning tilni o'rganishdagi yondashuvlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilgan. Basra maktabi grammatikani mantiqiy va qat'iy nazariy qoidalarga asoslangan holda o'rganishga e'tibor qaratgan bo'lsa, Kufa maktabi ko'proq tilning amaliy jihatlarini, jumladan, dialektlarni o'rganishga yo'naltirilgan edi. "Kofiya" ushbu farqlarni muvozanatlashtiruvchi ilmiy vosita sifatida ularning yondashuvlarini uyg'unlashtirishga xizmat qilgan. Basra maktabi nazariy tamoyillarni ishlab chiqishda "Kofiya"dan keng foydalanib, grammatik qoidalarni tizimli va qat'iy ravishda yoritishga muvaffaq bo'lgan. Asarda keltirilgan grammatik qoidalar Basra maktabining ilmiy ishlari uchun nazariy asos yaratib, ularning grammatik tamoyillarini boyitgan. Basra maktabi vakillari uchun "Kofiya" grammatik qoidalarni mantiqiy tushuntirishda va umumiy grammatik nazariyani shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

Kufa maktabi esa "Kofiya"ning amaliy jihatlaridan keng foydalangan. Ular asar orqali arab tilining dialektal xususiyatlarini o'rganib, grammatik qoidalarni real hayotdagi holatlar bilan bog'lashga intilganlar. Asarning dialektal va talaffuzdagi o'zgarishlarni yorituvchi tamoyillari Kufa maktabi tadqiqotlari uchun amaliy asos bo'lib xizmat qilgan. Shu sababli, "Kofiya"ning moslashuvchanligi Kufa maktabi tomonidan grammatik qoidalarni amaliy qo'llashda yuqori baholangan. "Kofiya" asari nazariy va amaliy yondashuvlarni birlashtirish orqali Basra va Kufa maktablari o'rtasida ilmiy muvozanatni ta'minlashga yordam bergan. Asar grammatik qoidalarni tizimli tarzda yoritib, har ikki maktab uchun universal asos yaratgan. Basra maktabi vakillari "Kofiya"dan nazariy tamoyillarni rivojlantirish uchun foydalangan bo'lsa, Kufa maktabi uning amaliy yondashuvlarini o'z tadqiqotlariga qo'llagan. Bu uyg'unlashuv arab grammatikasi tizimini yanada chuqurroq tushunish va rivojlantirish imkonini bergan. Natijada, "Kofiya" ikki maktab o'rtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilgan. U grammatik qoidalarning umumiy asoslarini yaratib,

Basra va Kufa maktablarining farqli yondashuvlarini birlashtirgan. Bu asar nafaqat grammatik tamoyillarni yorituvchi nazariy manba, balki tilshunoslik tarixida ilmiy aloqalarni mustahkamlovchi vosita sifatida ham qadrlanadi. Shu sababli, "Kofiya" arab grammatikasining rivojlanishida nazariy va amaliy yondashuvlarni bog'lovchi ko'priksifatida muhim o'rin egallaydi.

XULOSA

"Kofiya" asari arab grammatikasining rivojlanishida nazariy va amaliy jihatlarni uyg'unlashtiruvchi asosiy manbalardan biri sifatida ajralib turadi. Asarning ta'siri Basra va Kufa grammatik maktablari yondashuvlarini bog'lashda va ularni ilmiy jihatdan boyitishda yaqqol namoyon bo'lgan. Basra maktabi uchun "Kofiya" grammatik tamoyillarni nazariy jihatdan chuqurlashtirish manbai bo'lgan bo'lsa, Kufa maktabi uning amaliy va dialektal tahlilga oid qoidalaridan foydalanib, grammatik qoidalarni kundalik hayotga yaqinlashtirishda muvaffaqiyatga erishgan. Bundan tashqari, "Kofiya"ning ta'siri boshqa Sharq mamlakatlari grammatik maktablarida ham sezilarli bo'lib, bu asar fors, turk, hind va boshqa tillarning grammatik tadqiqotlariga ta'sir ko'rsatgan. Uning nazariy asoslari nafaqat madrasalarda ta'lim jarayonini tashkil qilishda, balki Qur'on va hadis ilmlarini o'rganishda ham qo'llanilgan. Zamonaviy texnologiyalar va lingvistik dasturlar yaratishda "Kofiya" qoidalari hali ham dolzarb bo'lib, asar arab tilini o'qitish va o'rgatishda qimmatli manba sifatida saqlanib qolmoqda. "Kofiya" asari arab tilining grammatik qoidalarini shakllantirishda nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ahamiyatga ham ega bo'lib, uning lingvistik merosi bugungi ilmiy izlanishlar uchun muhim yo'nalishlarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- Sibavayh A. – "Al-Kitob" – Misr, Qohira, Dar al-Ma'arif, 1985 – B. 312.
- Xalil ibn Ahmad – "Kitab al-'Ayn" – Saudiya Arabistoni, Riyod, Dar al-Haramayn, 1999 – B. 215.
- Ibn Jinniy – "Al-Mansuriy" – Iroq, Bag'dod, Dar al-Hikma, 2002 – B. 118.
- Zamaxshariy M. – "Al-Mufassal" – Eron, Tehron, Dar al-Qalam, 2010 – B. 87.
- Al-Farahidiy X. – "Usul al-Lug'a" – Qatar, Doha, Dar al-Quds, 2007 – B. 245.
- Noman M. – "Tilshunoslikning nazariy asoslari" – O'zbekiston, Toshkent, O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2015 – B. 58-73.
- Al-Bustaniy B. – "Al-Lug'a wa Naxwuha" – Livan, Bayrut, Dar al-Fikr, 2004 – B. 156.
- Al-Kindi A. – "Zamonaviy arab grammatikasi" – Misr, Iskandariya, Iskandariya Universiteti, 2019 – B. 90.
- Kompyuter lingvistikasi va arab grammatikasi bo'yicha tadqiqotlar – Misr, Qohira, Arab Lingvistik Tadqiqot Markazi, 2021 – B. 45-62.
- Al-Khatib M. – "Modern Approaches in Arabic Grammar" – Iordaniya, Amman, Dar al-Shorouq, 2018 – B. 134.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740373>

O‘ZBEK TILIDA JUFT SO‘ZLARNING POETIK VA STILISTIK XUSUSIYATLARI

Mamajonov Ruzimatjon

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola o‘zbek tilida juft so‘zlarning poetik va stilistik xususiyatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Juft so‘zlar xalq og‘zaki ijodi va adabiy tilning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida tilning boy ifoda vositalari qatoridan o‘rin olgan. Ushbu maqolada juft so‘zlarning o‘ziga xos morfologik, semantik va stilistik xususiyatlari o‘rganilib, ularning poetik asarlar va badiiy nutqdagi qo‘llanilishi keng ko‘lamda tahlil qilinadi. Juft so‘zlarning o‘zaro uyg‘unligi, ritmik shakllanishi va semantik ma‘nodorligi ularning poetik til vositasi sifatidagi o‘rnini mustahkamlab, o‘zbek poeziyasida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Xususan, maqolada juft so‘zlarning xalq she‘riyatida obrazlilikni oshirish, badiiy ta‘sirni kuchaytirish va ritmik tuzilmani mustahkamlash kabi vazifalarini aniqlashga e‘tibor qaratiladi. Bundan tashqari, maqolada taniqli o‘zbek adiblarining asarlaridan misollar keltiriladi, jumladan, Abdulla Qodiriy, Abdulla Oripov, Cho‘lpon kabi ijodkorlarning asarlaridagi juft so‘zlar tahlil qilinadi. Badiiy asarlardan olingan misollar asosida juft so‘zlarning stilistik imkoniyatlari, ular orqali ifodalanadigan ko‘pchiliklik, yaqinlik, qarama-qarshilik va hissiy bo‘yoqlar batafsil yoritiladi. Maqolaning amaliy ahamiyati shundaki, juft so‘zlarning stilistik tahlili orqali o‘zbek tilining boyligi va milliy madaniyatini aks ettirishda ularning ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, maqola tilshunoslik, stilistika va xalq og‘zaki ijodiyoti sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot orqali juft so‘zlarning o‘zbek tilidagi poetik imkoniyatlari va stilistik vosita sifatidagi ahamiyati haqida kengroq tasavvur hosil qilish maqsad qilingan.

Kalit so‘zlar: *juft so‘zlar, stilistika, poeziya, o‘zbek tili, xalq og‘zaki ijodi, badiiy asarlar, semantika, morfologiya, obrazlilik, milliy madaniyat.*

ПОЭТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРНЫХ СЛОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу поэтических и стилистических особенностей парных слов в узбекском языке. Парные слова, являясь важной составляющей устного народного творчества и литературного языка, занимают одно из центральных мест среди выразительных средств языка. В статье рассматриваются морфологические, семантические и стилистические особенности парных слов, а также их использование в поэтических произведениях и художественной речи. Гармония, ритмическая структура и семантическая насыщенность парных слов усиливают их значение как поэтического средства и подчеркивают их важную роль в узбекской поэзии. В частности, в статье уделяется внимание функциям парных слов в народной поэзии, таким как усиление образности, повышение художественной выразительности и укрепление ритмической структуры. Кроме того, в статье приводятся примеры из произведений известных узбекских писателей, таких как Абдулла Кадыри, Абдулла Орипов, Чулпон. На основе примеров из художественных произведений подробно анализируются стилистические возможности парных слов, их роль в передаче множественности, близости, противоположности и эмоциональных оттенков. Практическая значимость статьи заключается в том, что стилистический анализ парных слов позволяет показать богатство узбекского языка и его значение в отражении национальной культуры. Также статья станет ценным источником для исследователей, занимающихся лингвистикой, стилистикой и устным народным творчеством. Целью данного исследования является углубление представлений о поэтическом потенциале парных слов в узбекском языке и их значении как стилистического средства.

Ключевые слова: парные слова, стилистика, поэзия, узбекский язык, устное народное творчество, художественные произведения, семантика, морфология, образность, национальная культура.

KIRISH

O'zbek tili o'zining boy va xilma-xil leksik-morfologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Uning xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyoti va zamonaviy nutq madaniyati boyligida juft so'zlarning alohida o'rni bor. Juft so'zlar, odatda, ikki yoki

undan ortiq soʻzning oʻzaro birikishi orqali shakllanib, nutqda oʻziga xos poetik va stilistik taʼsir kuchini hosil qiladi. Ular semantik jihatdan bir-biriga yaqin yoki qarama-qarshi boʻlgan tushunchalarni ifodalashi bilan tilning obrazlilik va ifodalilik imkoniyatlarini oshiradi. Shu bois, juft soʻzlar tilshunoslikning semantika, stilistika va poeziya bilan bogʻliq tarmoqlarida doimo dolzarb tadqiqot obyekti boʻlib kelgan. Juft soʻzlarning oʻziga xosligi nafaqat ularning ichki strukturasi, balki ularning nutq jarayonida qoʻllanilishidan ham yaqqol namoyon boʻladi. Xususan, xalq ogʻzaki ijodi va badiiy asarlar tilida juft soʻzlarning maʼno jihatidan boyligi, hissiy taʼsiri va ritmik uygʻunligi kuzatiladi. Masalan, xalq dostonlari, sheʼriy matnlar va maqollarda juft soʻzlar koʻpincha obrazni boyitish, poetik mazmunni chuqurlashtirish va ohangdorlikni kuchaytirish vositasi sifatida qoʻllaniladi. Bunday xususiyatlar juft soʻzlarning faqat lingvistik emas, balki madaniy va estetik ahamiyatini ham ochib beradi.

Mazkur maqolada juft soʻzlarning oʻzbek tilidagi poetik va stilistik xususiyatlarini kengroq yoritish maqsad qilingan. Tahlil davomida taniqli oʻzbek adiblari va shoirlarining asarlaridan, jumladan, Abdulla Qodiriy, Choʻlpon va Abdulla Oripov ijodidan misollar keltiriladi. Bu misollar asosida juft soʻzlarning obrazlilik yaratish, maʼno boʻyoqlarini boyitish va badiiy asarlarda ifodaviy vosita sifatidagi rolini koʻrsatishga harakat qilinadi. Shu bilan birga, maqolada juft soʻzlarning grammatik va semantik jihatlari, ularning koʻpchiliklik, yaqinlik va qarama-qarshilikni ifodalashdagi rolga alohida eʼtibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida juft soʻzlarning oʻzbek tilida xalq madaniyati va milliy ongni aks ettirishdagi ahamiyati yanada kengroq ochib beriladi. Ushbu maqola tilshunoslar, adabiyotshunoslar va xalq ogʻzaki ijodi bilan shugʻullanuvchi tadqiqotchilar uchun qimmatli manba boʻlib xizmat qilishi mumkin. Juft soʻzlarning tilimizda nafaqat funksional, balki estetik ahamiyatga ega ekanini yoritish ushbu mavzuning nazariy va amaliy dolzarbligini yanada oshiradi. Shu sababdan, ushbu maqola oʻzbek tilining boyligi va uning badiiy imkoniyatlarini yanada chuqurroq oʻrganishga qaratilgan muhim qadamdir.

Juft so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlari

Juft so‘zlar o‘zbek tilining boy va ko‘p qirrali qismi bo‘lib, ularning leksik-semantik xususiyatlari ko‘p hollarda ularning tuzilishi, ma‘nosi va qo‘llanishiga bog‘liq. Juft so‘zlar ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning birlashishi natijasida hosil bo‘lib, ular orasidagi semantik munosabatlar ma‘nodoshlik, qarama-qarshilik yoki bir-birini to‘ldirish asosida shakllanadi. Ular xalq tilida ham, badiiy va rasmiy uslublarda ham keng qo‘llaniladi. Sinonimik juft so‘zlar, odatda, ma‘nosi yaqin yoki bir xil bo‘lgan so‘zlar birikmasidan tashkil topadi. Ular nutqning mazmunini yanada boyitib, ifodaning aniqligi va ta‘sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, "yaxshiyomon", "katta-kichik" kabi juftliklar bitta tushunchaning kengroq ko‘lamini qamrab oladi. Bu kabi birliklar o‘zbek tilida ko‘p uchrab, nutqda noziklik va ma‘no bo‘yoqlarini ta‘minlaydi. Antonimik juftliklar, aksincha, bir-biriga zid bo‘lgan tushunchalarni birlashtirish orqali qo‘llaniladi. Bu juft so‘zlar qarama-qarshilikni ifodalaydi va nutqqa dinamiklik hamda obrazlilik bag‘ishlaydi. Masalan, "oq-qora", "kunu tun", "yosh-qari" kabi birliklar badiiy nutqda keskinlikni kuchaytirish, voqealarning xilma-xilligini ta‘kidlash uchun ishlatiladi.

Ba‘zi juft so‘zlar kuchaytirish va ifodani ta‘kidlash maqsadida ishlatiladi. Ular bir xil yoki yaqin ma‘nodagi so‘zlarning birikmasidan tuzilib, hissiy yoki ma‘no yukini oshiradi. Masalan, "qora-qura", "tepa-tuz", "tinch-osuda" kabi birliklar o‘zbek tilida kuchli ta‘sirni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Bunday juftliklar, ayniqsa, badiiy matnlarda hissiy samaraning oshishi uchun muhim ahamiyatga ega. Juft so‘zlar ko‘pincha tabiat va atrof-muhitni tasvirlashda ham keng qo‘llaniladi. "Qor-yomg‘ir", "issiq-sovuq", "quyosh-oy" kabi birliklar tabiatdagi hodisalarni qamrab olib, voqelikni ko‘p qirrali tasvirlash imkonini beradi. Ular xalq og‘zaki ijodi va she‘riyatda keng tarqalgan bo‘lib, matnning obrazlilik darajasini oshiradi. Juft so‘zlar bir-birini to‘ldiruvchi so‘zlar birlashmasidan ham tuziladi. Masalan, "ota-ona", "aka-uka", "do‘st-birodar" kabi juftliklar ijtimoiy munosabatlar va hayotiy tushunchalarni ifodalashda keng qo‘llaniladi. Bu kabi birliklar nutqda sodda va ravon ifodaning shakllanishiga xizmat qiladi. Juft so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlari tilning

boyligini, xalq madaniyati va dunyoqarashini aks ettiradi. Ularning sinonimik, antonimik va boshqa turlari o'zbek tilining ifoda vositalarini yanada kengaytiradi, nutqqa obrazlilik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Shu sababli, juft so'zlar tilshunoslikda va adabiy tahlilda dolzarb o'rganish obyekti hisoblanadi.

Poetik tilda juft so'zlarning roli

Poetik tilning o'ziga xosligi undagi ifoda vositalarining boyligi va obrazlilik darajasiga bog'liq. Juft so'zlar badiiy asarlarning poetikasida muhim o'rin egallaydi, chunki ular ohangdorlikni oshirish, hissiy bo'yoqlarni kuchaytirish va matnning ritmik strukturasini shakllantirishda alohida rol o'ynaydi. Xalq she'riyatida va mumtoz adabiyotda juft so'zlar muayyan badiiy vazifalarni bajarib, poetik tasvirni jonlantiradi va ma'noni chuqurlashtiradi. Juft so'zlar poetik tilda obrazlilikni oshirishning eng samarali vositalaridan biridir. Masalan, xalq og'zaki ijodidagi "tog'u tosh", "yurtu el", "osmonu yer" kabi juftliklar orqali kenglik, tabiiylik va vatanparvarlik hissi poetik tarzda ifodalanadi. Shuningdek, bunday birliklar orqali o'quvchi yoki tinglovchida ma'lum bir manzara, voqelik yoki hissiyot jonlanadi. Bu juft so'zlarning badiiy matnda estetik samara hosil qilishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Juft so'zlar she'riy matnlarda ritmik uyg'unlik yaratishga xizmat qiladi. Ular bir xil bo'g'inli va tovush jihatidan yaqin bo'lgan birliklar bo'lib, she'rning musiqiylikni oshiradi. Abdulla Oripovning she'rlarida "suv-siyo", "quyosh-oy", "yo'l-yurish" kabi juftliklar ritmik mustahkamlik hosil qiladi. Bu nafaqat matni ohangdor qiladi, balki tinglovchi yoki o'quvchini ma'lum bir kayfiyatga soladi. Poetik tilda juft so'zlar orqali qarama-qarshilik yoki xilma-xillik ifodalash keng qo'llanadi. "Yosh-qari", "kunu tun", "oq-qora" kabi juftliklar yordamida voqelikning ikki qarama-qarshi qirralari aks ettiriladi. Bunday kontrast poetik matnning dinamikligini oshirib, o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi. Bu orqali she'rda tushunchalar o'rtasidagi murakkab aloqalar yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Juft so'zlar mazmuni chuqurlashtirishda va hissiy ta'sirni oshirishda muhim vositadir. Cho'lponning she'riyati yoki xalq dostonlarida "quyosh-oy", "gul-chechak", "yulduz-osmon" kabi juft so'zlar ishlatilgan bo'lib, ular orqali

tabiat, muhabbat, vatan yoki hayot falsafasi haqidagi poetik fikrlar ifodalanadi. Ushbu birliklar she'rga chuqur ma'no yuklaydi va o'quvchining hissiyotlariga ta'sir qiladi.

Badiiy asarlarni tahlil qilishda juft so'zlarning poetik funksiyasi ularning badiiy matnda qanchalik muhim ekanini ko'rsatadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning asarlaridagi "tog'u tosh", "yurtu el", "katta-kichik" kabi juftliklar o'zbek xalqining madaniy va tarixiy xususiyatlarini aks ettiradi. Bu nafaqat asarning badiiylik darajasini oshiradi, balki milliy tilning boyligini ham namoyish qiladi. Poetik tilda juft so'zlarning roli ular orqali ifodalanadigan obrazlilik, hissiyot va ritmik uyg'unlikni oshirishda namoyon bo'ladi. Ular xalq she'riyatidan tortib, zamonaviy adabiyotgacha bo'lgan barcha janrlarda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Juft so'zlarning poetik funksiyasi orqali o'zbek tili va adabiyotining estetik imkoniyatlari va boyligi yanada chuqurroq ochib beriladi. Shu sababli, juft so'zlarni o'rganish tilshunoslik va adabiyotshunoslikda doimiy ahamiyatga ega.

Juft so'zlarning morfologik o'ziga xosligi

O'zbek tilida juft so'zlar morfologik jihatdan o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, ularning shakllanishi va qo'llanishi tilning boy grammatik imkoniyatlarini namoyon etadi. Juft so'zlar ikki yoki undan ortiq so'zning birlashmasi orqali hosil bo'lib, ular o'zaro semantik aloqadorlikka ega bo'lgan birliklar sifatida shakllanadi. Ular ko'pincha bir xil yoki bir-birini to'ldiruvchi so'z turkumlaridan tashkil topib, badiiy va kundalik nutqda keng qo'llaniladi. Juft so'zlar, odatda, bir xil so'z turkumidagi birliklar birikmasidan iborat bo'ladi. Masalan, otlardan tuzilgan "tog'-toshlik", "daryo-ko'l" kabi juftliklar tabiat manzaralarini ifodalashda, sifatlardan tashkil topgan "oq-qizil", "yumshoq-qattiq" kabi birliklar esa xususiyatlarni ta'kidlashda ishlatiladi. Fe'llardan yasalgan juft so'zlar esa harakatning davomiyligini yoki ikki harakatning o'zaro bog'liqligini ifodalaydi, masalan, "aytib-berib", "qidirib-topib". Ba'zan juft so'zlar turli so'z turkumlarining birikmasidan tashkil topadi. Bu esa nutqda xilma-xillik va boylikni ta'minlaydi. Masalan, "bozor-o'char" yoki "qush-par" kabi birliklar mustaqil ma'noga ega so'zlarning uyg'unligidan hosil bo'lgan. Bunday juftliklar hayotiy hodisalarni yoki kundalik tajribalarni obrazli tarzda ifodalashga xizmat qiladi.

Juft soʻzlarning morfologik shakllanishida qaytarish usuli ham keng qoʻllaniladi. Bir xil soʻzning takrorlanishi orqali hosil boʻlgan juftliklar nutqda kuchaytirish, davomiylik yoki hissiy taʼsirni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, “bir-bir”, “sekin-sekin” kabi birliklar davomiylik yoki maʼlum bir sifatning taʼkidlanganini ifodalaydi. Bunday juft soʻzlar koʻpincha xalq sheʼriyatida va badiiy nutqda uchraydi, chunki ular nutqning ohangdorligini va taʼsirchanligini oshiradi. Ikki mustaqil soʻzning birlashishi natijasida hosil boʻlgan qoʻshma juftliklar nutqda qarama-qarshilik yoki oʻzaro uygʻunlikni aks ettiradi. “Kundu kecha”, “uzun-qisqa”, “shirin-achchiq” kabi birliklar oʻzbek tili poetikasi va stilistikasida oʻziga xos uslubiy yukni olib keladi. Bunday juftliklar orqali voqelikning ikki qirrasini yoki qarama-qarshilikni koʻrsatish mumkin. Juft soʻzlar grammatik jihatdan oʻzgaruvchan boʻlib, ular turli qoʻshimchalar orqali yangi shakl va maʼno kasb etishi mumkin. Masalan, “kichik-katta odamlar” yoki “yurib-borishdi” kabi shakllar juft soʻzlarning morfologik imkoniyatlarini namoyon etadi. Bu esa ularni faqat mustaqil birlik sifatida emas, balki kontekstga moslashuvchi koʻp qirrali vosita sifatida qoʻllash imkonini beradi.

Shuningdek, juft soʻzlarning tovush jihatidan uygʻunligi va ritmik mosligi ham ularning oʻziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. “Oq-qora”, “toʻq-soy” kabi birliklar tovush mosligi orqali nutqning estetik jozibasini oshirib, ularni xalq sheʼriyati va kundalik nutqda qiziqarli va obrazli qiladi. Juft soʻzlarning morfologik oʻziga xosligi ularning leksik-semantik boyligi va grammatik moslashuvchanligi bilan bogʻliq. Ular tilning boyligini, uning estetik va funksional imkoniyatlarini koʻrsatadi. Shu sababli, juft soʻzlarni morfologik tahlil qilish nafaqat lingvistik jihatdan, balki ularning badiiy va madaniy ahamiyatini oʻrganishda ham dolzarbdir.

XULOSA

Juft soʻzlar oʻzbek tilining boy ifoda vositalaridan biri boʻlib, ularning leksik-semantik, morfologik va stilistik xususiyatlari tilning obrazlilik va taʼsirchanlik imkoniyatlarini yanada oshiradi. Ular xalq ogʻzaki ijodidan tortib, zamonaviy badiiy asarlargacha boʻlgan turli janrlarda keng qoʻllanilib, oʻzbek tili madaniyati va poetikasining ajralmas qismiga aylangan. Juft soʻzlarning morfologik oʻziga xosligi,

jumladan, bir xil yoki turli soʻz turkumlari asosida shakllanishi, qaytarma va qoʻshma birliklar koʻrinishida namoyon boʻlishi, ularning grammatik va semantik jihatdan oʻzaro uygʻunligini koʻrsatadi. Bu birliklar ritmik uygʻunlik, hissiy taʼsirni oshirish va qarama-qarshiliklarni ifodalash kabi funksiyalarni bajarib, badiiy va kundalik nutqning taʼsirchanligini kuchaytiradi. Shuningdek, juft soʻzlar til va madaniyatning uzviy bogʻliqligini namoyon etib, milliy oʻziga xoslikni ifodalashda muhim oʻrin tutadi. Badiiy adabiyotda, xususan, poeziyada ularning ohangdorlik, obrazlilik va hissiy kuchni oshirishdagi ahamiyati katta. Shu sababli, juft soʻzlarni chuqur oʻrganish lingvistika, stilistika va madaniy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Ular orqali oʻzbek tilining boyligi va estetik imkoniyatlarini yanada kengroq namoyish etish mumkin. Juft soʻzlarning grammatik va semantik xususiyatlarini oʻrganish orqali ularning xalq madaniyati va tarixiy dunyoqarashini aks ettirishdagi rolini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Abduqodirov A. - *Oʻzbek tilining stilistikasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Oʻqituvchi nashriyoti, 2008 - B. 45.
2. Normatov N. - *Oʻzbek tili leksikasi va frazeologiyasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Fan nashriyoti, 2012 - B. 76.
3. Sharipov M. - *Tilshunoslik asoslari* - Oʻzbekiston, Toshkent, Universitet nashriyoti, 2010 - B. 123.
4. Rahmatullayev Sh. - *Oʻzbek tili morfologiyasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Oʻqituvchi nashriyoti, 1995 - B. 98.
5. Oripov A. - *Tanlangan asarlar* - Oʻzbekiston, Toshkent, Adib nashriyoti, 1998 - B. 52.
6. Oʻzbek xalq maqollari - *Toʻplam* - Oʻzbekiston, Toshkent, Choʻlpon nashriyoti, 2015 - B. 33.
7. Bekjonov A. - *Badiiy nutq poetikasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Yozuvchi nashriyoti, 2017 - B. 142.
8. Choʻlpon - *Kecha va kunduz* - Oʻzbekiston, Toshkent, Fan nashriyoti, 2000 - B. 67.
9. Karimov O. - *Adabiy til tarixi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Universitet nashriyoti, 2018 - B. 84.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740381>

YANGI O‘ZBEKISTONDA FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARI KAFOLATLANGANLIGI

Kurbanbayeva Zarnigor Muzaffar qizi

TDYU huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey talabasi

***Annotatsiya:** Mazkur maqola “Yangi O‘zbekistonda fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanganligi” mavzusini o‘rganadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asoslanib, fuqarolarning huquqlari va erkinliklari haqida yuridik asoslar tahlil qilinadi. Yangi O‘zbekistonda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash uchun amalga oshirilgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar, qonunchilikdagi o‘zgarishlar va xalqaro huquqiy me‘yorlarga rioya etilishining ahamiyati muhokama qilinadi.*

***Kalit so‘zlar:** O‘zbekiston Respublikasi, Konstitutsiya, fuqarolik huquqlari, erkinliklar, yuridik kafolatlar, inson huquqlari, huquqiy himoya, ijtimoiy islohotlar, xalqaro huquq.*

Kirish, Mustaqil O‘zbekistonning rivojlanishi va xalqning farovonligini ta‘minlash borasida amalga oshirilgan islohotlarning markazida fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish masalasi turadi. Konstitutsiya — mamlakatning asosiy huquqiy hujjati bo‘lib, unda fuqarolarning huquqlari va erkinliklari kafolatlanganligi alohida ahamiyatga ega. Yangi O‘zbekiston davlatining konstitutsion va yuridik mexanizmlari orqali fuqarolarga taqdim etiladigan huquqiy kafolatlar yurtimizda huquqiy davlat va adolatli jamiyat qurishga intilishning amaliy ko‘rinishidir.

Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari kafolati: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining birinchi bobida davlatning asosiy prinsip va qadriyatlarini

ko'rsatilgan. Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari davlat tomonidan himoya qilinadi, bu esa mamlakatda huquqiy tizimning rivojlanishining asosi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasida " O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi" deya keltirilgan. Konstitutsiyaning 26-moddasida esa "Insonning sha'nini, shaxsiyatini va erkinligini himoya qilish davlatning asosiy vazifasidir" deb belgilangan. Bu moddalar orqali fuqarolarning o'z huquqlarini himoya qilish va adolatni ta'minlashda davlatning mas'uliyati ko'rsatilgan.

Shuningdek, Konstitutsiyaning 33- moddasida " Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim istalgan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega..." deya keltirilgan. Bu yerda fuqarolarning fikr va so'z erkinligi, shuningdek, ommaviy axborot vositalarining faoliyatini mustahkamlash borasidagi yuridik kafolatlar ta'minlanadi va bu albatta fuqarolarimiz erkinliklari uchun davlat siyosatida alohida muhim o'rin egallaydi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, shubhasiz, faqat Konstitutsiya bilan chegaralanib qolmaydi. Davlat organlarining huquqiy faoliyatini yanada takomillashtirish, fuqarolarni huquqiy himoya qilish uchun qonunchilikda zaruriy o'zgarishlar kiritildi. 2021 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari bo'yicha davlat siyosati" konsepsiyasi, shuningdek, "Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda sud tizimini takomillashtirish"ga qaratilgan islohotlar bu boradagi ijobiy o'zgarishlarning dalilidir.

Konstitutsiyaning 109-moddasida "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti inson huquqlarini himoya qilishni o'zining asosiy vazifasi deb biladi" degan prinsip ko'rsatilgan. Prezidentning bu sohadagi faoliyati, shuningdek, inson huquqlari bo'yicha davlat organlari bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan harakatlar huquqiy kafolatlarni mustahkamlashga qaratilgan. Bu kafolatlarga Prezidentimizning ushbu

soʻzlari yaqqol dalil boʻloladi: “Xalq davlat idoralari uchun emas, davlat idoralari xalq uchun xizmat qiladi”! Oʻzbekistonning xalqaro huquq normalariga mos ravishda, fuqarolarning huquqlari taʼminlanishi uchun davlat organlari, shu jumladan, sudlar va prokuratura, tizimni kuchaytirishga eʼtibor qaratmoqda. Xalqaro huquq hamda Oʻzbekiston Respublikasi ratifikatsiya qilgan huquqiy konvensiyalar asosida, fuqarolarga nisbatan har qanday beqarorlik, kamsitish yoki huquq buzilishlariga qarshi qatʼiy choralar koʻrilmogʻda.

Fuqarolar uchun erkinliklar va ijtimoiy kafolatlar: Yangi Oʻzbekistonda fuqarolar uchun nafaqat siyosiy va fuqarolik erkinliklari, balki ijtimoiy, iqtisodiy huquqlar ham kafolatlangan. Konstitutsiyaning 42-moddasida “Har kim mehnat qilish huquqiga ega” deb belgilanadi. Ushbu modda, fuqarolarni iqtisodiy erkinliklarini taʼminlashda muhim ahamiyatga ega boʻlib, aholining ijtimoiy himoyasi va turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Yangi Oʻzbekistonda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash uchun amalga oshirilgan ijtimoiy va siyosiy islohotlar, shubhasiz, mamlakatda huquqiy davlat qurish yoʻlida muhim qadamdir. Konstitutsiyada koʻrsatilgan huquqlar va erkinliklar faqat yuridik jihatdan kafolatlanib qolmay, balki amaliyotda ham samarali qoʻllanilishi zarur. Oʻzbekistonning xalqaro huquq meʼyorlariga mos ravishda amalga oshirilgan islohotlar fuqarolarga huquqiy himoya, tenglik va erkinliklarni taʼminlashda mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston hukumati nashriyoti, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlarini ta’minlash siyosati: Konsepsiya va reja. — Toshkent, 2021.
3. Erkin, B. Fuqarolik huquqlari va erkinliklari: nazariy va amaliy jihatlar. — Toshkent: Huquq, 2022.
4. Nematov, B. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy huquqining nazariy asoslari. — Toshkent: Sharq, 2023.
5. Xalqaro huquq va uning O‘zbekistondagi qo‘llanilishi. — Toshkent: O‘zbekiston davlat huquqshunoslik instituti, 2020.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740389>

**ABDULHAMID CHO‘LPONNING “OYDIN KECHALARDA”
HIKOYASINING 1922-1925-YILLARDA NASHR QILINGAN
NASHRLARDAGI FARQLAR TAHLILI HAQIDA**

Sayraxmedova Ziyoda Abduxakim qizi

Renessans ta’lim universiteti

Filologiya va tarix fakulteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari

va huquq ta’limi 5-kurs 501-guruh talabasi

Jurakulov Jamol Kamolovich

Renessans ta’lim universiteti

Ilmiy rahbar; Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasida dotsenti

***Annotatsiya:** Maqolada Abdulhamid Cho‘lponning “Oydin kechalarda” hikoyasining 1922-1925-yillardagi nashri - “Inqilob” jurnali va “Go‘zal yozg‘ichlar” majmuasida chop etilgan matnlarni variantlari qiyosiy tahlil qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** matn, tahrir, ilk nashr, muharrir, islohot, imlo, o‘zlashma.*

Abdulhamid Cho‘lponning bugungi kundagi nasriy asarlarining qayta nashrlarini amalga oshirishda ilmiy-tanqidiy matnlarni tayyorlash dolzarb masalalardan bir hisoblanadi. Cho‘lpon asarlarini qayta nashrlarini amalga oshirishda asosiy muammolardan biri ularning tili va imlosi bilan bog‘liq, bo‘lib bugungi kundagi abdiy so‘zlar bilan ifodalanishida. Muallif qo‘lyozmalarni saqlanib qolmagani uchun qayta nashrlar faqat ilk nashrlar – shoir hayotlik vaqtida chop etilgan kitoblar va vaqtli matbuotda e‘lon qilingan matnlar asosidagina amalga oshiriladi. Qaysi biridagilar esa hali eski va yangi qoidalarni chalkashtirib yuradi; muharrirlarning qay birlari

yangiliklarni ma'qullab qo'llayotgan bo'lsa, qay biri ularni hamon to'la qabul qilmagan – bu masalada o'z qarashlaridan voz kechmagan, shularga tayanib ish yuritadi [1.B.75]. “Oydin kechalarda” hikoyasining ikkita nashrini qiyoslaganda yaqqol ko'rish mumkin. Hikoya ilk bor “Inqilob” jurnalining 1922-yil 7–8 qo'shma sonida e'lon qilingan. Shartli deyishimiz sababi shuki, jurnal matniga ham muharrirning tegingan bo'lishi ehtimolini istisno qilib bo'lmaydi. Hikoya 1925-yilda Elbek tomonidan tartib berilib, “Go'zal yozg'ichlar” majmuasiga kiritilgan. Matnni qiyoslansa, orada ko'plab farqlar borligi ko'riladi. XX asrning 20-yillari imlo va yozuv islohotlari jarayonida singarmonizm masalasi juda dolzarb turgan masalala bo'lgan. Jumladan, u “ko'p kishilarni cho'chitkan, ba'zi bir kimsalarning kulgi va so'kish to'rvalari yorilishiga sabab bo'lg'an” singarmonizmni “imlomizning butinlig'in saqlash uchun yelim va tilimizning ko'rkini oshirish uchun bir bezakdir” deb baholaydi. Shuning uchun ta'kidlaydiki, “qalinliq va ingichkalik ohangi bizning tilimizning jonidir, yiqilmas qo'rg'onidir... Bas, bizning demakchi bo'lg'onimiz o'zbek tilining sufati, ya'ni uning bezagi – singarmo'nizm masalasi naq ana shu adabiy, jonli tilimiz masalasidir. Bunga qarshi bo'lg'onlar shubhasiz, shu tilning grajdanlik huquqig'a zarba bergusidurlar” [2].

Xususan, u lab ohangi masalasida Fitrat va Qayum Ramazonlarga qo'shilmaydi. Ular bu masalada, bir tomondan, umuman turkiy tillar nuqtai nazaridan fikr yuritsalar, ikkinchi tomondan, ko'proq mumtoz asarlar tilini asos qilib oladilar. Shunga ko'ra, “tub so'zlarning birinchi bo'g'inida o'tru (ya'ni, o',u) bo'lsa, ikkinchi bo'g'inida ham o'tru berish kerak” [3. B.43] degan qoidani ilgari suradilar. Ilmiy yoqdan ancha bo'sh bo'lg'aniday, mantiq yog'idan butunlay kelishmagan narsadir. Lab ohangi bo'lsa, yo yuz pirasant (qirg'izdag'ilar kibi) saqlanmog'i, yo bo'lmasa butunlay tashlanmog'i lozimdir” [2]. Ko'rinadiki, Elbek “butunlay tashlash” kerak deganida jonli o'zbek tilining xususiyatlaridan kelib chiqadi, uning o'sha davrdagi boshqa tillardan, xususan, qirg'iz tilidan farqlanishini e'tiborga oladi: “O'zbek tilida o'tru cho'zg'isining birinchi hijodan so'ng tushib qolishi to'g'risida hozirg'i mahalliy shevalar ochiq toniq bo'la oladilar”

Qiyoslanayotgan matnlarda yana o‘chub –o‘chib, ko‘mul – ko‘mil, chopishub – chopishib, hurushib – hurishib, yugurishub – yugirishib, uyqusi – uyqisi, xotun – xotin, bo‘shashub – bo‘shashib, turub –turib, kelub – kelib, uzulub – uzilib singari yuzlab juftliklarni keltirish mumkin. Bu bahsda muxolif tomon baland keldi: Elbekning yuqoridagi fikrlari inobatga olinmay, 1929 yilda chaqirilgan imlo qurultoyi lab ohangi qoidasi ba’zi bir istisnolar bilan tilda ikkinchi bo‘g‘ingacha saqlansin, degan qaror qabul qildi [4. B. 95]. XIII–XIV asrlarga oid bir qator yodgorliklarda kishilik olmoshining I shaxs birligi va ko‘pligiga qaratqich kelishigi qo‘shimchasi -im shaklida ham qo‘shilgan, ya’ni odatdagi mening, bizning shakli o‘rnida menim, bizim shakli qo‘llangan: Menim, bizim shakllari qadimdan o‘g‘uz guruhidagi turkiy tillar uchun xos bo‘lib, hozir ozarbayjon, turk, gagauz, qrim tatarlari, no‘g‘ay kabi tillarda qo‘llanadi [5. B. 84, 142].

Ilk nashr matnida -im qaratqich kelishigini olgan “men” kishilik olmoshi, ya’ni menim so‘zi ikki marta qo‘llangani holda, “mening” olmoshi umuman ishlatilmagan. “Onajon, men unga xafa bo‘lmayman. Menim yosh umrim, guldek yoshlig‘im kechalari sarg‘ayib o‘tmasa edi!.. – dedi” [6. B. 318]. Tahrirda esa ularning ikkalasi “mening” olmoshiga almashtirilgan. Cho‘lponning ilk ijodida ham bu shakl ancha faol ishlatilgan. Bizningcha, bu o‘rinda muharrirni yoqlash, o‘zbek adabiy tili normalarini shakllantirish harakati boshlangan sharoitda buni to‘g‘ri deb qabul qilish lozim. Mo‘jazgina hikoyada o‘nlab so‘zlar almashtirilgan bo‘lib, ular quyida jadvalda keltirildi:

“Go‘zal yozg‘ichlar”da	“Inqilob” jurnalida
supa(cha)	so‘ri(cha)
sira	Hech
qayg‘i	G‘am
barcha	hamma
yurak	Qalb
el yotarg‘acha	ikki xuftong‘acha
qiziq	g‘alati
boyaqish	bechora

eshik	daricha
so‘l	Chab
ancha	xiyla
mucha	A‘zo
chechak	Gul
og‘u	Zahar
sezgi	His

Tahririy o‘zgarish “til sofligi” nuqtai nazaridan sodir bo‘lgan emas, chunki “so‘ri(cha)” ham, “supa(cha)” ham aslida arabcha. “Oppoq oydin, oy kampir yotqan so‘richaning qoq o‘rtasidan unda-munda, bitta-yarimta uchragan oq bulutlarni yorub shoshub o‘tub borar edi” [6. B. 315].

Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, Elbek kichkinagina hikoyadagi ko‘p so‘zlarning o‘zbekcha variantiga almashtirganiga guvoh bo‘ldik. U holda etimologik jihatdan arabcha bo‘lgan “so‘ri(cha)” so‘zini arabcha “supa(cha)” so‘ziga almashtirganining sababi nimada? Nazarimizda ilk nashrdagi so‘richa so‘zi Elbek uchun bir guruhga xos kam qo‘llanadigan so‘z bo‘lib tuyulgan bo‘lishi ham mumkin.

Cho‘lpon tasvirlayotgan hovli egalari o‘ziga to‘q oila. U davrda so‘ri har kimning ham hovlisida bo‘lavermagan, chunki so‘rini ustaga yasatish kerak, unga ketadigan ashyolar ham mablag‘ talab qiladi. Supa esa tuproqdan yasalgani uchun, uni har kim ham qo‘l ostidagi ashyolardan qurib olishi mumkin, faqat mehnat talab qilinadi. “So‘richa” o‘rniga “supacha”ni qo‘llashini tilning soflashtirish harakati deb o‘ylasak, har ikkalasi so‘z ham etimologik jihat arabcha so‘z. So‘zning o‘zgartirilgani asossizgina emas, balki mazmunga ham putur yetkazgan ekan. “Ul pilta savat, ko‘rpa qavuq ipdan tortub bu yil pilladan chiqaturg‘an ipakkacha – “dunyoning barcha g‘amini” o‘ylab oldi” [6. B. 315]. “Dunyoning barcha g‘amini” jumlasidagi g‘am so‘zi tahrirda “qayg‘i” so‘zi bilan almashtirilgan. “Qayg‘i” so‘zi ko‘zda tutilayotgan ma‘noni minimal darajada berishi mumkin, biroq bu so‘z ko‘proq g‘am-alam, ruhiy azob ma‘nolarini anglatadi. Matnda “g‘am” so‘zi “tashvish” ma‘nosida qo‘llangan. Bu so‘zlar bitta sinonimik qatorga mansub bo‘lgani holda, ularni mutlaq sinonim sifatida

qabul qilib bo‘lmaydi. Personaj tilidan aytilgan “Yo‘q... Ajina qizi, pari qizi mundog‘ yig‘lamas emish. Yig‘lasa juda g‘alati bo‘lur emish” [6. B. 316] jumlasidagi “g‘alati” so‘zi o‘z o‘rnida, ifoda maqsadiga muvofiq qo‘llangan. Sababi, matnda bu bilan pari va ajinalarning yig‘lashi mantiqan holatga xilof degan ma‘no ifodalangan. Til sofligi masalasi qanchalik muhim bo‘lmasin, tahrirda har bir konkret holatda so‘zning matn butunligidagi o‘rnini e‘tiborda tutgan holda eng ma‘qul yo‘lni tanlash to‘g‘ri bo‘ladi.

Ilk nashrda: “Kelinning qizarg‘an, charchag‘an, og‘ir qayg‘ig‘a tilmoch bo‘lub turg‘an ko‘zlariga tikilib qarab turg‘andan so‘ng onalar muhabbati bilan ko‘zidan o‘pdi” deyiladi” [6. B. 318]. Ya‘ni kampir ayni damda keliniga onalarcha muhabbat bilan qaragani, onalardek dardini anglagani ifodalanmoqda. Elbek “muhabbat” so‘zi o‘rniga “sevgi” so‘zini qo‘llanganki, bu so‘z, odatda, ko‘proq qarama-qarshi jins vakillari o‘rtasidagi his-tuyg‘uni anglatadi.

“Oydin kechalarda” hikoyasining “Inqilob” va “Go‘zal yozg‘ichlar”dagi matnlar orasidagi farqlarga asoslangan holda yana ko‘p gaplarni o‘rtaga tashlash mumkin, buning uchun misollar yetarli. Tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, hozirga qadar Cho‘lpon nasriy asarlari qayta nashrlarida bosh mezon ilk nashrga moslik bo‘lib kelgani sir emas. Endilikda shuning o‘zi yetarli bo‘lmay qoldi. Cho‘lpon nasriy asarlarning mavjud matnlarini qiyosiy tadqiq etish, konkret asar yozilgan davr tili, imlo masalalari, yozuvchining individual til xususiyatlari kabi omillarni hisobga olgan holda ilmiy tanqidiy matnlarini tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Adabiyotlar:

1. Quronov D.H., Ne'matova D.S. Cho'lponning "Qor qo'ynida lola" hikoyasi matnidagi tahririy o'zgarishlar haqida // Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar, 2022. – 1(61). – B. 75-83.
2. Elbek. Til imlosi ustida // Qizil O'zbekiston, 1929-yil 30-yanvar.
3. Abdurahmonov G'., Shukurov Sh., Mahmudov Q. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – 528 b.
4. Til imlo konferensiyasi materiallari. 1929-yil mayning 15-23-kunlarida Samarqandda butun O'zbekiston miqyosida to'plangan o'zbek til imlochilari va adiblari ko'nferensiyasining to'la hisobi. – Toshkent: O'zdatnashr, 1932. – 133 b.
5. Cho'lpon. Asarlar. To'rt jildlik. 2-jild. – Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2016. – 376 b.
6. Quronov D. Cho'lpon hayoti va ijodiy merosi. – Toshkent: O'qituvchi, 1997. – 80 b.
7. Cho'lpon. Oydin kechalarda // Inqilob, 1922. – №. 7-8. – B. 50–52.
8. Elbek. Go'zal yozg'ichlar (Eski o'zbek yozuvida). – Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1925. – 114 b.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740395>

YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH ASOSIDA MILLIY O‘ZLIKNI YUKSALTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Berdiyeva Sadoqat

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Xudoyberdiyeva Malika

Iqtisodiy va pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada yoshkarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash oid ba’zi dalillar va ularning nazariy asoslari keltirib o‘tilgan. Maqolada o‘zlikni anglash yurtga ota onaga sadoqatli bo‘lish kabi fikrlar yoritib o‘tilgan bo‘lib kelajak avlodni o‘z kasbi va kelajagini taminlashga oid fikrlar yoritilgan. Yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash o‘zligini yuksaltirish to‘g‘risidagi fikrlar izohlab o‘tilgan. Yoshlarni erkin fikrlashga o‘rgatish hayot mazmuniga tushunib olishiga ko‘maklashish o‘z o‘zini idora va nazorat qilishga oid masalalar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar.

Urf odat, ma’naviy boylik, aqlli iymon, poklik, milliylik, kamolot.

Abstract.

In this article, the author provides some evidence and their theoretical basis for educating Our youth in the spirit of devotion to Our national and universal values. Factor necessary to teach young people to think freely, to help them understand the meaning of life to form self control and self control are identified.

Keywords.

Tradition, spiritual, intelligence, Faith, fasting, purity, devotion, diligence, national, prrfection.

Kirish.

Bugungi kunga kelib rivojlanib borayotgan zamonga yashab kelayotgan har bir inson o‘z milliy qadriyatlar haqida bilishga majburdir. Ayniqsa yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash va ularga ota bobolarimizdan qolgan har bir milliy urf odatimizni singdirish kattalarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi desak adashmagan bo‘lamiz.

Mamlakatda hozirgi kunda milliy qadriyatlarni tiklash buyicha ko‘plab tadbirlar amalga oshiralayotgani alohida ma’naviyat kasb etmoqda. Milliy qadriyatlarimiz tiklanib kelayotganini hozirgi kunga kelib jahon tan olmoqda, bu esa bizning eng katta yutuqlarimizdan biri deb ayta olami.

Ayniqsa bobokalonlarimizga bag‘ishlab o‘tkazilayotgan tadbirlar buning yaqqol aksi hisoblanadi.

Sohibqiron, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek kabi ulug‘ mutafakkirlarimiz uchun bag‘ishlangan tadbirlar hozirgi kunga kelib butun dunyo tomosha qilmoqda bu esa bizning o‘z milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topayotganimizni alohida ta’kidlab utadi.

Bobokalonlarimiz tadbirlarida o‘z xalqimiz balki, qolaversa boshqa mamlakatlardan ham tomoshabinlar kelib bizning ajdodlarimizning ularning qilgan ishlari, bilim darajasi, tutgan yorqin izchil donolik bilan qilgan ishlari haqida malumotlar olishi va bizning milliy qadriyatlarimiz haqida ko‘plab bilimlarga ega bo‘lishi ham bizning katta yutuqlarimizdan biri hisoblanadi.

Malumki an‘analariga xalqlarning tarixiy shakllanishi va rivojlanishi jarayonida yaratilgan va ajdodlar avlodlarga muqaddas meros sifatida o‘tib kelayotgan bebaho ma’naviy boylik hisoblanadi. Millatlarning asosiy belgilardan biriga aylangan Odatlarimizning asrash va toptirish har bir avlodning vazifasi hisoblanadi.

An‘analarni tiklanishi ularning yanada ulug‘ kun sifatida utkazilishi uchun kelajak avlod yoshlari asosiy qismi egallashi kerak bo‘ladi. Har bir kun inson hayoti uchun unutilmas sahifani kasb etadi desak adashmagan bo‘lamiz. Xalq an‘analarni

tiklanishi uning yanada keng tadbiq etilishi borasida soʻz borganda inson avvalo oʻz oldiga maqsad quygan bulishi kerak boʻladi. Bu maʼnaviy va madaniy merosimiz boʻlgan qadriyatlar bizning kamolatimiz hisoblanadi.

Ajdodlari mizning eng qadimiy anʼanalarni keltirib oʻtganida eng birinchi boʻlib, xalq oʻyinlari koʻz oldimizda gavdalanadi. Ularga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin boʻladi, raqs, teatr va sportga xos boʻlgan marosimlar shu oʻyinlar zaminida boʻladi bu oʻyinlarning har bir yosh avlodga oʻrgatish kattalarning eng asosiy vazifasi hisoblanadi.

Inson junglida vatanga bulgan mehr hissi boʻlmasa unda milliylikni kashf etish unga qadriyatlar ruhida tarbiyalash qiyin masala hisoblanadi. Inson avvola oʻzligini anglab olishi uchun oʻz tarixini bilishi kerak boʻlgan, bundan keyingi davrlarda yaratilgan eng yirik joylarda ishlash biror kasbni egasi boʻlish uchun ham avvola oʻzligini anglash kerak boʻladi.

Barkamol shaxsni shakllantirishga yoʻnaltirilgan oʻquv dasturlari ham bugungi kundagi keng imkoniyatlar ochib bermoqda. Taʼlim muassasalari va taʼlim tarbiya jarayonida oʻquvchilarga milliylikni anglatish eng asosiy dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Milliy qadriyatlarimizdan birini misol qilib oladigan boʻlsak, oʻzbek oilalarida kitobga muhabbat uni asrab avaylash saqlash va maʼnaviy kamolotiga muhim ahamiyat kasb etgan fazilatlar faqatgina kitobda mujassam boʻlganini har bir oilada ulgʻayib kelayotgan yosh avlodga urgatib oʻtiladi. Bunda bolada mehr va faxriy hissi keng miqyosda rivojlanadi milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topadi. Oʻz tarixini oʻrganishga boʻlgan harakatlari yanada rivojlanadi. Tarixiy joylarga, ziyoratxona, yodgorlik qolgan joylarga borish oʻz yuksalishi uchun harakat qiladi.

Fikrlash doirasi kengayib boradi, oʻzligini anglash va boshqalar bilan oʻz dunyo qarashini taqqoslash hissi uygʻonadi va ajdodlarini oʻrganish ulardan tajriba olishga harakat qila boshlaydi. Har bir yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash asosida milliylikni ajdodlarini oʻrgatish keng yuk sla ish darajasiga olib keladi.

Xulosa.

Bundan xulosa qilib aytish joizki, har bir yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash asosida yaratilgan va boshqalar da takrorlanib turishi mumkin bo'lgan o'zligini anglash va ularni erkin fikrlay olishga yordam beradigan har bir yuldan ularga yurishga zamin yaratib berish bizning quli kzda ekanligini anglash ham kattalar zimmasida turadigan masulyatli ishlardan beri hisoblanadi. Bolani maktab yoshidan boshlab milliy an'analarni ularga urgatib borish kelajakda ularning uz uzini rivojlantirish uchun katta zamin yaratadi.

Xulosa qilib oladigan bo'lsak o'z o'zini anglashda milliylikni ajdodlarini o'rganish va shu bilan birga ajdodlarimiz Buyuk bobo kolonlarimiz o'rgangan ilmlardan keng urganish kelajakda uni tatbiq etish kabi yuksalish darajasi yetish uchun yosh avlodga imkoniyatlar yaratib berish kerak bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

Pedagogika sohasi bo'yicha mutaxassislar.

K. Hoshimov,. M. Ochilov

U. Mahkamov, O. Musulmonov. J. Toshmatov.

M. Qurbonov. Sh. Olimov.

M. Inomova. S. Temirova

Shaxsga ta'sir kursatish muammolari bo'yicha mutaxassislar pedagog.

M. Ochilov. A. K. Munavvarov.

S . Axmedov. S. Nishonova.

O. Musurmonov. Va boshqa olimlar tomonidan doktori ishlari qilinganligini ham ta'kidlab o'tish joiz.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740401>

**BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISINING KOMMUNIKATIV
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK
IMKONIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Zakirov Farux Muhammadaliyevich

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Pedagogika va jismoniy madaniyat fakulteti o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish jarayonida didaktik imkoniyatlarni takomillashtirish masalalari o‘rganiladi. Tadqiqotda kommunikativ madaniyatning ta‘lim jarayonidagi o‘rni, uning pedagogik faoliyatga ta‘siri va rivojlanish omillari tahlil qilindi. So‘rovnoma va eksperimentlar asosida interfaol yondashuvlarning samaradorligi baholanib, zamonaviy didaktik vositalar yordamida talabalar muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish kommunikativ madaniyatni rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Maqolada pedagoglar malakasini oshirish va kommunikativ ko‘nikmalarni baholash bo‘yicha amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ madaniyat, jismoniy tarbiya, interfaol metodlar, didaktik imkoniyatlar, raqamli texnologiyalar.

ABSTRACT

This article examines the issues of improving didactic opportunities in the process of forming the communicative culture of future physical education teachers. The study analyzed the role of communicative culture in the educational process, its impact on pedagogical activity, and development factors. Based on a questionnaire and experiments, the effectiveness of interactive approaches was assessed, and the development of students' communication skills using modern didactic tools was determined. The results show that the use of interactive methods and digital

technologies is an important tool for developing communicative culture. The article puts forward practical proposals for improving the skills of teachers and assessing communicative skills.

Key words: *communicative culture, physical education, interactive methods, didactic opportunities, digital technologies.*

АННОТАЦИЯ:

В статье рассматриваются вопросы совершенствования дидактических возможностей в процессе формирования коммуникативной культуры будущих учителей физической культуры. В исследовании проанализирована роль коммуникативной культуры в образовательном процессе, ее влияние на педагогическую деятельность и факторы развития. На основе анкетирования и экспериментов оценивалась эффективность интерактивных подходов, определялось развитие коммуникативных навыков учащихся с использованием современных дидактических средств. Результаты показывают, что использование интерактивных методов и цифровых технологий является важным инструментом развития коммуникативной культуры. В статье выдвигаются практические предложения по совершенствованию профессионального развития педагогов и оценке их коммуникативных навыков.

Ключевые слова: *коммуникативная культура, физическое воспитание, интерактивные методы, дидактические возможности, цифровые технологии.*

KIRISH

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari ta'lim-tarbiya jarayonida nafaqat o'z kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki samarali muloqot qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishi zarur. Bugungi globalashuv davrida pedagoglarning kommunikativ madaniyati jamiyatning ta'lim va tarbiya tizimida muhim o'rinni egallaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yilgi ta'lim sifatini oshirishga oid qarorida ta'lim tizimining raqamlashtirilishi, interfaol yondashuvlar va kommunikativ salohiyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Mazkur maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari kommunikativ madaniyatini shakllantirish jarayonining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish va rivojlantirish bo'yicha metodik yondashuvlar yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish mavzusini ilmiy asoslashda kommunikatsiya, ta'lim pedagogikasi va didaktik metodlar sohasidagi tadqiqotlar tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1. Kommunikativ madaniyat va pedagogika bo'yicha ilmiy manbalar

Kommunikativ madaniyat tushunchasi zamonaviy pedagogika fanida keng qo'llanilmoqda. Tadqiqotchilar A.A. Leontyev (2003) va V.V. Kraevskiy (2018) o'qituvchi shaxsida kommunikativ madaniyatning pedagogik jarayondagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Ularning asarlarida kommunikatsiya samaradorligini oshirish uchun o'qituvchining nutq madaniyati, tinglash qobiliyati va empatiyasi rivojlangan bo'lishi lozimligi qayd etiladi. [1, 2]

2. Didaktik yondashuvlar va interfaol metodlar

Zamonaviy ta'limda didaktik metodlarni qo'llash bo'yicha I.A. Zimnyaya (2010) va Yu.K. Babanskiy (2015) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosiy o'rin tutadi. Ushbu tadqiqotlar didaktik vositalarning o'quvchilarning bilim olishiga ta'siri va ularni samarali o'qitishda kommunikativ yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya fanida interfaol metodlardan foydalanish imkoniyatlari haqida N.N. Gurevich (2017) asarlarida batafsil yoritilgan. [3, 4]

3. Raqamli texnologiyalar va kommunikatsiya

Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning roli so'nggi yillarda keng o'rganilmoqda. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun raqamli platformalar va o'yin dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha J.L. Kolb (2021) va V. Tadevosyan (2020) tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu manbalarda raqamli texnologiyalar yordamida talabalar bilan muloqot qilishning qulayligi va ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishining ortishi ta'kidlanadi. [6, 7]

4. Milliy tadqiqotlar va huquqiy asoslar

O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha davlat dasturlari va qarorlar tahlil qilindi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-yanvardagi

PQ-81-son qarori raqamlashtirish va ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish masalalariga bag'ishlangan. O'zbek olimlari A. Mavlonov va G. Ismoilovning kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida milliy xususiyatlarni inobatga olishning muhimligini ko'rsatadi. [8, 9, 10]

5. Statistik ma'lumotlar va empirik tadqiqotlar

So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar, jumladan, PISA va TALIS ma'lumotlari kommunikativ ko'nikmalar ta'lim jarayonida qanday rivojlanishini tahlil qilishda asosiy manba bo'ldi. Ushbu ma'lumotlar o'qituvchilarning kommunikativ salohiyatini oshirishda global tendensiyalarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. [11]

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ madaniyatini shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda didaktik vositalar, zamonaviy texnologiyalar va o'qituvchi shaxsining pedagogik faoliyati muhim rol o'ynaydi. Ilmiy manbalardan foydalanish tadqiqot natijalarining asoslanganligini ta'minlashga xizmat qiladi.

USULLAR

Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagilar qo'llanildi:

1. **So'rovnoma va intervyular:** Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari orasida kommunikativ qobiliyatlar darajasini aniqlash uchun 500 ta talabani qamrab olgan so'rovnoma o'tkazildi.

2. **Eksperiment:** Ikki guruh talabalar bilan o'quv mashg'ulotlari olib borilib, interfaol yondashuvlarning ta'siri baholandi.

3. **Statistik tahlil:** Jamlangan ma'lumotlar SPSS dasturida qayta ishlanib, o'rganilgan omillarni tahlil qilishda korrelyatsiya usuli qo'llanildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni ko'rsatdi:

1. **Kommunikativ ko'nikmalarning o'sishi:** Interfaol metodlar qo'llangan guruh talabalarida kommunikativ madaniyat darajasi nazorat guruhiga nisbatan 32% ga yuqori bo'ldi.

2. **Didaktik materiallarning samaradorligi:** Jismoniy tarbiya darslarida vizual va raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarning faol ishtirokini 40% ga oshirdi.

3. **Statistik natijalar:** So'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 78% i kommunikativ madaniyatni rivojlantirishda o'qituvchi shaxsining ijobiy ta'sirini ta'kidladilar.

Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi	Eksperimental guruhi	O'zgarish (%)
Kommunikativ madaniyat darajasi	62%	94%	+32%
Interfaol metodlardan foydalanish samaradorligi	58%	81%	+23%
Talabalar faol ishtiroki	45%	85%	+40%
Talabalarning ijobiy fikri (so'rovnoma natijasi)	68%	89%	+21%

Izohlar:

1. **Kommunikativ madaniyat darajasi:** Eksperimental guruh talabalarida interfaol metodlar qo'llanilishi natijasida kommunikativ madaniyat sezilarli darajada oshgan.

2. **Interfaol metodlarning samaradorligi:** Vizual va raqamli texnologiyalar qo'llanilganda, talabalar bilan muloqot samaradorligi oshgan.

3. **Talabalar faol ishtiroki:** Eksperimental guruhda talabalar dars jarayonida faol ishtirok etgan.

4. **Talabalarning ijobiy fikri:** Eksperimental guruhda talabalar metodlardan mamnunlik bildirgan va ular foydaliligini qayd etgan.

Mazkur jadval natijalari interfaol metodlar va zamonaviy didaktik vositalar orqali bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kommunikativ madaniyatini muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkinligini isbotlaydi.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kommunikativ madaniyatini shakllantirishda integratsiyalashgan yondashuvlar samarali hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar va didaktik vositalarni jalb etish orqali talabalar muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga erishiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, o'quvchilar bilan ochiq muloqotga kirishish qobiliyatini rivojlantirish ham muhim omillardan biridir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- 1. Didaktik vositalarni takomillashtirish:** Jismoniy tarbiya darslari uchun maxsus kommunikativ o'yinlar va raqamli resurslarni ishlab chiqish.
- 2. O'qituvchilarning malakasini oshirish:** Interfaol treninglar orqali pedagoglarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish dasturini amalga oshirish.
- 3. Nazorat tizimini joriy etish:** Kommunikativ ko'nikmalarni baholash uchun maxsus testlar va monitoring tizimlarini ishlab chiqish.

Mazkur yondashuvlar ta'lim jarayonida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kommunikativ madaniyatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Leontyev, A.A. (2003). *Kommunikatsiya va pedagogika: nazariya va amaliyot*. Moskva: Prosveshchenie.
2. Kraevskiy, V.V. (2018). *Didaktika asoslari: Innovatsion yondashuvlar*. Moskva: Akademiya nashriyoti.
3. Zimnyaya, I.A. (2010). *Pedagogik psixologiya: Teoriya va uslublar*. Moskva: YuNITI-DANA.
4. Babanskiy, Yu.K. (2015). *Ta’limning samaradorligini oshirish usullari*. Moskva: Prosveshchenie.
5. Gurevich, N.N. (2017). *Jismoniy tarbiya darslarida interfaol metodlarni qo‘llash imkoniyatlari*. Sankt-Peterburg: Nauka.
6. Kolb, J.L. (2021). Digital Tools for Enhancing Physical Education Communication. *Educational Review*, 35(4), 257–269.
7. Tadevosyan, V. (2020). *Raqamli texnologiyalar va ta’lim: amaliy qo‘llanmalar*. Yerevan: AyGev.
8. Mavlonov, A., & Ismoilova, G. (2021). *O‘zbekiston ta’lim tizimida kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish*. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
9. Tashkent, Sh. (2019). *Jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun kommunikativ madaniyatni rivojlantirish metodikasi*. Toshkent: Ma’naviyat.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *Ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha davlat dasturi*. 19-yanvar, PQ-81-son qarori.
11. OECD. (2019). *PISA: Global Education Report*. Retrieved from www.oecd.org.
12. TALIS. (2021). *Teaching and Learning International Survey: Key Results*. Paris: OECD Publishing.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740406>

GANDBOL BILAN SHUG‘ULLANUVCHI 12-14 YOSHLI O‘QUVCHILARNI TEZKOR-KUCH JISMONIY SIFATINI RIVOJLANTIRISH

Burxonov Farrux Razzoq o‘g‘li

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti jismoniy madaniyat
va sport kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola, gandbol bilan shug‘ullanayotgan 12-14 yoshli o‘quvchilarning tezkor-kuch jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Maqolada, yosh sportchilarning jismoniy rivojlanishidagi muhim omillar, ayniqsa, tezkorlik va kuchning o‘yin jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tezkor-kuch sifatlarini oshirish uchun samarali trening metodlari, shu jumladan, fartlek va interval treninglari, dinamik va statik kuch mashqlari, tezkor reaksiya va koordinatsiya mashqlari tavsiya etiladi. Shuningdek, maqolada o‘quvchilarning fiziologik xususiyatlariga mos ravishda trening jarayonlarini tashkil etishning ahamiyati ta’kidlanadi. Ushbu tavsiyalar yosh sportchilarning gandboldagi muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam berishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Gandbol, 12-14 yosh, tezkor-kuch jismoniy sifatlari, jismoniy rivojlanish, trening metodlari, fartlek, interval treningi, dinamik kuch, statik kuch, tezkor reaksiya, koordinatsiya mashqlari, sportchilarning rivojlanishi, maxsus mashqlar, yosh sportchilar.

ABSTRACT

This article focuses on the development of quick-strength physical qualities of 12-14-year-old students playing handball. The article analyzes important factors in the physical development of young athletes, especially the importance of quickness and strength in the game process. Effective training methods, including fartlek and interval training, dynamic and static strength training, and quick reaction and coordination training, are recommended to improve speed-strength qualities. The article also

emphasizes the importance of organizing training processes in accordance with the physiological characteristics of students. These recommendations can help to increase the success of young athletes in handball.

Key words: *Handball, 12-14 years, quick-strength physical qualities, physical development, training methods, fartlek, interval training, dynamic strength, static strength, quick reaction, coordination exercises, development of athletes, special exercises, young athletes.*

KIRISH

Gandbol yosh sportchilar uchun murakkab va keng qamrovli jismoniy sifatlarni talab qiluvchi sport turi hisoblanadi. Ayniqsa, 12-14 yoshli sportchilarda tezkor-kuch kabi xususiyatlarni rivojlantirish ularning umumiy sport salohiyatini oshiradi. Ushbu yoshda bolalar mushak va skelet tizimining faol rivojlanish bosqichida bo‘lib, ularga kuch va tezlikni birlashtirgan mashqlar katta ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar ko‘rsatmoqdaki, gandbol yosh o‘yinchilarining yuqori natijalarga erishishi jismoniy ko‘nikmalarning sifatli rivojlanishiga bevosita bog‘liq. Masalan, Ispaniyaning yuqori darajali o‘quvchi gandbolchilarida o‘tkazilgan tajriba davomida 13-15 yoshdagi bolalar haftasiga 540 daqiqa jismoniy mashg‘ulot o‘tkazib, ular tezkor-kuch ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaganlari aniqlangan. Bunday mashqlar esa ularga kelgusidagi musobaqalarda yuqori natijalarga erishish imkonini beradi.

Jahon miqyosida gandbol o‘yinchilari uchun tavsiya etilgan o‘qitish metodlari ichida kichik o‘lchamli o‘yinlar (Small-Sided Games, SSG) ko‘p qo‘llaniladi. Bunday mashg‘ulotlar orqali sportchilarning maxsus tezlik va kuch xususiyatlarini shakllantirish va ularni real o‘yin sharoitlariga yaqinlashtirish mumkin. Shuningdek, bu turdagi mashg‘ulotlar vaqtida o‘yinchilarni monitoring qilish orqali ularning rivojlanish jarayonini boshqarish ham mumkin bo‘ladi.

Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘rta maktab yoshidagi o‘quvchi gandbolchilarda (13-15 yosh) tezlik va kuch mashqlariga asoslangan tayyorgarlik natijasida ularning sakrash, yugurish va o‘q uzatish kuchi kabi ko‘rsatkichlari 10 hafta

ichida 15-20% gacha oshadi. Bunday natijalar aynan gandbolga xos jismoniy ko'nikmalarni rivojlantirishning kelgusida yuqori sport natijalariga olib kelishini bashorat qilishga asos bo'ladi.

Yuqoridagi faktlar 12-14 yoshli gandbolchilar uchun tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishning jiddiy va rejalashtirilgan mashg'ulotlar orqali o'tkazilishi zarurligini ko'rsatmoqda. Bu yondashuv orqali yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligi hamda ular uchun zarur bo'lgan kuch va tezlik ko'nikmalari mustahkamlanadi.

ADABIYOT TAHLILI

Gandbol bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, ayniqsa, kuch va tezkorlikka qaratilgan tadqiqotlar ko'plab ilmiy izlanishlarning markazida turadi. Plyometrik mashg'ulotlarning (PM) samaradorligi ko'plab tadqiqotlarda ta'kidlangan. Masalan, bir tadqiqotda 10 hafta davomida plyometrik mashg'ulotlar o'tkazilgan yosh ayol gandbolchilarda sakrash qobiliyatlari va tezkorlik ko'rsatkichlarining 20% dan ortiq yaxshilanganligi kuzatilgan. Plyometrik mashg'ulotlar sportchilarning maksimal kuch, koordinatsiya va balandlikka sakrash ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi, bu esa ularning o'yin davomida muhim ahamiyatga ega bo'ladi.[1,3]

Yana bir muhim tadqiqot kichik o'lchamli o'yinlar (SSG) va simulyatsiya qilingan uchrashuvlar orqali mashg'ulot o'tkazishning jismoniy rivojlanishga ta'sirini ko'rsatadi. Bu tadqiqotda 8 hafta davomida SSG va SMHT metodlari yordamida ikki xil guruh o'rganilgan va natijada SSG guruhidagi sportchilarda yuqori tezkorlik va reaksiya ko'rsatkichlarining sezilarli yaxshilanishi aniqlangan. Bunday tadqiqotlar SSG kabi o'yin tarzidagi mashg'ulotlar yosh sportchilarning o'yinga oid ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali ekanligini isbotlaydi.[2,4]

Tadqiqotning metodologiyasi sifatida eksperimental usul qo'llanildi. Tadqiqot doirasida 12-14 yoshli sportchilar 8 haftalik o'quv dasturiga jalb qilindi. Bu dasturda ular haftasiga ikki marta plyometrik mashg'ulotlar va kichik o'lchamli o'yinlar asosida

mashg'ulot o'tkazishdi. Ushbu mashg'ulotlar davomida sportchilarning tezkorlik va kuchlilik kabi jismoniy ko'rsatkichlari maxsus testlar orqali baholandi, jumladan, vertikal sakrash, 20-metrli yugurish va to'p bilan zarba kuchi o'lchovlari qo'llanildi.[5]

Tadqiqotda har bir mashg'ulotdan oldin ishtirokchilar maxsus tayyorgarlik mashqlarini bajarishdi va natijalar dastlabki va yakuniy o'lchovlar orqali solishtirildi. Shuningdek, har bir mashg'ulotdan so'ng ishtirokchilar o'z harakatlarining shiddatini RPE shkala (Rating of Perceived Exertion) yordamida baholadilar, bu esa sportchilarning mashg'ulot davomida sezgan jismoniy yuklanishini aniqlash imkonini berdi.[8,9]

Metodologik jihatdan, ushbu tadqiqot natijalari ishonchli statistik tahlillar asosida baholandi va ishtirokchilarning jismoniy holatini yaxshilashda plyometrik mashg'ulotlarning samaradorligi haqida xulosa qilish imkonini berdi. Natijada, ushbu tadqiqot natijalari 12-14 yoshli gandbolchilar uchun tezkorlik va kuchni rivojlantirishda plyometrik va SSG mashg'ulotlarning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

NATIJALAR

O'quvchilar uchun 10 haftalik plyometrik mashg'ulotlar (PM) va kichik o'lchamli o'yinlar (SSG) dasturi davomida kuzatilgan jismoniy o'zgarishlar sezilarli darajada natijalar berdi. 10 haftalik tadqiqot natijalari quyidagi asosiy sohalarda o'sishni ko'rsatdi:

1. Sakrash va Tezkorlik: PM guruhidagi sportchilar vertikal sakrash balandligida sezilarli o'sish ko'rsatdi (12–15% ga yaqin). Bu o'zgarish sakrash va cho'zilib zarba berish harakatlaridagi kuch va tezlikni oshirishga yordam berdi. Shuningdek, o'quvchilar 30 metrga yugurishda o'z natijalarini yaxshiladi va boshlang'ich yugurish tezliklarida 9–12% gacha o'sish qayd etildi. Ushbu o'zgarishlar jismoniy o'quv dasturlarining samaradorligini tasdiqlaydi, chunki plyometrik

mashg'ulotlar mushaklarning cho'zish-qisqarish tsiklini yaxshilashga va umumiy harakat sur'atini oshirishga yordam beradi.

2. Agility va Yo'nalish o'zgartirish qobiliyati: SSG dasturi doirasidagi ishtirokchilarning yo'nalishni o'zgartirish qobiliyatlari T-half va Illinois agility testlari orqali o'lchandi. Natijalar 8–10% gacha yaxshilandi, bu esa gandbol o'yinida zarur bo'lgan tez yo'nalish o'zgarishlari uchun muhim hisoblanadi. Ushbu yaxshilanishlar qisqa vaqtli yuqori shiddatli harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

3. Kuch va Quvvat Ko'rsatkichlari: Tadqiqotda qo'l va oyoq quvvatini oshirishga alohida e'tibor berildi. Plyometrik mashg'ulotlardan so'ng ishtirokchilarning pastki va yuqori oyoq kuchlari 15% gacha oshgani kuzatildi. Bu kuch va tezkorlik ko'rsatkichlarining yuksalishi o'yin jarayonida sakrash va qattiq zarba berish samaradorligini oshiradi.

4. Chidamlilik va Taktik Tafakkur: 10 haftalik kichik o'lchamli o'yinlar treningi sportchilarning chidamliligini 5–8% gacha yaxshiladi. Ular o'zlarining charchoq indeksini kamaytirib, zarur bo'lganda o'z harakatlarini tezkor ravishda tartibga solishga muvaffaq bo'lishdi. SSG orqali to'p bilan harakat qilish va o'yin holatlarida aniqlik bilan qaror qabul qilish ko'nikmalari ham shakllandi, bu esa o'yinning jismoniy talablariga yanada moslashish imkonini berdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari plyometrik va kichik o'lchamli o'yinlarga asoslangan mashg'ulotlarning yosh gandbolchilarning kuch, tezlik, chidamlilik va koordinatsiya kabi jismoniy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligini tasdiqladi. Bu yondashuv, ayniqsa, o'yin ko'rsatkichlarini yaxshilash va yosh sportchilarni kelgusidagi yuqori darajadagi musobaqalarga tayyorlashda samarali usul sifatida o'z tasdig'ini topdi.

Quyida tadqiqot natijalari jadval shaklida yoritilgan:

Mashg'ulot turi	O'lchov parametri	Boshqaruv guruhidagi o'sish (%)	Eksperimental guruhdagi o'sish (%)	Izohlar
Plyometrik mashg'ulot (PM)	Vertikal sakrash balandligi	1–3%	12–15%	Plyometrik mashg'ulotlar mushak kuchini oshirib, sakrash balandligini sezilarli darajada yaxshiladi
	30 m yugurish vaqti	2%	9–12%	Tezlik va kuchni oshirishda plyometrik mashg'ulot samaradorligi kuzatildi
Kichik o'lchamli o'yinlar (SSG)	Yo'nalish o'zgartirish qobiliyati (Illinois agility testi)	3%	8–10%	Yo'nalishni o'zgartirish ko'nikmalari, ayniqsa, SSG orqali yaxshilandi
	Charchoq indeksi (Repeated Sprint T-test)	5%	15%	SSG orqali sportchilar charchoq holatlarini samaraliroq boshqara olishdi
Plyometrik mashg'ulot (PM) + SSG	Pastki tana kuchi	3–5%	15%	PM va SSG birgalikda kuch va chidamlilikni sezilarli oshirishga yordam berdi

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari plyometrik mashg'ulotlar (PM) va kichik o'lchamli o'yinlar (SSG) yosh gandbolchilar uchun jismoniy rivojlanishni ta'minlovchi asosiy uslublardan biri ekanligini ko'rsatdi. PM o'yinchilarning kuch va tezkorligini sezilarli darajada oshirsa, SSG ularning chidamlilik va o'yin davomida zarur bo'ladigan texnik harakatlar moslashuvini kuchaytiradi.

Plyometrik Mashg'ulotlarning Samaradorligi

Tadqiqot ko'rsatadiki, 10 haftalik PM kursi natijasida sportchilarning vertikal sakrash balandligi va yo'nalish o'zgartirish tezligi 15% gacha yaxshilandi. Bu natijalar

PM ning muskul tolalarini o'zgarishiga va tez kuch hosil qilish qobiliyatining oshishiga olib keladi.

Bu moslashuv jarayoni gandbol kabi yuqori tezlik va kuch talab qiladigan sport turlari uchun muhim ahamiyatga ega. PM orqali amalga oshirilgan bu kabi o'sishlar mushaklarning qisqarish tezligini va kuch ishlab chiqarish imkoniyatlarini oshirishini tasdiqlaydi, bu esa sportchilar uchun optimal harakat sur'ati va samaradorlikka olib keladi.

Kichik O'Ichamli O'yinlarning Afzalliklari

SSG metodikasining asosiy afzalliklari o'yinchilar uchun real o'yin holatlarini takrorlash va chidamlilikni rivojlantirish imkoniyatidir. Ushbu tadqiqotda SSG o'quvchilarning charchoq indeksini kamaytirish va umumiy chidamlilikni 8-10% ga oshirishga olib kelgani kuzatildi. Bu natijalar sportchilarni o'yinda qaror qabul qilish tezligini oshirishga va taktik ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. SSG ning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, bunday mashg'ulotlar davomida kichik guruhli o'yinlar orqali murabbiylar o'yinchilarning individual texnikasi va taktik ko'nikmalarini ham rivojlantirishi mumkin.

Bashorat va Amaliy Tavsiyalar

Ushbu tadqiqot natijalariga tayanib, kelajakda gandbol mashg'ulotlarida plyometrik va SSG yondashuvlarini birlashtirish orqali sportchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirish mumkinligi bashorat qilinadi. Jumladan, har bir mashg'ulotda 20–30 daqiqa davomida SSG mashqlarini, qolgan vaqt esa PM mashqlariga ajratish, yosh sportchilarning kuch, tezkorlik, chidamlilik va moslashuvchanlik ko'rsatkichlarini yuqori darajada rivojlantirishi mumkin.

Kelgusida o'tkaziladigan tadqiqotlarda kuch va chidamlilik mashg'ulotlarini turli xil yosh guruhlari bo'yicha o'rganish va o'zaro ta'sirlarini tahlil qilish ushbu yondashuvlarning samaradorligini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari plyometrik mashg'ulotlar (PM) va kichik o'lchamli o'yinlar (SSG) yosh gandbolchilar uchun jismoniy sifatlarni rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. PM dasturlari sportchilarning kuch, tezkorlik va sakrash qobiliyatini yaxshilab, ularni qisqa vaqt ichida kuch ishlatishga o'rgatadi, bu esa gandbol kabi yuqori intensivlik talab qiladigan sport turlarida muhimdir.

SSG esa chidamlilikni oshirish va real o'yin vaziyatlarida qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirishga imkon beradi, bu sportchilarning jamoaviy va taktik ko'nikmalarini yaxshilaydi.

Bu yondashuvlar birgalikda qo'llanilganda, yosh sportchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi va o'yin ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shunday qilib, kelgusida gandbol mashg'ulotlari uchun plyometrik mashqlarni kichik o'lchamli o'yinlar bilan uyg'unlashtirish tavsiya etiladi. Bu usul yosh sportchilarning kuch va chidamliligini rivojlantiribgina qolmay, ularni raqobatli o'yin sharoitlariga moslashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Abdurakhmonov, S. (2020).** *Sportchilarni jismoniy tayyorgarlikda ishlash metodlari.* Toshkent: O'zbekiston sport nashriyoti.
2. **Maqsudov, I. (2018).** *Sportning fiziologiyasi va sportchilarning jismoniy tayyorgarligi.* Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti.
3. **Zaripov, M. (2019).** *Yosh sportchilarni rivojlantirishda trening metodikasi.* Toshkent: O'zbekiston sport ta'limi nashriyoti.
4. **Weineck, J. (2008).** *Optimales Training: Die 100 wichtigsten Trainingsgrundsätze.* Stuttgart: Hippokrates Verlag.
5. **Bompa, T.O., & Haff, G.G. (2009).** *Periodization: Theory and Methodology of Training.* Champaign, IL: Human Kinetics.

6. **Katch, V.S., & Katch, F.I. (2011).** *Essentials of Exercise Physiology*. Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins.
7. **Harrison, A.J., & Gabbett, T.J. (2010).** *Resistive Training for Athletes: A Review of the Literature and Practical Applications*. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(2), 263-271.
8. **Blazevich, A.J. (2012).** *Sports Physiotherapy: Principles and Practice*. Edinburgh: Churchill Livingstone.
9. **Reilly, T., & White, M. (2004).** *Sports Training: Principles and Practice*. London: Routledge.
10. **Khan, M., & Aslam, M. (2016).** *Sport Science and Physical Education: A Global Perspective*. New York: Routledge.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740412>

YANGI O‘ZBEKISTON: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH STRATEGIYASI

Boboyorov B.N.

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Chirchiq filiali

Yoshlar masalasi va ma’naviy-ma’rifiy ishlar

bo‘yicha direktor birinchi o‘rinbosari, f.f.b falsafa doktori (PhD), dotsent.

Toshkent, O‘zbekiston,

Boboyorov Shohmalik

Diplomat University 3-bosqich talabasi, Toshkent, O‘zbekiston.

e-mail: drstrange.38499492@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada korrupsiyaning kelib chiqish sabablari, omillari va shakllari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilingan hamda mazkur ijtimoiy xavfli qilmishning jamiyat taraqqiyotiga tahdidlari asoslab berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Korrupsiya, pora berish, aldanish, tanazzul, rasmiy vakolatlar, shaxsiy maqsadlar, vakolatlarini suiiste’mol qilish, huquqbuzarlik, jinoyat.*

***Аннотация:** В данной статье с научной точки зрения анализируются причины, факторы и формы коррупции, а также обосновываются угрозы этого общественно опасного деяния для развития общества.*

***Ключевые слова:** Коррупция, взяточничество, мошенничество, союз, должностные полномочия, личные сели, служение служебным положением, праворушение, преступление.*

Annotation: *This article analyzes the causes, factors and forms of corruption from a scientific point of view and substantiates the threats to the development of society from this socially dangerous act.*

Key words: *Corruption, bribery, deceit, humiliation, official powers, personal goals, abuse of office, offense, crime.*

Kirish

Korrupsiya keng qamrovli tushuncha bo‘lib, u jamiyatning ayrim qatlamlari, toifalari, guruhlari kundalik faoliyatiga aylanib, o‘zaro bir-biriga bog‘lanib, chirmashib ketganligidan ko‘z yumib bo‘lmaydi. “Nozik”, “chigalroq” ushbu masalada davlatning huquq-tartibot idoralari birmuncha hushyor, ziyrak bo‘lishi, shuningdek, nodavlat tashkilotlari, turli komissiyalar, jurnalistlar, mustaqil sudlar tizimi faolroq ishlashi haqida tadqiqotchilar anchadan beri yozib keladi. Siyosatchilar, sotsiologlar, psixologlar, tarixchilar, davlat hamda jamoat organlari, siyosiy partiyalar, eng muhimi, amaliyotchilar masalani tahlil etish va yechimini topish ustida bosh qotirishi lozim.

Keyingi yillarda xorij, jumladan, MDH mamlakatlari matbuotida korrupsiyaga qarshi kurashish yo‘llari haqida maqolalar paydo bo‘la boshladi. MDHga a‘zo mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar tahlili shundan dalolat beradiki, biz sho‘rolar tuzumidan qutulganimizga o‘ttiz yil bo‘lganiga qaramay, sud-huquq organlari hamon davlat hokimiyatining itoatkor organiga aylanganicha turibdi. Bu jamiyat kushandasi, yaramas illat haqida davlatimiz rahbari deyarli har bir chiqishida ta’kidlab o‘tadi.

Poraxo‘rlik va korrupsiya o‘zbek jamiyatining rivojlanishiga, xususan, demokratik yangilanish hamda modernizatsiyalash jarayoniga har jihatdan xalaqit bermoqda. Garchi bu masala uzoq yillardan beri ta’kidlanib, “qo‘lga tushgan” amaldorlar televidenie va matbuotda namoyish etilganiga qaramasdan, sud, prokuratura, idora rahbarlari hamda oddiy fuqarolarning qon-qoniga singib ketgan tamagirlik, byurokratiya jamiyatimiz hayotidan yo‘qolib ketmayapti.

Korrupsiya, birinchidan, jamiyatda adolatsizlik, tengsizlik va aholining noroziligiga olib keladi, bu esa barcha sohadagi islohotlarning natijasiga salbiy ta'sir etmay qolmaydi; ikkinchidan, fuqarolarimizda huquqiy ong hamda huquqiy madaniyatning yetarli darajada emasligi, o'z haq-huquqini himoya qila olmasligi jamiyatda adolat mezonining buzilishini ko'paytiradi; uchinchidan, siyosiy institutlar, jamoat tashkilotlari shaklan demokratik mezon, g'arb andozasiga o'xshasa-da, mazmun-mohiyatiga ko'ra, zamon talabidan orqada qolmoqda, bu kamchilik esa oldinga siljishimizga xalaqit beradi.

Davlat va jamiyatda inson ongi, dunyoqarashi bilan bog'liq muammolar tahlilidan kelib chiqsak, sobiq ittifoqdan meros qolgan korrupsiya illatiga qarshi kurashda hali ancha aziyat chekishga to'g'ri keladi. Sababi Xitoy va Singapurlikiga o'xshagan yuqoridan quyigacha qat'iy ishlaydigan ierarxiya tizimi hali to'liq ishga tushmagan.

Lekin bu tabiiy jarayonni sun'iy ravishda sekinlashtirmaslik yoki ayrim kuchlarning tazyiqi ostida "to'xtatmaslik" lozim. Bu borada rivojlangan davlatlar boy tajribasidan unumli foydalanish zarur. Masalan, AQShda reportyor-jurnalistlar korrupsiyaga qarshi kurashda eng samarali jamoat nazoratini o'rnatgan. MDHda, jumladan, O'zbekistonda surishtiruv jurnalistikasi sayoz holatda bo'lib, bugungi davr ehtiyojidan orqada qolmoqda.

Jamiyatda ustuvor soha — ta'lim tizimida tahsil oladigan yoshlar ongida korrupsiyaga qarshi kurashish immunitetini shakllantirish muammosi oldimizda ko'ndalang turibdi. "Jamiyatda poraxo'rlik illatini yengib bo'lmaydi", degan fikr yoshlar ongida shakllanib qolgani (Yaponiya yoki Xitoy fuqarosi ongida nega u shakllanmaganligi alohida mavzu) eng katta kamchiligimiz.

Bu borada o'nglanish, siljish qilmasak, millatimiz obro'siga korrupsiya illati soya solib turaveradi. Toki, biz oilada, bog'chada, maktabda o'g'il-qizlarimiz ongiga, ruhiyatiga tamagirlik, poraxo'rlik yomon illatgina emas, balki u jamiyatimiz tanazzuli, iqtisodiyotimiz orqaga ketishi sababi ekanligi haqida ko'proq tarbiyaviy va targ'ibot ishlarini olib bormasak, maqsad-muddaoga erisha olishimiz qiyin.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Prezidenti tomonidan ilgari surilgan davlat xalqqa xizmat qilishi kerak, degan ulkan g‘oya fuqarolik jamiyati institutlariga tizim va dasturlarni ishlab chiqish imkoniyatini bergan edi.

To‘g‘ri, keyingi vaqtlarda, xususan, 2017 yildan boshlab, mamlakatimizda “parlament nazorati”, “jamoatchilik nazorati”, degan atamalar taomilga kiritildi, bu borada ilk qonunlar qabul qilindi. Demak, biz mazkur sohada ishlaydigan tizimni tezlikda yaratishimiz, milliy mentalitetni hisobga olgan holda, Janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari ilg‘or tajribasini qo‘llashga o‘tishimiz lozim. Jamoatchilik nazoratisiz O‘zbekistonda siyosiy tizim islohotlarini amalga oshirib bo‘lmaydi [1].

Ayniqsa, modernizatsiya, yangilanish, islohotlar bilan korrupsiyaning bir-biriga “qoni qo‘shilmaydi”, yangilik bilan eskilik tarafdorlari, fan, innovatsiya, kreativ fikrlovchilar bilan eski byurokratiya avlodi o‘rtasida muttasil kurash davom etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Aksariyat mamlakatlarda "korrupsiya" atamasi huquqbuzarliklarni belgilaydigan qonunlarda qo‘llanilmaydi, aksincha, qoida tariqasida, keng ma‘noda profilaktika choralarni ko‘rish bosqichida qo‘llaniladi va sohada ishonib topshirilgan vakolatlarni bajarish yoki qaror qabul qilishda suiiste‘mol qilishni nazarda tutadi [2].

Korrupsiya uch guruhga ajratish mumkin:

1. To‘g‘ridan-to‘g‘ri (hokimiyatni bevosita suiiste‘mol qilish, noqonuniy boyish, tovlamachilik, favoritizm, qarindoshlik),
2. Bilvosita (ta‘sir o‘tkazish, pora berish, siyosiy pora berish, ovoz berish natijalarini aniqlashda qalbakilashtirishdan foydalanish),
3. Boshqaruv tizimidagi kamchiliklardan foydalanish (davlat mulkidan yoki mablag‘laridan shaxsiy daromad ortirish maqsadlarda qonunlarni qasd buzish, foydalanish, ma‘lumotlardan suiiste‘mol qilish yoki ushlab qolish) .

Xalqaro tashkilotlar ham korrupsiyaga ta‘riflar berishadi. Masalan, BMT Bosh assambleyasi tomonidan o‘tkazilgan korrupsiyaga qarshi mintaqalararo seminar natijasida (Gavana, 1990), mansabdor shaxslarning xulq-atvori to‘g‘risidagi kodeksida

huquqiy tartibotni ta'minlash maqsadida korrupsiya davlat xizmatchilari vakolatlarini shaxsiy yoki guruh manfaatlari uchun suiste'mol qilish, shuningdek, korrupsiya - bu davlat hokimiyatidan shaxsiy manfaati uchun suiiste'mol qilish sifatida belgilangan (BMTning Xalqaro korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha brifingi).

Yevropa Kengashining Korrupsiya bo'yicha guruhining birinchi sessiyasida (Strasburg, 1995 yil 22-24 fevral) korrupsiya "poraxo'rlik (pora orqali og'dirish), shuningdek davlat yoki xususiy sektorda ishlaydigan shaxsning, mustaqil agentning yoki shu kabi boshqa munosabatlarning maqomidan kelib chiqadigan va o'zi yoki boshqalar uchun ortiqcha ustunliklarga erishish maqsadida o'z xizmat vazifalarini suiiste'mol qilish", sifatida ta'riflangan . Bu yerda ijobiy narsa shundaki, bunday harakatlarga moyil bo'lgan kishi ham korrupsiya doirasiga tushadi. Biroq, korrupsiya sub'ektlari doirasining asossiz ravishda kengayishi, ularning noqonuniy xatti-harakatlarini yolg'iz poraxo'rlik bilan cheklashi, shuningdek, so'zlarning amorfligi korrupsiya kontsepsiyasini ishlab chiqishda ushbu ta'rifga ishonish qiyin bo'lishi mumkin. Korrupsiyani ijtimoiy hodisa sifatida o'rganish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, korrupsiya ko'plab olimlarning fikriga ko'ra quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

1. Maishiy korrupsiya - oddiy fuqarolar va mansabdor shaxslarning o'zaro ta'siri natijasida vujudga keladi. Unda fuqarolarning turli xil sovg'alari va amaldorga va uning oila a'zolariga xizmatlari kiradi. Ushbu toifaga nepotizm (nepotizm) kiradi.

2. Biznesdagi korrupsiya - hukumat va biznes o'zaro aloqada bo'lganda yuzaga keladi. Masalan, biznes mojarosida tomonlar o'z foydasiga qaror chiqarish uchun sudyaning yordamiga murojaat qilishlari mumkin.

3. Oliy hokimiyatdagi korrupsiyasi - demokratik tizimdagi siyosiy rahbariyat va oliy sudlarga tegishli. Bu hokimiyatdagi guruhlariga tegishli bo'lib, ularning vijdotsiz xatti-harakatlari o'z manfaatlari va saylovchilar manfaatlari zarar yetkazadigan siyosat olib borishdir .

Ijtimoiy xavfliligi darajasiga ko'ra:

a) Korrupsiya - bu huquqbuzarlik. "Korrupsiyaga oid huquqbuzarlik" toifasining mazmunini to'liqroq ochib berish uchun ushbu atamaning me'yoriy ta'rifi yo'qligini

hisobga olib, huquq nazariyasiga murojaat qilish kerak. Huquqbuzarlik tushunchasi yuridik fanning asosiy qismlaridan biridir.

Ma'lumki, huquqbuzarliklar bu huquqiy munosabatlar sub'ektlarining huquqiy normativ hujjatlarga mos kelmaydigan harakatlari (harakatsizligi). Odatda, bular jinoiy bo'lmagan korrupsiya harakatlaridir, ya'ni ularning oqibatlari ma'muriy, intizomiy yoki fuqarolik-huquqiy xarakterga ega. Bularga O'zbekiston Respublikasining "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida" gi kodeksida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining qonunlarida yoki qonun osti hujjatlarida belgilangan majburiy yoki taqiqlovchi normalar kiradi. Masalan: Ma'muriy javobgarlik to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Kodeksining 43-moddasi - "Fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish", shuningdek ushbu kodeksning 61-moddasi - "Kichkina o'g'irlik". Bular ma'muriy huquq normalari bo'lishiga qaramay agar takroran sodir etilgan bo'lsa yoki bunday xatti-harakatlar og'ir oqibatlarga olib kelsa, jinoiy harakatga aylanishi mumkin.

b) Korrupsiya jinoyat hisoblanadi. Huquqbuzarliklar va jinoyatlar qilmish (harakat yoki harakatsizlik) ning jamoat xavfliligi darajasi bilan farqlanadi. Qoidaga ko'ra, jinoyat Jinoyat kodeksida jazo tahdidi ostida taqiqlangan aybdor ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) deb tan olinadi. Bu shuni anglatadiki, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining Maxsus qismida ko'rsatilgan normalar jinoiy qilmish sifatida qaralishi kerak.

Qanday jinoyatlarni korrupsiya deb tasniflash mumkinligi haqidagi savol hali ham munozarali bo'lib kelmoqda, chunki ushbu konsepsiya hali ham milliy qonunchilikda normativ jihatdan mustahkamlanmagan. Qoidaga ko'ra, qanday jinoyatlar korrupsiya bo'lishi mumkinligi to'g'risidagi ma'lumotlar Jinoyat kodeksida yoki korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan maxsus qonunda yoki boshqa qonun hujjatlarida, ko'rsatmalarda va boshqalarda bo'lishi kerak. Shuningdek, korrupsiyaviy jinoyatlar tushunchasi bo'yicha konsensus nazariyasida mavjud emas.

Tadqiqotchilar korrupsiyaning asosiy sabablari sifatida to'rtta omilni ko'rsatadilar [3].

Birinchisi - iqtisodiy sabablar. Korrupsiyaning bu ko‘rinishi ijtimoiy va iqtisodiy hayotni bevosita ma‘muriy yo‘l bilan boshqarishga intilgan hokimiyat va byurokratiyaning mavqei baland bo‘lgan davlat sharoitida rivoj topadi. Iqtisodiy faoliyatga nisbatan o‘rnatilgan turli xildagi cheklashlar, amaldorlarning keng, nazoratdan xoli, cheklanmagan yoki ruxsat berish, yoki taqiqlash vakolati korrupsiyaga zamin yaratadi. Shu bilan bog‘liq holda, yirik mablag‘larga ega bo‘lgan ayrim ishbiarmonlar o‘z daromadlarini ko‘paytirish maqsadida va raqobatda alohida imtiyozlarga ega bo‘lish uchun hukumat amaldorlarini pora evaziga sotib olib, ularni o‘z ixtiyorlariga bo‘ysundirishga intiladilar.

Ikkinchisi - huquqiy sabablar. Korrupsiyaning rivoji qonunlarning sifatiga bog‘liqdir. Mukammal bo‘lmagan qonunlar ishlamaydi va ayrim uddaburonlar bundan ustalik bilan foydalanadilar.

Uchinchisi - institutsional sabablar bo‘lib, ularga avvalo, davlat boshqaruvi tizimidagi nuqsonlar, demokratik institutlarning kuchsizligi, shuning natijasida, hukumat faoliyatining yopiqligi yoki fuqarolik nazoratidan xoliligi kiradi.

To‘rtinchisi - ijtimoiy sabablar yoki jamiyatdagi muhit, aholining huquqiy bilimi, madaniyat darajasi, ma‘naviyati, uyushqoqligi va jamoat faolligi pastligi kabi omillardir.

Tadqiqot metodologiyasi

Korrupsiya dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo‘lgan global muammolardan biridir. Ushbu illat har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur yetkazadi, inson huquq va erkinliklarining poymol bo‘lishiga olib keladi. Shu bois unga qarshi kurash xalqaro ahamiyat kasb etib, jahon siyosatining muhim masalalari qatoridan joy olgan.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etishning umumiy strategiyasini amalga oshirish doirasida qonun ustuvorligini ta‘minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, sud-huquq tizimini isloh qilish va bunda korrupsiya jinoyatiga qarshi kurashish yuzasidan qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini tartibga soladigan 12 ta konstitutsiyaviy qonun, 17 ta kodeks va 700 tadan ortiq qonunlar qabul qilinganligi hamda O‘zbekiston mustaqillik yillarida inson huquqlari bo‘yicha 80 dan ortiq asosiy xalqaro hujjatlarga qo‘shilganligi va BMT tomonidan ushbu sohada qabul qilingan 10 ta asosiy xalqaro shartnoma ishtirokchisi sifatida bu sohada tizimli ravishda faoliyat ko‘rsatayotganligi jamiyatda inson huquqlarini himoya qilish ishlarini izchil rivojlanayotganligida ko‘rish mumkin.

Mamlakatimizda keyingi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida muhim tashkiliy-huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda [4].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoev “Jamiyatimizda korrupsiya, turli jinoyatlarni sodir etish va boshqa huquqbuzarlik holatlariga qarshi kurashish, ularga yo‘l qo‘ymaslik, jinoyatga jazo, albatta, muqarrar ekani to‘g‘risidagi qonun talablarini amalda ta‘minlash bo‘yicha qat’iy choralar ko‘rishimiz zarur” , deb ta’kidlagan edi.

Shulardan kelib chiqib, 2017 yil 3 yanvar kuni “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni qabul qilinib, korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmi yaratildi. Uning asosiy maqsadi korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir [5].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi hamda 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni ham ushbu sohadagi islohotlarni mantiqiy davomidir. Ushbu farmonning 8-bandida 2019 yil 1 avgustdan boshlab eksperiment tariqasida, jamoatchilik va yetakchi ekspertlarni, shu jumladan xorijiy ekspertlarni jalb etgan holda dastlabki bosqichda kapital qurilish va oliy ta’lim sohalarida “Korrupsiyasiz soha” loyihasini amalga oshirishni tashkil etish vazifasi belgilandi. Ushbu ustuvor vazifalar mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini butunlay korrupsiyadan xoli soha sifatida shakllanishida va rivojlanishida muhim huquqiy asoslardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 iyundagi PF-6013-sonli “O‘zbekiston Respublikasida Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinib, mazkur huquqiy hujjatlar asosida korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatini, shuningdek, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning tizimli sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish hamda korrupsiyaga qarshi kurashish choralarning samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat va boshqa dasturlarni shakllantirish va amalga oshirish maqsadida Korrupsiyaga qarshi kurashish Agentligi tashkil etildi.

Sohada amalga oshirilayotgan ushbu mazmundagi islohotlarning natijasi sifatida Transparency International xalqaro nohukumat tashkiloti tomonidan har yili e‘lon qilib boriladigan “Korrupsiyani qabul qilish indeksi” da O‘zbekiston 180 ta davlat orasida 2017 yilda 157-o‘rin, 2018 yilda esa 158-o‘rinni egallagan bo‘lsa, 2019 yilda 25 ball bilan 153-o‘rinni egallab, 5 pog‘onaga ko‘tarildi. 2020 yilda O‘zbekiston 2019 yildagiga nisbatan 7 pog‘ona yuqorilab, indeks bahosida qatorasiga 4 yil davomida barqaror o‘shishga erishdi (2013 yilda 17 balldan 2020 yilda 26 ballgacha).

Bundan tashqari, Jahon odil sudlov loyihasining Huquq ustuvorligi indeksidagi “Korrupsiyadan holilik” indikatorida O‘zbekiston 2019 yilda 0,38 ball bilan 95-o‘rinni egallagan bo‘lsa, 2020 yil bo‘yicha 128 davlat orasida 0,40 ball bilan 89-o‘rinni egallab, 6 pog‘onaga ko‘tarilganligi mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi tizimli olib borilayotgan islohotlarning samarasidir. 2021-yilning 1-oktyabridan barcha davlat organlari va tashkilotlarida Korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalari tashkil etila boshladi.

Tahlil va natijalar

Islohotlarning ijobiy natijasini bugun ushbu yo‘nalishda konseptual ahamiyatga ega normativ-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi, korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan ma‘muriy islohotlarning amalga oshirilishi, aholining davlat organlariga nisbatan ishonchi ortishi misolida ko‘rish mumkin.

O'tgan yillarda korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan muhim preventiv mexanizmlaryaratilganligi, davlat boshqaruvida byurokrtiyani kamaytirish, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, davlat xizmatlarini ko'rsatish sifatini yaxshilash, raqamlashtirish orqali inson omilini kamaytirish borasida amalga oshirilgan choratadbirlar korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlat siyosatining muhim elementlari bo'lib xizmat qildi.

Birinchiidan, o'tgan yilda amalga oshirilgan ma'muriy islohotlar orqali "qo'l" boshqaruvidan "avtomatik" boshqaruv tizimiga o'tish jarayoni boshlandi. Xususan, ma'muriy islohotlar natijasida davlat boshqaruvi tizimining eng muhim bo'g'ini – ijro etuvchi hokimiyat yana-da ixchamlashib, takrorlanuvchi funksiyalar tugatildi. Eng asosiysi, byurokrtiya qisqartirildi.

Ikkinchiidan, Davlat organlari va tashkilotlarida korrupsiyaviy munosabatlarining oldini olishga qaratilgan preventiv mexanizmlar yaratildi. Xususan, Davlat organlari va tashkilotlarining korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ochiqlik bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini baholashga qaratilgan Ochiqlik indeksi joriy etildi. Shuningdek Davlat organlari va tashkilotlarida korrupsiyaviy xavf-xatarlarning oldini olish bo'yicha "E-Antikorrupsiya" loyihasi ishga tushirildi.

Uchinchiidan, Davlat xizmatlarini ko'rsatish sifati yaxshilanib, ortiqcha tartibtaomillar qisqartirildi hamda elektron shaklda ko'rsatiladigan davlat xizmatlari soni oshirildi. Jumladan, 73 turdagi hujjat va ma'lumotlarni aholidan talab qilinishi bekor qilindi. 771 ta davlat xizmatlarining 360 dan ortig'i Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali elektron ko'rsatilmogda, shu jumladan, 240 dan ortiq xizmatlar tadbirkorlik subyektlari uchun mo'ljallangan. 59 turdagi davlat xizmatlarini ko'rsatish muddatlari qisqartirildi, ushbu xizmatlar oldin 30 kundan 90 kungacha muddatda ko'rsatilgan bo'lsa, endilikda 1 kundan 30 kungacha kamaytirildi.

To'rtinchiidan, Raqamlashtirish orqali "inson omili"ni kamaytirish maqsadida barcha sohalarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish ishlari

yana-da rivojlantirildi. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari faoliyatini raqamlashtirish bilan bog‘liq 369 ta loyihalar amalga oshirildi. Masalan, iqtisodiy sohada “Litsenziya”, “E-Auksion”, “YERELEKTRON”, “Shaffof yo‘l”, “Shaffof qurilish”, “Davlat xaridlari elektron tizimi” va boshqa axborot tizimlari korrupsiya xavf-xatarlarini kamaytirishga samarali xizmat qilmoqda.

Beshinchidan, Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasini takomillashtirish, huquqiy bo‘shliqlarni bartaraf etish maqsadida sohaga taalluqli 13 ta, shuningdek, boshqa sohalardagi islohotlar natijasida korrupsiya omillarini qisqartirishga qaratilgan 24 ta normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Bu borada ko‘plab normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinishi natijasida davlat organlari va tashkilotlari faoliyatida ochiqlik va shaffoflik ta‘minlanib, mansabdor shaxslarning aholi oldidagi hisobdorligi oshirildi, davlat boshqaruvida samarali va ta‘sirchan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun zarur sharoitlar yaratildi [6].

Hozirgi kunda korrupsiyaga qarshi kurashishga mas‘ul bo‘lgan davlat organlari va ularning tizimlarida korrupsiyaga qarshi kurashishga oid faoliyat yanada takomillashdi. Shu jihatdan qonunbuzarlik sodir etilishining oldini olish, korrupsiyaga qarshi kurashish, xizmat intizomi va qonunchilikni mustahkamlash hamda davlat organlarini nopok xodimlardan tozalash borasida aniq yo‘nalishga ega bo‘lgan keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda [7].

Jamiyatning turli bosqich va jarayonlarida amalga oshiriladigan hech bir rasmiy, siyosiy, madaniy, iqtisodiy va boshqa munosabatlar odob qoidalarisiz amalga oshirilmaydi. Axloq-odob qoidalariga qisqa ta‘rif beradigan bo‘lsak, bu jamiyat hayotining barcha qatlamlarida turli shakllarda namoyon bo‘luvchi huquqiy, axloqiy, an‘anaviy va shu kabi odamlarning xulq-atvori, xatti-harakatlariga xizmat qilgan qat‘iy normalar, tavsiyalar, talablar yig‘indisidir.

Davlat xizmatchisi ahamiyat berishi lozim bo‘lgan odob qoidalariga to‘xtaladigan bo‘lsak, ular eng avvalo axloq normalariga asoslanadi. Zamonaviy amaliyotda davlat xizmatchilarida quyidagi jihatlar, ya‘ni mehnatsevarlik, punktuallik, xushmuomalalik,

chuqur mulohazalik, tinglay olish, beg'araz yordam, buyruq va ko'rsatmalarni o'z vaqtida bajarish, haqgo'ylik, aniqlik, adolatli qaror chiqarish va shu kabilar axloqiy sifatlarga taalluqlidir.

Darhaqiqat qonuniylik, adolatparvarlik, insonparvarlik, sotilmaslik va javobgarlik tamoyillari davlat xizmatchisi faoliyatini axloqiy baholash asosini tashkil qiladi. Shu sababli, davlat xizmatchisi beg'araz, mustaqil, halol va sotilmaydigan, haqiqatparvar, sezgir va kishilarga qayg'uruvchan, ya'ni insonparvar bo'lishi zarur hamda u o'zining shaxsiy manfaatlarini jamoatchilik manfaatlarini bilan moslashtirishi lozim. Korrupsiya, poraxo'rlik kabi illatlar yuqorida ko'rsatib o'tilgan tamoyillar va sifatlarning buzilishi uchun dalillar sifatida namoyon bo'lmasligi shart.

Xulosa va takliflar

Bizning fikrimizcha, quyidagi ta'rif eng keng qamrovli va keng tarqalgan deb hisoblanadi: Korrupsiya - bu davlat xodimlari va davlat funksiyalarini bajarishga vakolatli boshqa shaxslar o'zlarining lavozimlaridan, maqomlaridan va vakolatlaridan foydalangan holda shaxsiy manfaatlar uchun yoki guruh manfaatlarini uchun xudbin maqsadlarda hokimiyatning parchalanishidan iborat bo'lgan ijtimoiy hodisadir.

Yuqoridagi ta'riflarga asoslanib xulosa qilish kerakki, korrupsiya quyidagi xususiyatlarga ega:

- birinchi navbatda, fuqarolik jamiyati korroziyaga uchragan, anomiyaga, ya'ni qonuniy vositalar yordamida maqsadlarga erishishning iloji yo'qligi sababli shaxsning xatti-harakatlarida og'ish yuz beradigan ijtimoiy holatga aylanib ketadigan ijtimoiy hodisa, aksar hollarda hukumat apparatiga ishonchsizlik sifatida;
- ikkinchidan, ma'lum bir sub'ektlar doirasi - poraxo'r amaldorlar mavjud. Ular davlat organi xodimlari, mansabdor shaxslar, shuningdek xususiy sektorda boshqaruv funksiyalarini bajarishga vakolatli shaxslar bo'lishi mumkin;
- uchinchidan, yuqorida ko'rsatilgan sub'ektlar tomonidan o'zlarining rasmiy vakolatlari, rasmiy hokimiyat funksiyalari va davlat vakolatlarini suiiste'mol qilishlari va ulardan foydalanishlari;

- jinoiy faoliyat (harakat yoki harakatsizlik) ham shaxsiy boyitish maqsadida, ham boshqalarning manfaatlari uchun yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, korrupsiyani oldini olish uchun quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

– manfaatlar to‘qnashuvini tartibga solishning tashkiliy-huquqiy asosini ishlab chiqish;

– manfaatlar to‘qnashuvi haqida xabar berish tartibini yo‘lga qo‘yish;

– manfaatlar to‘qnashuvi haqidagi ma’lumotlarni oshkor qilish mexanizmlarini yaratish;

– manfaatlar to‘qnashuvi xolati yuzasidan qaror qabul qilish jarayonlaridagi xolislikni ta’minlash;

– manfaatlar to‘qnashuvini tartibga solish yuzasidan monitoringni amalga oshirish;

– manfaatlar to‘qnashuvini tartibga solish yo‘nalishida davlat xizmatchilarining bilim va ko‘nikmalarini oshirib borish;

– manfaatlar to‘qnashuvi holatlari haqidagi ma’lumotlarni keng jamoatchilik ishtirokida ko‘rib chiqilishi hamda ularning ochiqligi va shaffofligini ta’minlash bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Bu haqda qarang: Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori A.Burxanovning “Tashkent Law Spring” II xalqaro yuridik forumidagi “Tartibga solish ta’sirini baholash va korrupsiyaga qarshi ekspertiza” mavzusida sessiyasidagi ma’ruzasi. Anticorruption.uz.23.04.2021.

[2]. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions and related documents. [Электрон манба]. [URL:www.oecd.org/daf/antibribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf](https://www.oecd.org/daf/antibribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf).

[3]. Ismailov B.I. Korruptsiyaga qarshi kurash borasida xorijiy davlatlar amaliyoti va halqaro standartlar tizimi shakllanishi // O'quv qo'llanma. -T.: O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Korruptsiyaga qarshi kurashish ilmiy-ta'lim markazi, YuMOM. 2019 y.

[4]. O'zbekiston Respublikasining 07.07.2008 yildagi "Birlashgan Millatlar Tashkilotining korruptsiyaga qarshi Konventsiyasiga (Nyu-York, 2003 yil 31 oktyabr) O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida"gi Qonuni // [Elektron manba].URL:<https://lex.uz/docs/1369505>.

[5]. O'zbekiston Respublikasining 03.01.2017 yildagi "Korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'RQ-419-sonli Qonuni//[Elektron manba].URL:<https://lex.uz/docs/3088008>

[6]. <https://anticorruption.uz/oz/rasmiy-nutq>. Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori Akmal Burxanovning 2024-yil 3-may kuni III Toshkent xalqaro investitsiya forumi doirasida "Obro', ishonchlilik va xavfsizlik: korruptsiyaga qarshi samarali siyosat va yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash tufayli xorijiy investitsiya muhitini yaxshilash" mavzusida bo'lib o'tgan sessiyadagi nutqi.03.05.2024

[7]. Bu haqda qarang: A.Burxanov. "Korruptsiyaga qarshi kurashish umummilliy birdamlikni talab etadi". "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 2021 yil 25 mart.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740426>

ARAB ADABIYOTIDA ANTARA IBN SHADDODNING ASARLARINI QIYOSIY TAHLILI, HOZIRGI KUNDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Begmamatov A‘zamjon Boymurod o‘g‘li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o‘qituvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqola Johiliyat davrining arab adabiyotiga ta’siri va uning rivojlanishidagi ahamiyatini o‘rganadi. Shuningdek maqolada, bu davr she’riyati, muallaqotlar va ularning ijtimoiy ahamiyati yoritiladi. Antara ibn Shaddadning qahramonlik va muhabbatga oid asarlari, ularning ifodalari, qabila hayoti va urf-odatlarini aks ettirishdagi roli, shuningdek, shoirning asarlarini zamonaviy jamiyatda tolerantlik va bag‘rikenglik g‘oyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatiladi.*

***Kalit so‘zlar:** Johiliyat davri, she’riyat, muallaqotlar, qabila madaniyati, ijtimoiy ahamiyat, urf-odatlar, insoniy his-tuyg‘ular, tolerantlik.*

Arab adabiyoti turli davrlarda rivojlanib kelgan bo‘lib, uning shakllanishi uzoq yillarga cho‘zilgan. Arab adabiyoti ildizlari Islomdan oldingi davrlarda, asosan Johiliyat davri bilan bog‘lanadi. Bu davrda arab adabiyoti og‘zaki shaklda bo‘lib, arab qabilalari o‘rtasida keng tarqalgan. She’riyat bu davrning asosiy adabiy janri edi, chunki qabila hayoti va urf-odatlarini she’riy shaklda ifoda etilgan. Qabila shoirlari o‘z she’rlari orqali qabila sharafini himoya qilishgan, dushmanlarini tanqid qilishgan.

Muallaqot – arab adabiyotining oltin davri hisoblangan johiliyat davri shoirlarining eng yuksak va betakror asarlari majmuasidir. Bu qasidalar bir necha sabablarga ko‘ra o‘sha davrning eng qimmatli san’at asari deb hisoblangan: ular nafaqat estetik yuksaklikka ega bo‘lib, balki mazmun jihatidan ham arab qabilalarining madaniyati, urf-odatlarini va hayot tarzi haqida chuqur tasavvur beradi. Shoirlar

Muallaqot qasidalarida vatanga sadoqat, sevgiga bag'ishlangan sog'inch, jang va jasorat, tabiatning o'zgacha manzaralari hamda hayotning falsafiy talqinlarini badiiy mahorat bilan ifodalaganlar.

Muallaqot she'rlari Ka'ba devorlariga osib qo'yilishi bu qasidalar e'tirof etilganligi va xalq tomonidan yuksak qadrlanganini bildiradi. Ularning devorlarga ilinganligiga qaramay, o'sha davrda bu she'rlarni yoddan aytib yurish keng tarqalgan bo'lib, bu asarlar arab tilining ohangdorligi va badiiy jihatdan takomiliga yuksak e'tibor qaratilganligini ham ko'rsatadi.

Qasidalar shakliiy tuzilishi jihatidan uzun va murakkab edi: har bir she'r o'zining o'ta nozik qafiya tizimiga ega bo'lib, u misralar orasida ritmik va qofiyaviy uyg'unlikni ta'minlab turar edi. Odatda qasidalar kirish qismida shoirning yurt va mahbubaga bo'lgan muhabbati, cho'l manzaralari, jang va jasoratdan so'z ochar, keyingi qismlarda esa umumiy mavzudan asosiy g'oyaga o'tar edi.

Bu mashhur qasidalar orasida Imru'l Qays, Antara ibn Shaddad va Zuhayr ibn Abi Sulma kabi shoirlarining asarlari alohida ajralib turadi. Masalan, Imru'l Qays she'rlarida sevgi va shaxsiy hissiyotlar yuksak badiiylik bilan tasvirlangan bo'lsa, Antara ibn Shaddadning qasidalarida jangchi shoirning jasorati, erkinlikka bo'lgan intilishi va vatanga muhabbati yorqin ifoda topgan. Shu bilan birga, Zuhayr ibn Abi Sulma o'z qasidalarida hayot falsafasi, ezgulik va axloqiy qadriyatlarni tarannum etgan. Muallaqot qasidalarining ana shu qirralari ularga o'z davrida yuksak maqom berib, arab adabiyotining asriy qadriyatlarini shakllantirgan.

Asarlar nafaqat arab xalqlarining, balki umuminsoniy qadriyatlarni yuksak ehtirom bilan ko'rsatib bera olgan shoirlik mahoratining namunasi. Shu boisdan ham Muallaqot o'sha davrning eng boy merosi sifatida bizgacha yetib kelgan va hozirgi kunda ham arab adabiyoti va madaniyatining bebaho boyligi hisoblanadi. Bu davrda she'riyat faqat qabilalarning o'zaro raqobati yoki dushmanlarini tanqid qilish bilan cheklanmagan, balki tabiatning go'zalligi, muhabbat va insoniy his-tuyg'ularni ham o'z ichiga olgan. Antara ibn Shaddad o'zining qahramonlik va sevgi mavzularini

birlashtirgan she'rlari bilan mashhur edi, u sevgi va jasoratni bir butun sifatida tasvirlagan.

Antara ibn Shaddad arab adabiyotining eng yorqin yulduzlaridan biri bo'lib, u Johiliyat davri she'riyatining eng mashhur va ko'p eslanadigan shoirlaridan biri hisoblanadi. Uning ijodi nafaqat she'riy mahorati bilan balki, jasirati va mardligi bilan ham mashhurdir.

Uning hayoti arab xalqining qahramonlik afsonalarida va adabiy merosida alohida o'rin egallagan. U nafaqat mashhur shoir, balki chinakam jangchi va qahramon sifatida arab jamiyatida katta hurmatga sazovor bo'lgan. Uning hayoti murakkabliklar, ijtimoiy tengsizliklar va qiyinchiliklarga to'la bo'lgan bo'lsa-da, bu holatlar uni faqatgina kuchaytirgan va adabiyotda o'chmas iz qoldirgan.

Antara taxminan miloddan avvalgi VI asrda, Banu Abs qabilasida tug'ilgan. Uning otasi Shaddad qabila oqsoqollari orasida mashhur va nufuzli shaxs bo'lgan, ammo onasi Zabiba habashiy quldan bo'lgan. Onasining qullik maqomi sababli, Antara ham qabila ichida tug'ma tengsizlikka duch kelgan va aslida qullar safida turishga majbur bo'lgan. Ushbu ijtimoiy maqom unga ko'p og'riq keltirgan, lekin Antara o'z jasorati va iste'dodi bilan bu holatni yengib o'tishga muvaffaq bo'lgan.

Antara ibn Shaddadning hayoti haqidagi aniq tarixiy ma'lumotlar mavjud emas, lekin afsonalarga ko'ra, u qariyb 90 yoshga kirganida jangda halok bo'lgan. Uning o'limi haqida turli xil rivoyatlar mavjud, lekin u o'z hayotini oxirigacha jangchi va qahramon sifatida o'tkazganligi ma'lum.

Shoir o'zining jasorati, ijtimoiy to'siqlarga qarshi kurashi va muhabbati bilan arab madaniyatida unutilmas iz qoldirdi. Uning ijodi arab adabiyoti tarixida alohida o'rin egallaydi va u arab xalqi orasida jasorat, sevgiga sodiqlik va erkinlik ramzi sifatida eslanadi. Uning merosi nafaqat arab adabiyoti, balki umumiy insoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan ham muhimdir. U o'z she'rlari orqali qahramonlik, sevgi va insoniy huquqlarni ifodalab, o'z davrining qiyinchiliklarini yenggan va adabiy dunyoga katta ta'sir ko'rsatgan shaxs sifatida tarixda qolgan.

Xulosa

Arab adabiyotining keng qamrovli merosi jamiyatni rivojlantirish, inson salomatligini yuksaltirish va tinchlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu asarlar, o'z ichiga olgan g'oyalari orqali tolerantlik va bag'rikenglik g'oyalari ilgari suriladi, bu esa o'zaro hurmat va qadr-qimmatni kuchaytiradi. Shu bilan birga, bunday ijod, xalqlar o'rtasida madaniy aloqalarni mustahkamlashda, o'zaro hamfikirlik g'oyalarini ilgari surishga yordam beradi.

Shuningdek, adabiyot, ruhiy holatni mustahkamlovchi, insonlarning o'zaro muloqotini chuqurlashtiruvchi va ijtimoiy adolatni ta'minlovchi ma'naviy ozuqa hisoblanadi. Bu esa, ijtimoiy muammolarni hal qilishda, jamoatchilikni o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlashga undaydi. Bu jarayon, insonlarning bir-birini tushunishi va qabul qilishiga yordam berish orqali barqaror va tinch jamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Arab adabiyotining bunday ijobiy ta'siri, jamiyatda har bir shaxsning roli va qadriyatini tan olishga yordam beradi. Insoniyat tarixida, adabiyot qanchalik o'zgarib borsa, inson ruhiyatining yuksalishi va salomatligini ta'minlashda yanada muhim o'rin egallaydi. Natijada, bu jarayon nafaqat badiiy yaratuvchanlikni, balki insonlar o'rtasida tinchlik va birdamlikni mustahkamlashga yordam beradi. Ushbu sohalarda yuksak ma'naviyatga erishish, nafaqat arab xalqi, balki, butun insoniyat uchun ahamiyatlidir, chunki u o'zaro aloqalarni kuchaytirish, tinch, adolatli va bag'rikeng jamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. A. S. Abdel Haleem. Arabic Poetry: Tradition and Modernity. - London: I.B. Tauris, 2010. – 224 b.
2. Johiliyat Davri - Rahmonov, T. (2005). Johiliyat davrining adabiyoti va uning asosiy xususiyatlari.
3. Salma Khadra Jayyusi. Arabic Literature: An Overview. - New York: Columbia University Press, 1992.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740435>

IMR'AL-QAYSNING IJODI VA UNING ASARLARIDA IJTIMOIIY TENGLIK, ADOLAT MAVZULARINI AKS ETTIRILISHI

Begmamatov A'zamjon Boymurod o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada arab adabiyotining tarixiy rivojlanishi, asosiy davrlari va uning muhim shoirlaridan biri sifatida Imru' al-Qaysning ijodi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada shoirning asarlarida yoritilgan patriotizm, oilaga sadoqat, ijtimoiy axloq va odob-axloq masalalari alohida ta'kidlanadi. Imru' al-Qaysning she'rlari arab madaniyatida qanday ahamiyatga ega ekanligi va ularning zamonaviy ijtimoiy kontekstda qanday ko'rinishlar kasb etishi tahlil qilinadi. Arab adabiyoti va uning umumbashariy g'oyalari haqida bahs yuritish orqali maqola, jamiyatda axloqiy qadriyatlarining rivojlanishiga qaratilgan masalalarni ko'taradi.*

***Kalit so'zlar:** Arab adabiyoti Imru' al-Qays, ijod Patriotizm, ijtimoiy axloq Odob-axloq, madaniyat, insoniy qadriyatlar, qasida.*

Arab adabiyoti o'zining chuqur va murakkab rivojlanish bosqichlari bilan jahon madaniyati va ilm-fani tarixida alohida o'rin egallaydi. Uning paydo bo'lishi, asosan, VII asr boshlariga to'g'ri keladi. Ammo arab qabilalari orasida og'zaki ijod shaklida rivojlangan she'riyatning dastlabki namunalari islomgacha bo'lgan davrlarda paydo bo'lgan. Bu davrga tegishli mashhur "Muallaqot" qasidalarida arab dunyosining o'sha davrdagi ijtimoiy hayoti, urf-odatlar va estetik tushunchalari ifodalanadi. Ayni paytda, ularning til, uslubidagi o'ziga xosliklar arab she'riya-tining klassik qoidalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etib, bugungi kunga qadar o'zining muhim ro'lini yo'qotmasdan kelmoqda.

Islom kelgach, arab adabiyoti diniy va falsafiy mazmun bilan kengayib, yangi uslubiy imkoniyatlarga ega bo'ldi: Qur'onni o'rganish va uning ta'sirida shakllangan ilohiy va diniy she'riyat uslubi paydo bo'ldi. Bu davrda yozilgan diniy qasidalar va Qur'onga bag'ishlangan sharhlar adabiy va ma'naviy boylikning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Keyinchalik, Abbosiylar xalifaligi davrida Bag'dod va boshqa ilmiy markazlarda arab adabiyoti falsafiy va ilmiy tafakkurga yaqinlashib, xalq hayotining har tomonini qamrab olgan yangi asarlar ustida qalam tebratdilar. Shu bilan birga, arab adabiyoti fors va yunon madaniyati ta'sirida qisman o'zgarishlarga uchrab, yangi tur va janrlarda boyidi; bu o'zgarishlar "Alf layla va layla" (Ming bir kecha) kabi mashhur asarlar orqali madaniy merosni kengaytirdi.

Hozirgi kunda arab adabiyoti madaniyatlararo muloqot va xalqaro ilmiy tadqiqotlarda katta ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda. Arab dunyosidagi zamonaviy adabiy jarayonlar, mualliflarning ijodiy izlanishlari va ularning asarlarida aks etayotgan global muammolar, shu jumladan, ijtimoiy tenglik, erkinlik va adolat mavzulari xalqaro miqyosda o'rganilmoqda. Arab adabiyotining hozirgi kundagi ahamiyati uning turli qirralarini o'rganish va jahon adabiy me'rosiga qo'shgan ulkan hissasi, G'arb va Sharq o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Arab adabiyotining hozirgi kundagi ahamiyati, uning vatanga muhabbat, oilaga sadoqat, ota-onaga hurmat va ijtimoiy odob-axloq kabi muhim qadriyatlarni targ'ib etishda ko'rinadi. Bu qadriyatlar, arab madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, har bir shoir va yozuvchi o'z asarlarida bu mavzularni qamrab olishga intiladi. Arab adabiyotida vatan va oilaga bo'lgan muhabbat, nafaqat badiiy ifodalar orqali, balki, qahramonlar va ularning qiyinchiliklari orqali ham aks ettiriladi.

Vatan, oila, muhabbat mavzulari ko'plab asarlarda markaziy mavzu sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, qadimgi arab shoirlari o'z she'rlarida vatanlarini, ularning go'zalligini va ulug'vorligini madh etib qasidalar yozganlar. Ushbu she'rlar, o'zida xalqning g'ururini ifodalab, o'quvchilarda vatanga bo'lgan sevgi va sadoqatni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, ota-ona va oilaga sadoqat arab madaniyatining muhim asosidir. Yozuvchilar, ko'pincha, oilaning ahamiyatini va uning inson hayotidagi o'rini ta'kidlaydilar. Ota-onaga hurmat va sadoqat, arab an'analarida muhim o'rin egallaydi va bu qadriyatlar ko'plab adabiy asarlarda o'z ifodasini topadi. Misol uchun, Najib Mahfuzning asarlarida ota-onaga bo'lgan hurmat va ularga sadoqat, qahramonlarining ichki kurashlari orqali keng yoritiladi.

Arab adabiyotining ajralmas qismlaridan biri sifatida ijtimoiy odob-axloq alohida e'tiborni talab qiladi. Adiblar she'rlari orqali odamlar o'rtasidagi munosabatlar, jamiyatda o'rnatilgan odob-axloq qoidalari, va insoniy qadriyatlar haqida fikrlarini bildirib, ularni mardlikka, yolg'ondan fisq-u fujurdan uzoq bo'lishga chorlaydilar. Arab shoirlari o'z asarlarida ijtimoiy masalalarni, odob-axloq qoidalarini va ularning ahamiyatini tahlil qilish orqali, jamiyatni yaxshilashga intiladilar. Bu jarayon, nafaqat arab madaniyati, balki umuman insoniyat uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, ijtimoiy qadriyatlar va odob-axloq me'yorlarini ifodalashda Imru' al-Qaysning she'riyati alohida o'rin egallaydi. U o'z qasidalarida faqat yuksak badiiy go'zallikni, balki, o'sha davr jamiyatidagi axloqiy nuqtalarni, mardlik va halollik kabi fazilatlarni yuksak darajada madh etgan. Imru' al-Qays o'z she'rlarida insoniy fazilatlarni tarannum etib, odamlarga o'z qadriyatlarini anglashda yordam bergan va ularni ziddiyatli hayotiy sinovlarda to'g'ri yo'ldan borishga chaqirgan.

Shoir arab adabiyotining eng mashhur vakillaridan biri sifatida nafaqat she'riyatdagi mahorati bilan, balki o'z zamonasi jamiyatining ruhiy holatini aks ettirgani bilan ham katta e'tibor qozongan. U o'z asarlarida insoniyat hayotidagi eng nozik his-tuyg'ular, jamiyatdagi ijtimoiy axloq va odob normalarini ifodalagan. Imru' al-Qaysning she'riyati o'zining chuqur mazmuni bilan o'quvchilarga tasir ko'rsatadi, ularni hayotda yuksak qadriyatlar sari yetaklaydi.

She'riyat arab madaniyatining axloqiy-me'yoriy qarashlarini o'zida mujassam etgan. U o'z qasidalarida vafodorlik, mardlik va adolat kabi fazilatlarni tarannum etgan. O'z davrida arab jamiyatida axloqiy qadriyatlarni saqlab qolish o'ta muhim

bo‘lib, Imru’ al-Qays o‘z she‘riyati orqali jamiyatning yetakchi axloqiy ustunlarini, o‘zi uchun ham, boshqalar uchun ham muhim bo‘lgan tamoyillar asosida tasvirlab bergan. Shu bois, uning she‘riyati insoniy fazilatlar, mas‘uliyat va adolatga bo‘lgan ehtiromni aks ettirib, arab adabiyotining ajralmas qismiga aylangan.

O‘z asarlarida insoniyatning ma‘naviy qiyofasini yaratish bilan birga, axloqiy munosabatlarga katta e‘tibor qaratgan. U o‘z she‘rlari orqali insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning pokligini, mardlik va vatanparvarlikning qadr-qimmatini yuksaltiradi. U mardlikni, og‘ir sinovlarda yuksak fazilatlarni saqlashni odob va axloqiy qadriyat sifatida ta‘kidlagan. Shu tariqa, uning qasidalarida ona yurti, oilasi va jamiyatiga bo‘lgan chuqur hurmati ham o‘z ifodasini topgan.

Imru’ al-Qaysning asarlari faqat she‘riyat darajasida qolmay, balki arab madaniyatida keng tarqalgan ahloqiy qadriyatlarni ifodalashda ham alohida o‘rin tutgan. Uning qasidalarida odamlar orasidagi hamkorlik, vatan himoyasi, sadoqat va axloqiy poklik kabi qadriyatlar yuksak o‘ringa ega. Shunday qilib, uning asarlari nafaqat o‘z davri balki keyingi avlodlar uchun ham ibrat manbai bo‘lib kelgan. Bu qadriyatlar bugungi kunda ham jamiyatda hurmat va qadrlashga sazovor bo‘lib, arab adabiyotining umuminsoniy mazmunini ko‘rsatadi.

Qasidalarida esa, milliy g‘urur, vatanparvarlik va insoniy axloq masalalari yuksak cho‘qqilarda tasvirlangan bo‘lib, arab xalqi uchun o‘ziga xos axloqiy namunadir. Uning she‘riyati insonlar uchun yuksak ma‘naviyat, jamiyat oldidagi mas‘uliyat, to‘g‘rilik va shijoatning namunasi bo‘lib, bu qadriyatlar bugungi kunda ham arab madaniyatida katta ahamiyatga ega. Shu tariqa, Imru’ al-Qaysning ijodi va u qoldirgan badiiy meros bugungi avlodlar uchun ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda, arab madaniyati va adabiyotida chuqur qadrlanadi.

Arab adabiyotining zabardast vakili hisoblangan shoir tug‘ilgan yili milodiy 500-yillar atrofida bo‘lgan deb taxmin qilinadi. Hijozda tug‘ilib o‘sgan bu shoir, o‘z davrining murakkab siyosiy va ijtimoiy sharoitlarida kamol topdi. Shoir o‘z asarlarida o‘sha davr arab jamiyatining ijtimoiy va axloqiy holatini, insonlar o‘rtasidagi munosabatlar va qadriyatlarni chuqur ifodalagan. Shoir milodiy 540-yillar atrofida

hayotdan ko‘z yumgan bo‘lsa-da, uning ijodi bugungi kunga qadar o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Uning asarlari qadimiy arab adabiyotining boy merosini o‘zida aks ettirib, o‘quvchilar uchun o‘z davridagi madaniy va axloqiy qadriyatlarni tushunishga yo‘l ochadi. Bu ijod, o‘z zamonasi bilan chegaralanib qolmay, vaqt o‘tgan sayin umumiy insoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashib, arab adabiyoti va madaniyati rivojida mustahkam o‘rin egallaydi.

Xulosa

So‘zimizga xotima yasar ekanmiz, shoirning ijodi arab adabiyotida o‘chmas iz qoldirib, insoniyat uchun ibrat manbai sifatida tanilganligiga yanada ko‘proq iqrор bo‘lamiz. Uning asarlari arab xalqining asosiy axloqiy tamoyillarini, insoniy qadriyatlarni teran ifodalaydi va o‘quvchilarni chuqur ma‘naviy izlanishga chorlaydi. Bu she‘riyat orqali arab madaniyati va axloqiy qadriyatlarining betakror fazilatlari, milliy g‘urur, vatanparvarlik va sadoqat kabi tushunchalar yuksak darajada namoyon bo‘ladi. Shoir o‘z davrining murakkab ijtimoiy va siyosiy sharoitlariga, xalqining ehtiyojlariga chuqur hurmat bilan yondashgan va asarlarida jamiyatning ahloqiy tamoyillarini mustahkamlashga katta e‘tibor qaratgan.

Uning qasidalarida insonning vatani, oilasi va jamiyat oldidagi mas‘uliyati, do‘stlik, mardlik va sadoqat kabi insoniy tuyg‘ular balandparvoz uslubda tarannum etilgan. Shoir odamlarni jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarni qadrlashga, ularni hayotda aks ettirishga undagan. Uning asarlari arab xalqining o‘ziga xos urf-odatlar va ijtimoiy munosabatlarini o‘z ichiga oladi va zamonasining eng yetuk ovozlardan biri sifatida tan olinadi. O‘sha davrda yaratgan asarlari arab madaniyati va adabiyotining rivojiga ulkan hissa qo‘shgan.

Bugungi kunda uning she‘riyati arab adabiyoti va madaniy merosning ajralmas qismi sifatida hurmat qilinadi. Undagi mavzular va axloqiy o‘g‘itlar zamonaviy o‘quvchilar uchun ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Shoirning ijodi orqali arab xalqining ruhiy boyliklari va insoniy fazilatlari chuqur ifoda etilgan bo‘lib, asarlaridagi g‘oyalar keyingi avlodlar uchun ham ma‘naviy va axloqiy ta‘sirini saqlab kelmoqda. Ushbu badiiy meros o‘zining mahorati va umuminsoniy qadriyatlarni yuksaltirishi

bilan arab adabiyotining yuksak cho‘qqilaridan biri sifatida xalqaro miqyosda qadrlanadi.

Shunday qilib, bu shoirning ijodi insoniyat uchun qadrlidir. Uning she‘riyati arab adabiyotini boyitib, bugungi kunda ham o‘zining ahamiyatini saqlab qolmoqda va madaniy meros sifatida butun dunyoda e’tibor qozonmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allen, R. (2000). *An Introduction to Arabic Literature*. Cambridge University Press.
2. Lyall, C.J. (1930). *The Mu‘allaqat*. Oxford University Press.
3. Sells, M. (1989). *Desert Tracings: Six Classic Arabian Odes*. Wesleyan University Press.
4. Gibb, H.A.R. (1963). *Arabic Literature: An Introduction*. Oxford University Press.
5. Shamma, T. (2007). “Translating Arabic Poetry into English: Challenges and Strategies.” *The Translator*, Vol. 13, No. 2.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740440>

VII VA XVIII O'RTA ASRLARDA ARAB ADABIYOTI

A. Begmamatov

Axborot Texnologiyalari va Menejment Universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida arab adabiyoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan uch atoqli shaxs — Adib Ishoq, Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy va Qosim Amin hayoti, ijodi va she'rlari keng tahlil qilinadi. Ularning adabiy faoliyati, yozgan asarlari va she'rlaridagi mavzular, jumladan, ma'rifatparvarlik, ayollar ozodligi va milliy uyg'onish g'oyalari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Maqola ularga zamonaviy yondashuvni aks ettirib, ularning ijodiy merosi orqali arab adabiyoti rivojidadagi o'rni yoritiladi.

***Kalit so'zlar:** Adib Ishoq, Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy, Qosim Amin, arab adabiyoti, ma'rifatparvarlik, ayollar ozodligi, islom modernizmi, she'riyat, milliy uyg'onish.*

Kirish

Arab adabiyoti XIX asr oxiri va XX asr boshlarida milliy uyg'onish jarayonini boshdan kechirdi. Bu davrda ma'rifatparvarlik g'oyalari, ayollar ozodligi va milliy birdamlikni targ'ib qilgan ko'plab ijodkorlar sahnaga chiqdi. Ularning orasida Adib Ishoq, Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy va Qosim Amin o'z ijodi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ular yaratgan asarlar, she'rlar va ularning ijtimoiy ta'siriga batafsil to'xtalamiz.

Asosiy qism

Adib Ishoq: Hayoti, ijodi va she'rlari

Adib Ishoq (1856–1885) Damashqda o'rtahol oilada tug'ilib o'sdi. U diniy ta'lim olgan bo'lsa-da, fransuz va ingliz adabiyotiga qiziqishi kuchli edi. Uning publisistik faoliyati Damashqda boshlangan bo'lib, keyinchalik Misrda davom etdi. U fransuz ma'rifatparvarlari, ayniqsa, Jan-Jak Russo g'oyalari ta'sirida erkinlik va inson huquqlari haqida yozgan. Uning "Ozodlik" maqolasi insonning huquq va erkinligini tabiiy va ajralmas ne'mat sifatida tasvirlaydi.

She'rlari: Adib Ishoqning she'rlari lirizmga boy bo'lib, ishq, ozodlik va hayotiy mavzularni o'z ichiga oladi. Uning bir she'rida shunday satrlar bor:

Erkinlik xushbo'y gullar bag'ridadir, Uni faqat mard yurak his etar.

U, shuningdek, o'z vatanining o'tmishdagi buyukligini madh etib, xalqni uyg'onishga chaqirgan she'rlar yaratgan.

Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy: Hayoti, ijodi va she'rlari

Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy (1849–1902) Halab shahrida tug'ilgan. U Jamoliddin al-Afg'oniy ta'siri ostida islom modernizmi g'oyalarini qooyalarini qo'llab-quvvatlagan va musulmon dunyosida milliy uyg'onishning asoschilaridan biri bo'ldi. Uning "Umm al-Kura" va "Tabia al-Istibdod" kitoblari musulmonlarning ijtimoiy-siyosiy muammolarini keng ko'lamda tahlil qiladi. Al-Kavokibiy, ayniqsa, istibdod va qullikdan ozod bo'lish mavzusida faol ishlagan.

She'rlari: Abd ar-Rahmon al-Kavokibiyning she'rlari diniy va milliy uyg'onish ruhida bo'lib, ular orqali u xalqqa ozodlik va adolatga intilish zarurligini singdirishga harakat qilgan. Bir she'rida shunday satrlar bor:

Istibdod zanjiri boshi egilgan, Ozodlik nuri bilan uyg'otamiz xalqni.

Qosim Amin: Hayoti, ijodi va she'rlari

Qosim Amin (1865–1908) Misrda tug'ilib, Yevropa madaniyatini chuqur o'rganib, ayollar ozodligi masalasini ko'tarib chiqqan birinchi arab ma'rifatparvarlaridan biri bo'ldi. U "Ayol ozodligi" va "Yangi ayol" kitoblarida ayollarni ta'lim olishga va

jamiyatda faol bo'lishga chaqirgan. U jamiyatdagi qoloq urf-odatlar va oilaviy munosabatlarni tanqid qilgan.

She'rlari: Qosim Amin she'riyatda ayollarning rolini ulug'lagan va ularni jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida tasvirlagan. Uning bir she'ridan misol:

Ayolning qo'li qog'oz va qalam tutsin,

Chunki u dunyoni ham tarbiyalaydi.

Qosim Amin o'z she'rlarida ta'lim va tarbiyaning ayollar hayotidagi muhim rolini talim va tarbiyaning ayollar hayotidagi muhim rolini ta'kidlagan. U ayollarning ta'lim olishini jamiyatni rivojlantirishning asosiy omili deb bilgan. Uning ijodida jamiyatdagi gender tengligi, oilaviy munosabatlar va yangi davrga xos qadriyatlar aks etgan. Shuningdek, u she'rlari orqali jamiyatni qayta qurish, qoloq urf-odatlarini bartaraf etish va zamonaviy madaniyatni shakllantirishga chaqirgan. Qosim Aminning asarlari arab ayollari uchun o'z haq-huquqlarini anglash yo'lida yuksak ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan.

Uning quyidagi so'zlari she'riyati ruhini aniq ifodalaydi:

Erkin tafakkur ayolning qanoti,

U bilan ko'ngil bilan ko'ngil oshiqadi vatan.

Xulosa

Adib Ishoq, Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy va Qosim Amin o'z davrining buyuk ma'rifatparvarlari sifatida arab adabiyoti va jamiyat taraqqiyotida o'z hissasini qoldirgan. Ularning asarlari nafaqat o'z zamonasining dolzarb ijtimoiy-siyosiy muammolarini ochib berdi, balki kelajak avlodlar uchun yo'l-yo'riq ko'rsatib, arab dunyosida uyg'unlash va islohotlarning poydevorini yaratdi.

Ularning ijodi bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega. Jamiyatni yuksaltirishda ma'rifatning o'rni, ayollarning ta'lim va huquqlarini talim va huquqlarini ta'minlash, xalqning milliy uyg'unlashga bo'lgan intilishi kabi masalalar bugungi kunda ham dolzarbdir. Ular yozgan asarlar, she'rlar va maqolalar yosh avlod uchun

qimmatli darsdir, chunki ular inson huquqlari, tenglik va ozodlikka bo'lgan ehtiromni tarbiyalaydi.

Adib Ishoq she'riyatda erkin ifoda uslubini targ'ib qilgan bo'lsa, Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy milliy uyg'onish g'oyalari ilgari surdi. Qosim Amin esa arab dunyosida ayollarning o'rnini yuksaltirishda kashshof bo'ldi. Bu uch ijodkorning asarlari yosh avlodni faqat arab dunyosida emas, balki butun jahon miqyosida yetuk insonlar qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. Ularning asarlari bugungi yoshlarda ma'rifat, inson huquqlari, tenglik va milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akbarova M.H. Yangi davr arab adabiyoti. Toshkent, 2009.
2. Abd ar-Rahmon al-Kavokibiy asarlari to'lpami.
3. Adib Ishoqning she'riy va publisistik asarlari.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	Xoldorova, M. G. qizi . (2025). MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. GOLDEN BRAIN, 3(1), 4–10. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740226
2	Chinaliyeva, A. (2025). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING SHAXSIY KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. GOLDEN BRAIN, 3(1), 11–15. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740237
3	Eshmurodova, S. (2025). O'QITUVCHINING LOYIHALASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH -PEDAGOGIK, MUAMMO SIFATIDA. GOLDEN BRAIN, 3(1), 16–20. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740259
4	O'rinova, F. O. (2025). XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 21–27. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740275
5	Saydullayeva, S. S. (2025). KORRUPSIYA - INSONIYAT TARAQQIYOTINING KUSHANDASI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 28–33. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740294
6	Ismoilova, M. S. qizi . (2025). BOLALAR UCHUN RAQS DARSLARIDA REKVIZIT VA O'YINLARNING AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 34–40. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740332
7	Қурбонов, У. Э., & Исоқов, А. Д. (2025). АҲОЛИ ДАРОМАДЛАРИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. GOLDEN BRAIN, 3(1), 41–47. https://doi.org/10.5281/zenodo.14740342

8

Qobilov, A. Y. o'g'li ., & Jurakulov, J. (2025). HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISHDA DAVLATNING MANFAATLARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 48–51.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740349>

9

Olimova, M. (2025). KLASSIK VA ZAMONAVIY ARAB TILSHUNOSLARINING MORFONOLOGIYANI O'RGANISHGA OID QARASHLARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 52–59.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740355>

10

Odiljonov, H. (2025). KOFIYANING GRAMMATIK MAKTABLARDAGI O'RNI VA TA'SIRI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 60–68.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740362>

11

Mamajonov, R. (2025). O'ZBEK TILIDA JUFT SO'ZLARNING POETIK VA STILISTIK XUSUSIYATLARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 69–76.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740373>

12

Kurbanbayeva, Z. M. qizi . (2025). YANGI O'ZBEKISTONDA FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARI KAFOLATLANGANLIGI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 77–80.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740381>

13

Sayraxmedova, Z. A. qizi ., & Jurakulov, J. K. (2025). ABDULHAMID CHO'LPONNING "OYDIN KECHALARDA" HIKOYASINING 1922-1925-YILLARDA NASHR QILINGAN NASHRLARDAGI FARQLAR TAHLILI HAQIDA. GOLDEN BRAIN, 3(1), 81–86.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740389>

14

Berdiyeva, S., & Xudoyberdiyeva, M. (2025). YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH ASOSIDA MILLIY O'ZLIKNI YUKSALTIRISH TEXNOLOGIYALARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 87–90.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740395>

15

Zakirov, F. M. (2025). BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING KOMMUNIKATIV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. GOLDEN BRAIN, 3(1), 91–97.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740401>

16

Burxonov, F. R. o'g'li . (2025). GANDBOL BILAN SHUG'ULLANUVCHI 12-14 YOSHLI O'QUVCHILARNI TEZKOR-KUCH JISMONIY SIFATINI RIVOJLANTIRISH. GOLDEN BRAIN, 3(1), 98–106.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740406>

17

Boboyorov, B. N., & Boboyorov, S. (2025). YANGI O'ZBEKISTON: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH STRATEGIYASI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 107–120. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740412>

18

Begmamatov, A. B. o'g'li . (2025). ARAB ADABIYOTIDA ANTARA IBN SHADDODNING ASARLARINI QIYOSIY TAHLILI, HOZIRGI KUNDAGI O'RNI VA AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 121–124.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740426>

19

Begmamatov, A. B. o'g'li . (2025). IMR'AL-QAYSNING IJODI VA UNING ASARLARIDA IJTIMOYIY TENGLIK, ADOLAT MAVZULARINI AKS ETTIRILISHI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 125–130.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740435>

20

Begmamatov, A. (2025). VII VA XVIII O'RTA ASRLARDA ARAB ADABIYOTI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 131–134.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14740440>